

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 7/1, Mayıs 2024

DOI: 10.47437/esogutd.1426099

Görüntü Sunumu

Türkiye’de Müzecilik ve Kültür Varlıklarını Koruma Çalışmaları

(1944-1960)*

Erol Evcin**

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de 1944’te Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak teşkil edilen “Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü (EEMUM)”nın öncülüğünde 1960’a kadar icra edilen müzecilik ve kültür varlıklarını koruma çalışmaları tarihsel bağlamında incelenmiştir. Bu doğrultuda söz konusu süreci şekillendiren idari ve yasal düzenlemeler, müzecilik, hafriyat, tamir, restorasyon, bakım, çevre düzenleme ve tanıtım çalışmaları inceleme konusu içinde yer almıştır. Konu ile bağlantıları çerçevesinde gönüllülük esasına dayanan sosyal ve kültürel kuruluşların faaliyetleri incelenmiştir. Müzecilik ve kültür varlıklarını koruma hususunda görülen sorunları çözmek üzere gerçekleştirilen idari faaliyetlerin yanı sıra bu konuya hassasiyetle eğilen aydınların görüş ve önerileri de ele alınmıştır. Ayrıca müzeciliğe ve kültür varlıklarına yönelik çalışmaların turizm ve bayındırlık faaliyetleriyle ilişkileri değerlendirilmiştir. Çalışma, ortaya koyduğu özgün bilgi ve belgelerle alan yazınına katkı sağlayacak mahiyettedir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’ndan elde edilen belgeler, Resmî Gazete, dönemin önde gelen basın organları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni gibi süreli yayımlar ile muhtelif telif ve tetkik eserler çalışmanın başlıca kaynaklarını teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzeler ve Müzecilik, Kültür Varlıkları, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü, Millî Eğitim Bakanlığı, Turizm.

---

* Bu çalışma; Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türkiye ICOM, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Kültürel Mirası Koruma ve Araştırma Derneği iş birliğiyle 11-12 Mayıs 2023 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen Kültürel Mirası Koruma ve Araştırma Sempozyumu’nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr. / Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, erol.evcin@ktb.gov.tr, ORCID: 0000-0002-2433-5134.

Museology and Cultural Property Protection Studies in Turkey (1944-1960)

Abstract

In this study, the works of museology and the protection of cultural property carried out until 1960 under the leadership of the “General Directorate of Antiquities and Museums”, which was established in 1944 under the Ministry of National Education, were examined in the historical context. In this direction, administrative and legal regulations, museology, excavation, repair, restoration, maintenance, landscaping and promotion activities that shape the process in question are included in the subject of study. The activities of social and cultural organizations based on volunteerism were examined within the framework of their connection with the subject. In addition to the administrative activities carried out to solve the problems seen in museums and the protection of cultural property, the opinions and suggestions of the intellectuals who are sensitive to this issue are also discussed. In addition, the relations of the studies on museology and cultural property with tourism and public works activities were evaluated. The study will contribute to the literature with its original information and documents. The documents obtained from the Presidency of the State Archives of the Presidency of the Republic of Turkey, Official Gazette, the leading press organs of the period, periodicals such as the Belleten of the Turing and Automobile Association of Turkey, and various copyright and investigation works constituted the main sources of the study.

Keywords: Museums and Museology, Cultural Heritage, General Directorate of Antiquities and Museums, Ministry of National Education, Tourism.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı içinde Batı medeniyetindeki örneklerinden mülhem olarak kültür varlıklarını çağdaş bir anlayış çerçevesinde keşfetmeye, ortaya çıkarmaya, toplamaya, teşhir etmeye ve korumaya yönelik muhtelif faaliyetler görülmektedir. 19. yüzyıldan itibaren yapılan kazı çalışmaları (Şapolyo, 1936: 56-66) ve eski eserlerin “hıfz ve teşhiri” için 1869'da İstanbul'da “Müze-i Humâyun”un kurulması Osmanlı Devleti'nde çağdaş müzecilik yolunda atılan önemli birer adım olmuştur (Abdülhak Şinasi, 1933: 134-137).

Kültür varlıklarını koruma sürecinin önemli gelişmeleri arasında 1899'da Konya'da ve 1904'te Bursa'da açılan müzeler, İstanbul'da 1914'te açılan Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi), Adana, Ankara, Bergama, Kayseri,

Sivas, Aydın, Biga, Selanik, Halep, Kudüs, Musul'da teşkil edilen müze veya müze depoları (Koşay ve Diğerleri II, 2013: 174 vd.) ile ilk olarak 1869'da yürürlüğe girerek 1874, 1884 ve 1906 yıllarında güncellenen "Âsar-ı Âtîka Nizamnameleri" önemli bir yer tutmuştu. 1973'e kadar yürürlükte kalan 1906 Âsar-ı Âtîka Nizamnamesi'ne göre: "*Hükümet-i Osmaniyye'nin tasarrufunda bulunan arazide vaktiyle sakin olan ale'l-umûm akvam-ı kadimenin sanayii nefise ve ulûm ve edebiyat ve edyan ve hurfete müteallik bilâistisna kâffe-i muzaheret ve her türlü mamulâtı âsar-ı âtîkadan mahduttur.*" denilmiştir. Camiler, hayratlar, mabetler, kümbetler, hanlar, hamamlar, kale ve burçlar, surlar, haneler, tiyatrolar, köprüler, sirkoslar (Circus), statlar, hipodromlar, amfi tiyatrolar, rıhtımlar, kuyular, sarnıçlar, höyükler, şoseler, suyolları, lahitler, tasvir ve nikaplar, kabartmalar, steller, heykeller, papirüsler, el yazmaları, her türlü eşya ve alet "âsar-ı âtîka" yani "eski eser" kapsamında idi. Nizamnamede taşınır veya taşınmaz bütün eski eserlerin devletin malı olduğu ve bunların keşfi, korunması, toplanması ve müzelere konulması hakkının da Hükümete ait olduğu ifade edilmişti. Tespiti durumunda haber verme zorunluluğu gayrimenkul eserler için 15, menkuller için ise 7 gün olarak belirlenmişti. Eski eserleri barındıran arazinin gerekli görülürse istimlak edilebileceği belirtilmişti. Mülkü olsun olmasın eski eseri bulanlara eserin yarı değerinin nakdi olarak ödeneceği hükme bağlanmıştı. Eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştı. Bunlardan müze koleksiyonları için önemli olanlar bedeli karşılığında satın alınabiliyor, kalanların da kayıtları yapılmak şartıyla gümrük vergisinden muaf olarak ihraç ve nakillerine izin veriliyordu. Kazılardan elde edilmekle birlikte müzelerde korumaya değer görülmeyen eserler arazi sahibine verilebiliyordu. Benzer şekilde ata yadigârı veya daha önceki nizamnameler gereğince özel mülkiyete geçmiş eserlerin ülke içinde alım satımı izne bağlanmıştı. Eski eserleri bir meslek olarak alıp satanlara ruhsat alma zorunluluğu getirilmişti. Ruhsatsız eski eser ticareti yapanlar, bunları tahrip edenler veya bulduğu hâlde haber vermeyenler için nakdi ceza ile hapis cezası uygulanıyordu. Müzayedelerde tellaklık harcı alınmıyordu (Âsar-ı Atîka Nizâmname, 1906: 1-16). 1912'de "Muhafaza-ı Abidât Hakkında Nizâmname"nin (Muhafaza-ı Âbidât Hakkında Nizâmname, 1912: 599) yayınlanması, 1917'de ise Müze-i Humayun'da İstanbul Âsar-ı Âtîka Müzeler Müdürlüğü'ne bağlı olarak "Muhafaza-ı Âsar-ı Atîka Encümen-i Daimîsi"nin faaliyete geçmesi koruma sürecinin önem arz eden gelişmeleri arasında yer almıştı.

Encümen, İstanbul'da bulunan eski eserleri, abideleri ve tarihî mevki ve binaları kaydetmek, bunlar hakkında eserler yayınlamak üzere görev yapıyordu. Ayrıca bu eserlerin tamir, tadil, nakil ve bakım işleri için de izin mercii durumundaydı (Muhafaza-ı Âsâr-ı Atîka Encümen-i Daimîsi, 1920).

TBMM'nin açılışıyla MEB bünyesinde “*âsâr-ı atîkayı muhafaza, tarihî abideleri tespit etmek ve Türk etnografyasına ait vesikaları toplamak*” görevini de üstlenmiş olan “Hars Müdürlüğü”nün idaresi altında “Türk Âsâr-ı Atîkası Müdürlüğü” teşkil edilmiş, bu müdürlük takiben “Âsâr-ı Atîka ve Müzeler Müdürlüğü” adını almıştı (Arık, 1953: 7) Bu idari birim ise 1933'te “*tarihî ve bedîî kıymeti haiz eserlere mahsus müzelerin idare, tesis ve idameleri, tarihî âbidelerin muhafaza ve tamiri işleri ile iştiğal, arkeolojik hafriyat için vaki müracaatları tetkik ve hafriyata nezaret etmek*” görevi ile “Müzeler Müdürlüğü” (RG, 22/6/1933: 2434), 1935'te “Öntükler ve Müzeler Direktörlüğü” (RG, 15.06.1935: 3029), 1937'de “Antikite ve Müzeler Direktörlüğü” (RG, 23.06.1937: 3638) adını alarak faaliyetlerine devam etmişti. Abidelerin tamiri, korunması ve tescili işleri için bahse konu müdürlüklerin bünyesinde 1933'te “Anıtları Koruma Kurulu”nun, takiben de “Rölöve Bürosu”nun teşkili dönemin önem arz eden gelişmeleri arasında yer almıştı (Ayas, 1948: 504).

1924'te Hilafetin ilgası ve Osmanlı hanedanının ülke dışına çıkarılması neticesinde başta Topkapı Sarayı olmak üzere Osmanlı Dönemi saray ve kasırları müze hâline getirilmeye veya özel komisyonlar marifetiyle buralardan seçilen eski eserler müzelere taşınmaya başlanmıştı (BCA, 30.18.1.1.15.58.20; BCA, 30.18.1.1.16.66.7). Aynı yıl çıkarılan “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ile çoğu tarihî değere sahip medrese ve mektep MEB'ye intikal etmişti. 1925'te yürürlüğe giren “Tekke ve Zaviyelerin ve Türbelerin Seddine Dair Kanun” bu yapılardaki sanat ve tarih açısından özel değeri bulunan ve taşınabilir eşyanın müzelere nakledilmesinin yolunu açmış (BCA, 180.9.0.0.1.7.1; BCA, 51.0.0.0.2.13.17), bu suretle tarihî değeri bulunan bir kısım cami, medrese ve türbe müze binası olarak kullanılmak üzere MEB'ye devredilmişti (Gerçek, 1999: 146-147). Benzer şekilde Cumhuriyetin ilk yıllarında yürürlüğe giren “Türk Medeni Kanunu” (1926), “Türk Ceza Kanunu” (1926), “Tuğra Medhiyelerin Kaldırılması Hakkında Kanun” (1927), “Belediye Kanunu” (1930), “Belediye ve Yapı Yolları Kanunu” (1933), “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu” (1934), “Müze ve Rasathane Teşkilatı Kanunu” (1934),

“Cami ve Mescitlerin Tasnifi Hakkında Kanun” (1935), “Müzeleri ve Ören Yerlerini Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücret Hakkında Kanun” (1938), “Âbidelerin Esaslı Tamiri İçin Vakıf Paralar İdaresinden İstikraz Akdi Hakkında Kanun” (1939) gibi doğrudan ya da dolaylı yönden müzelerin işleyişine ve kültür varlıklarını korumaya yönelik yasal düzenlemeler görülmektedir. Bunun yanı sıra “Müzeler ve Âsar-ı Atıka Hakkında Nizamname” (1922), “Âsâr-ı Atıka Hafriyatı ve Harabe Mevakii Bekçilerine Ait Talimatname” (1924), “İstanbul’da Müteşekkil Muhafaza-ı Âsar-ı Âtîka Encümeninin Teşkilat ve Vezâifine Dair Talimatname” (1924), “Kıymettar Eserlerin Harice İhracının Men’i Hakkında Kararname” (1925), “Muhtelif Suretlerle Müzelerimize Hariçten Gelen Âsar-ı Âtîkanın Gümrüklerden Serbestçe Geçirilmesi Hakkında Kararname” (1934), Müze Müdürlerinin Müze Binalarında İkametleri Hakkında Kararname” (1934), “Müze Eserleri Yayım İşleri Mütedavil Sermayesi Talimatnamesi” (1941) ve bunları tamamlayıcı nitelikte birçok genelge ve şartname ile de kültür varlıklarının korunması ve teşhir edilmesi konusundaki yasal zemin kuvvetlendirilmişti (1943-1944 Yılları Eski Eserler, 1945: 7-9).

1931’de “Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti”nin, 1934’te İstanbul Üniversitesi’ne bağlı “Türk Arkeoloji Enstitüsü”nün, 2 yıl sonra da Ankara’da “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi”nin kurulması ile arkeolojik çalışmalar ve tarihî araştırmalar hız kazanmış, bu bilim kurumlarından yetişen uzmanların bir kısmı da müzelerde istihdam edilmişti (Arık, 1953: 32). Bu dönemde açılan Halkevlerinin bir şubesinin de eski eserleri korumak ve tanıtmak amacıyla sergiler ve müzeler açmak üzere “Tarih ve Müze Kolu” olarak faaliyet gösterdiğini biliyoruz (Çavdar, 1983: 881). Bütün bu gelişmeler ışığında MEB ile Türk Tarih Kurumu (TTK)’nun iş birliğiyle girişilen kazı çalışmaları neticesinde Anadolu medeniyet tarihine ışık tutan birçok tarihî alan ve eser ortaya çıkarılmıştı. Bu eserler İstanbul ve Ankara Arkeoloji Müzelerinde veya buldukları alanlarda teşhir edilmeye başlanmıştı (Şapolyo, 1971: 74). Diğer yandan birçok tarihî abide tamir ve bakım çalışmaları ile gelecek nesillere taşınmak üzere ayakta tutulmuştu (CHP On Beşinci Yıl Kitabı, 1938: 204, 485-486).

1944’e gelindiğinde Ankara’da Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, İstanbul’da Arkeoloji, Ayasofya, Topkapı Sarayı, Çinili Köşk ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi’nin yanı sıra Adana (Arkeoloji&Etnografya), Afyon (A&E), Antalya (A&E), Bergama (A&E), Bursa (A&E), Erzurum (A&E), Gaziantep (A&E), Hatay (A), İzmir

(A&E), Kastamonu (A&E), Konya (A&E) ve Manisa (A&E)'da olmak üzere toplam 19 Müze Müdürlüğü bulunuyordu. Ayrıca Diyarbakır (A&E), Edirne (A&E), Efes (A&E), Kayseri (A&E), Niğde (A&E), Sivas (A&E), Tokat (A&E) ve Van (A&E)'da toplam 8 Müze Memurluğu faaliyet halindeydi. Buna ek olarak Alaca, Amasya, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İznik, Kırşehir, Kütahya, Samsun, Sinop, Silifke ve Tire'de olmak üzere toplam 13 Müze Deposu bulunuyordu. Sayısı 40'ı bulan müze ve müze depolarında birçoğu yeni yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkarılmış ilkçağdan hâlihazıra Anadolu ve çevre bölge tarihlerine ait toplam 759.807 eser mevcuttu. Müzelerin idaresi ve abidelerin tamiri için tahsis edilen yıllık ödenek ise 531.169 liraya çıkmıştı (1943-1944 Yılları Eski Eserler, 1944: 5-6, 11). Birçok soruna ve eksikliğe karşın bu hızlı gelişmede başta Atatürk olmak üzere devlet yetkilileri tarafından eski eserlere ve tarih araştırmalarına gösterilen ilgi ve bu yönde yapılan şuurulu çalışmalar önemli bir rol oynamıştı.

1. Eski Eserler Müzeler Umum Müdürlüğü'nün Kuruluşu

Türkiye'nin geniş çaplı bir arkeolojik alan ve açık hava müzesi olma özelliği Antikitele ve Müzeler Müdürlüğü'nün yoğun bir iş yükü ile hemhal olmasını gerektirmişti. Diğer yandan söz konusu müdürlük Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ile Ayasofya Müzesi'nin MEB'ye bağlanması, tekke ve türbelerdeki eserlerin müzelere taşınmaya başlanması, TTK ile yürütülen kazı çalışmaları, kazıların denetimi, çıkan eserlerin müzelere taşınması, teşhir faaliyetleri, abidelerin tescili ve tamiri gibi çok yönlü ve her geçen gün artan bir çalışma programı ile karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle bu idari birim elindeki dar kadro ve kısıtlı bütçe imkânları içinde görevlerini yerine getirmek hususunda zorlanıyordu (1943-1944 Yılları Eski Eserler, 1944: 4). Bu münasebetle ortaya çıkan sorunları hızlı bir şekilde çözmek ve yapılan çalışmaları daha etkin kılmak üzere Antikitele ve Müzeler Müdürlüğü'nün yerine 1944'te yine MEB'ye bağlı olarak "Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü" (EEMUM) kurulmuştu (RG, 22 Temmuz 1944: 5763). Böylece eski eserlere ve müzelere ilişkin çalışmalar artık bir genel müdürlük statüsü ve seviyesinde ele alınmaya başlamıştı. Birimin müdürlüğüne hâlihazırda Antikitele ve Müzeler Müdürlüğünü yapmakta olan Hamit Zübeyr Koşay getirilmişti (BCA, 30.11.1.0.168.20.18). EEMUM 1989'da yerini "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı" alana kadar faaliyetlerine devam etmişti (RG, 23 Mart 1989: 20117).

EEMUM, ülke sathında yeni müzelerin tesisi ve ilmi usullerle tanzimi, müzecilerin yetiştirilmesi, kazı faaliyetlerinin düzenlenmesi, abidelerin muhafazası ve tescili, bu alanlarda neşriyat yapma gibi görev ve sorumluluklara sahipti (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). EEMUM idari olarak “Müzeler”, “Kazı ve Yayın”, “Anıtlar” Şube Müdürlükleri ile Türk halk kültürüne dair incelemelerde bulunmak üzere “Etnografya Mütahassıslığı”ndan oluşuyordu. Müdürlüğe, müzelerin ve tarihî alanların dışında Ankara merkezli “Abideleri Muhafaza Heyeti” ile İstanbul Sultan Mahmut Türbesi’nde faaliyet gösteren “Rölöve Bürosu Şefliği” de bağlı idi (EEMUM Teşkilat, 1955: 6). Buna ilerleyen süreçte “Fotoğraf Atölyesi” adlı bir birim daha eklenmişti. Müzeler ve abidelerle ilgili önem arz eden işler EEMUM’de görev yapan uzmanlardan oluşan “Müzeler ve Anıtlar Danışma Komisyonu” tarafından inceleniyor ve karara bağlanıyordu (1943-1944 Yılları Eski Eserler, 1944: 1).

Yasa ile bu birime merkezde görev yapmak üzere 1 genel müdür, 3 şube müdürü, 1 etnografyacı, 1 kütüphaneci, 1 tescil memuru, 2 dosya ve evrak memuru ve 3 kâtip olmak üzere toplam 12, taşrada müzelerde görev yapmak üzere ise 57’si mütahassıs memur ve 116’sı idare memuru olarak toplam 185 kadro tahsis edilmişti. Tamir ve koruma işleriyle ilgili teknik personel olarak da Genel Müdürlük bünyesinde 1 anıtlar mimarı ile 1 restorasyon denetleyicisi mimar, bunun yanı sıra İstanbul’da Abideleri Muhafaza Heyeti’nde 2 mimar, Ayasofya Müzesi’nde 1 tescil uzmanı görev yapıyordu (EEMUM, 1945: 12-14). EEMUM, Anadolu’da zenginlik arz eden kültür varlıklarının korunması ve idaresi hususunda kısıtlı kadro ve bütçe imkânları ve yetki sınırlılıkları nedeniyle zorluk çekiyordu. Müzeleri ve tarihî alanları idare edecek personel nitelik ve nicelik özellikleri bakımından ihtiyaçları karşılamaktan uzaktı. Gerek ihtisas ve idare memurlarına ait gerekse ücrete tabi kadroların artırılması önem arz ediyordu. Bu doğrultuda EEMUM’nin kadro imkânları genişletilmeye çalışılmıştı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile İstanbul Edebiyat Fakültesi’nden yetişen gençler ile yüksek mimarların müze kadrolarına girmeye başlamaları bu alanda görülen nitelikli personel eksikliğini gidermek hususunda önemli bir rol oynamıştı (Yücel, 1945: 5). 1960’a geldiğinde EEMUM’nin personel sayısı 896’ya kadar yükselmişti (Gerçek, 1999: 189).

	Adı Soyadı	Görev Başlangıcı	Görev Bitimi		Adı Soyadı	Görev Başlangıcı	Görev Bitimi
1	H. Z. Koşay	31.07.1944	5.01.1950	7	Cevat Memduh Altar	14.12.1954	2.03.1956
2	Cahit Kınay	11.04.1950	13.06.1950	8	Kâmil Su	2.03.1956	14.12.1956
3	Hayrullah Örs	30.06.1950	28.08.1951	9	Faik Binal	14.12.1956	19.09.1957
4	Cahit Kınay	23.07.1951	18.12.1952	10	Cevat Memduh Altar	19.09.1957	18.11.1957
5	İrfan Alcıoğlu	18.12.1952	8.05.1953	11	Kâmil Su	18.11.1957	18.06.1960
6	Cahit Kınay	8.05.1953	13.12.1954				

1955 yılı bütçesinden EEMUM'ye 3 milyon lira tahsis edilmişti. Bunun 1 milyonu maaşlı ve ücretli personel için ayrılıyor, diğer kısmı ise arkeolojik kazılar ile müzecilik faaliyetleri için harcanıyordu. Ödenek kısıtları nedeniyle bazı tarihî alanlara bekçi bile temin edilemiyordu. EEMUM'nin 1960 yılına ait kesin hesap bütçesinde tahsisat 4.650.000, sarfiyat 4.512.143,72 lira gözükmektedir. Ayrıca yatırımlar cetvelinde İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nin tamir ve restorasyonu için 1 milyon lira tahsisat konulduğu, bunun da 896.502,21 lirasının sarf edildiği anlaşılmaktadır (RG, 20 Kasım 1964: 11861).

Bu dönemde gerek hâlen yürürlükte olan 1906 Âsar-ı Âtîka Nizamnamesi gerekse giriş kısmında ifade ettiğimiz Cumhuriyetin ilk yıllarında yürürlüğe giren mevzuat, arkeoloji ve müzecilik ilminde görülen gelişmelerle ülkenin sosyo-kültürel ve iktisadi koşulları doğrultusunda beliren ihtiyaçları karşılamak hususunda yeterli gelmiyordu. Menkul ya da gayrimenkul eski eser ve abidelerin korunmasını, bakımını, tamirini ve kamulaştırılmasını temin edecek, mülkiyet hakları konusunu, hafriyat usullerini net bir şekilde belirleyecek, kaçakçılığı ve tahribi önlemek hususunda cezai tedbirleri etkin kılacak ve ödül uygulamasını getirecek yeni düzenlemelere ihtiyaç vardı (Atabinen, 1956: 3-4). Bu nedenle söz konusu mevzuat üzerinde güncelleme çalışmaları söz konusu olmuştu. Bu doğrultuda ilki MEB bünyesindeki Eski Eserler ve Müzeler Danışma Kurulu'nun talimatıyla 1945'te (Ogan, 1951: 9-10), ikincisi ise Basın Yayın Turizm Umum Müdürlüğü (BYTUM)'nün talimatıyla 1955'te (EEMUM Teşkilat, 1955: 19-20, 76) olmak üzere iki kez "Eski Eserler ve Müzeler Teşkilat ve Vazifeleri Kanun Tasarısı"nın hazırlandığı ve TBMM'ye gönderildiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık söz konusu tasarıların fiiliyata geçmesi ancak 1973'teki "Eski Eserler Kanunu" ile mümkün olabilmişti (RG, 6 Mayıs 1973: 14527).

40

2. Müzecilik Alanında Yapılan Çalışmalar

Arkeolojik kazılar bugün olduğu gibi geçmişte de Türkiye müzeciliği için belli başlı kaynak durumunda idi. Kazılar 1950-1960 yılları arasında yeni arkeoloji müzelerinin kurulması, var olanlarınsa zenginleşmesi hususunda doğrudan etken olmuştu. Bu şekilde ortaya çıkarılan eserlerden nakledilebilenler müzelere taşınıyor, nakledilemeyenler de buldukları yerlerde tanzim edilerek müze idareleri tarafından sergileniyordu. Bu konuda Geç Hitit Merkezi olan Karatepe (Osmaniye) bir örnek teşkil ediyordu. Adana'da 1958'de kurulan Karatepe Açık Hava Müzesi, TTK ve MEB'nin 1950-1957 yılları arasında Dr. U. Bahadır Alkım'ın; 1959'da kurulan Misis Mozaik Müzesi ise Alman Arkeolog Helmuth Theodor Bossert'in başkanlığında yürütülen kazılar sonucunda ortaya çıkmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Bunun dışında Cumhuriyet Dönemi'nde tasfiye edilen müesseselerden temin edilen, hususi koleksiyonlardan satın alınan veya hediye/ödül olarak alınmış olup müzelere bağışlanan eserler de söz konusu idi (Arık, 1953: 9-10).

Müzecilik alanında teşhir, tanzim ve tanıtım işleri idarenin ilgilendiği başlıca konular arasında idi. Ancak bu hususta bazı sorunlar da dikkat çekiyordu. Örneğin

Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Haluk Şehsuvaroğlu'na göre Şark Medeniyetinin en güzide örneklerini bünyesinde barındıran Türkiye'deki müzeler zenginliğine rağmen Avrupadakiler bir yana çevresindeki ülkelerden bile aşağı seviyede idi. Müzelerin “presentation/sunum” açısından iptidai bir surum arz etmesi yabancı ziyaretçilerde Türkiye hakkında olumsuz bir etki bırakıyordu (TTOK 9. İçtima, 1960: 5). Yazar, çevirmen ve bürokrat kimliğiyle tanınan Hamdi Varoğlu ise müzelerde teşhir edilen eserler hakkında yazılı eserlerin veya bilgi levhalarının bulunmaması nedeniyle ziyaretçilerin karşılarında duran eserlerle ilgili olarak görevlilerden aldıkları bilgilerle yetinmek zorunda kalmalarını eleştirmişti. Müze kadrolarının yeterli olmaması nedeniyle bu sorunun daha da büyüdüğüne işaret eden Varol'un ifadesiyle müzeler bu şekliyle ziyaretçiler için “dilsiz bir meşher” hâlini almıştı (Varoğlu, 24.11.1958: 2). Fransız Tarihçi ve Politikacı Georges Huisman da İstanbul müzelerinin eşsiz eserlerle dolu olduğuna ancak bunun modern müzecilik anlayışı için yeterli bir kıstas olmadığına, eserin kendi kadar teşhir şeklinin de önem arz ettiğine işaret etmişti. Salonların ölçüleri, ışıkların eserlere vuruş açısı, tasarım gibi tanzim ve teşhir usulleri uzun çalışmalar isteyen profesyonel bir işti. Örneğin “Venus de Milo” insanları nasıl Louvre Müzesi'ne çekiyorsa Helenistik döneme ait “İskender Lahiti” de ilgilileri İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne çekebilirdi. Huisman, söz konusu eserin teşhir yerinin diğerlerinden ayrılarak merkezi bir yere ve göz hizasının altına çekilmesiyle ziyaretçilerdeki farkındalığın artırılacağı yönündeki bir örnekle tespitine açıklık getirmişti. Ayrıca müzelerin bir mabet kadar bakımlı olması gerektiğini belirterek Louvre'da geceleri ışık düzenlemeleri ile heykellere yeni bir ruh verildiğini ve müzenin geceleri de ziyarete açık tutulduğunu ifade etmişti. Bunlara ek olarak: “*Sanatı tutmayan bir devletin ülkesini tanıması ve tanıtması, sevmesi ve sevdirmesi imkânsızdır.*” ifadesiyle Fransa ve İtalya'daki örneklerinden hareketle müzelerin tanıtımı konusunda başarının ancak belirli bir politika çerçevesinde planlı ve programlı bir çalışma ile mümkün olacağını belirtmişti (Berk, 1955: 10). Hukukçu, Türkolog ve Yazar Reha Oğuz Türkkân da tarihî abidelerin ve eserlerin gereği gibi teşhir edilmediği dahası müzelerin çoğu zaman kapalı olduğu yönünde görüş bildiren aydınlar arasında yer almıştı. Müzelerle tarihî camilerin açık olduğu saatlerin farklı olması ziyaretçiler için bütüncül bir ziyaret programına engel oluyordu. Bunların tertibinde turistlerin

düşünülmemesi ve eserler hakkında bilgi verecek etiketlerin bulunmaması Türkkan tarafından şiddetle eleştirilmişti (Türkkan, 4.05.1955: 2).

Bütün bu sorunlara karşılık bahse konu süreçte yeni müzeler açıldığı gibi bazı müzeler de eser bakımından zenginleştirilmişti. Müzelerin modern anlayış ve teşhir sistemine göre tanzim edilmesi hususunda da gayret gösteriliyordu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında maruz kalabileceği tehlikelere karşı, savaş sonrasında ise tamir çalışmaları nedeniyle ziyaretlere kapalı tutulan Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Askerî Müze ile Yerebatan ve Binbirdirek Mahzenleri (Ete, 1947: 15-16) tedricen 1948 ve 1949’da ziyarete açılmıştı (Akşam, 29.5.1948: 3). İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar, 1945 yılı kasım ayında Topkapı Sarayı Müzesi’nde yaptığı basın toplantısı münasebetiyle gazetecilere sarayı gezdirmiş ve sarayın MEB’nin desteğiyle yürütülen tamir ve tanzim çalışmaları hakkında bilgi vermişti (Ulus, 14.11.1945: 5; Akşam, 14.11.1945: 2). Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz sarayın hazine, silah, çini porselen, gümüş, resim ve işleme dairelerinin tanzim edildiğini, bu münasebetle binlerce eşya satın alındığını, hatta bazı Türk sanat eserlerinin yabancı ülkelere iadesinin sağlandığını dile getirmişti. Bu minvalde müzenin mimari açıdan olduğu kadar sanat eserleri, yazma eserler ve arşiv malzemesi yönünden de dünya müzelerini aşan bir görünüm arz ettiğini belirtmişti (Öz, 1946: 17). Hamdi Varoğlu da Topkapı Sarayı Müzesi’ni başarılı çalışmalarıyla Türkiye’deki müzeler içinde bir istisna olarak görüyordu (Varoğlu, 24.11.1958: 2). Özellikle Doğu Roma İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapan İstanbul birçok ülkenin tarihine kaynaklık ediyordu. Gazeteci ve Yazar Vâlâ Nureddin örneğin Cezayir tarihini araştırmak üzere Kuzey Afrikalı müzecilerin İstanbul’da incelemelerde bulunduğunu görmüştü. Bu bağlamda Halûk Şehsuvaroğlu’nun çalışmalarıyla sarayın Harem Dairesi’ndeki bazı kısımların ve Sultan Abdülaziz’in hallinden sonra misafir edildiği odanın orijinal eşyalarıyla aslına uygun bir şekilde düzenlenmesini memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirmişti. Bu örneklerden hareketle Harem Dairesi’nin teşhire açılmasının ve Türk sivil hayatını canlandıracak müzeler ihdasının ilim ve sanat hayatına olduğu kadar turizme de hizmet edecek önemli çalışmalar olacağını vurgulamıştı (Vâ-Nû, 1955: 12). “İstanbul’un 500. Fetih Yıl Dönümü” münasebetiyle, Fatih Sultan Mehmet’in yaptırmış olduğu Çinili Köşk’te “Fatih Eserleri Müzesi” tanzim edilerek 29 Mayıs 1953’te ziyarete açılmıştı. Aynı yıl içinde Topkapı Sarayı

Müzesi'nin Hazine Dairesi de ziyaretçi kabul etmeye başlamıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Halkın saraydan ve buna bağlı müzelerden daha rahat istifade edebilmesi için 42 kişilik salon memuru kadrosu 70'e çıkarılmıştı. Sarayın harap hâldeki Harem Dairesi ile bazı kısımlarının restorasyonu için 1957 yılı bütçesine 1 milyon lira tahsisat konulmuştu. Bu yıllarda ziyaret ücretlerinin iki katına çıkarılmasına rağmen 1950'de 30.736 olan Topkapı Sarayı Müzesi ziyaretçi sayısı 1956'ya gelindiğinde 169.618'e ulaşmıştı (Özkoçak, 1957: 5). Benzer şekilde Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne gelen ziyaretçi sayısında da hızlı bir artış görülüyordu (Naci, 1950: 27). İstanbul Arkeoloji Müzeleri ise bu dönemde Türkiye'nin en büyük ilim müesseselerinden biri hâline gelmiş ve Aziz Ogan'ın tabiriyle Avrupa'nın birinci sınıf müzeleri arasında yer edinmişti (Ogan, 1947: s.21). 1955'teki "I. Bizans Tetkikleri Kongresi" münasebetiyle İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bizans eserlerinden oluşan bir bölüm (section) oluşturulmuş, bunun yanı sıra müzedeki altın eserler ayrı bir bölüm hâlinde tanzim edilerek ziyarete açılmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Cumhuriyetin ilanından sonra TBMM Millî Saraylar İdaresi'ne geçen İhlamur Köşkleri 1951'de İstanbul Belediyesine devredilmiş ve bu süreçte tarihî ve mimari özellikleri bozulmadan tamir edilmişti. Köşkler dönemine ait mefruşatla döşenmiş ve merasim kısmı "Tarihî Köşk" diğer kısmı ise "Tanzimat Müzesi" olarak tanzim edilerek 15 Ekim 1952'de ziyarete açılmıştı (Baykal, 1953: 9-10). Millî Saraylar İdaresi'ne ait Aynalı Kavak Kasrı ile bahçesinin de 1955 yılı haziran ayında halka açıldığı görülmektedir (TTOK Belleteni: 1955: 14). Türbeler Müzesi 1950'de, Bizans Dönemi eserlerinden olup Amerikan Bizans Enstitüsü tarafından bakım ve tamirden geçirilen Tekfur Sarayı ile Fethiye Camii 1955'te, Kariye Müzesi ile Rumelihisarı Müzesi ise 1958'de EEMUM tarafından açılan İstanbul müzeleri arasında yer almıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Dahası Vakıflar Umum Müdürlüğü (VUM) tarafından tamir edilen Selimiye Medresesi'nin eski talebe odaları birer müze şubesine dönüştürülmüştü. Bu şube tasnif ve nitelikli personel sorunlarına rağmen tarihî levhaları, kıyafetleri, silahları, tekke eşyaları, seramik parçaları, yerel kap kacakları ve avlusundaki mezar taşları ile dikkat çekiyordu (Ahmet Halil, 1955: 16-17).

MEB'nin desteğiyle Mahmutpaşa Bedesteni'nde Hitit Dönemi'ne ait zengin koleksiyonlarla tanzim edilmiş olan Ankara Arkeoloji Müzesi de dünya müzeleri içinde üstünlük elde edecek bir konuma yükselmişti. Müzenin yeni bölümü 30 Ekim

1951’de merasimle halkın ziyaretine açılmıştı (Orak, 1946: 217). Bu dönemde Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) Başkanı Reşit Saffet Atabinen’in üniversitelerde bir “Müzeografi Kürsüsü” ile Uluslararası Müzeler Konseyi’nin önerileriyle uyumlu olarak Anadolu’da medeniyetlerin etkileşimini gösteren bir “Interdépédance des Civilisation” müzesinin açılması doğrultusundaki tavsiyeleri de dikkat çekicidir (Atabinen, 1956: 3-4). Gelişim süreci takip edildiğinde Ankara Arkeoloji Müzesi’nin bu yönde bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra 1950’de Çankaya Atatürk Müze Köşkü, 1960’ta da Anıtkabir Atatürk Müzesi ziyarete açılmıştı. TBMM binası ise müze olarak tanzim edilmek üzere devralınmış ve tamiri tamamlanarak 1961’de teşhir için hazır hâle gelmişti. Türk etnolojik hayatının ürünlerini bünyesinde barındıran Etnografya Müzesi ise alanında dünyanın sayılı müzeleri arasında yer alıyordu (BCA, 030.01.0.0.91.568.11).

1951’de İzmir Fuarı’nın resmî açılışı sırasında İzmir Müzesi’ne bağlı olarak “Arkeolojik Eserler Bölümü” ziyarete açılmıştı. 1952 fuarında yer alan Vakıflar Pavyonu’nda “Türk Eserleri Müzesi” tanzim edilmişti (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). İzmir Arkeoloji Müzesi’ni bir aylık fuar sürecince 11 bini aşan sayıda ziyaretçi gezmişti. Tarihî ve arkeolojik değeriyle ön plana çıkan Efes Antik Kenti 1951-52 yılları arasında 25 bin civarında ziyaretçi çekmişti. Bergama Müzesi de arkeolojik ve etnografik özellikleriyle yerli ve yabancı turistler için bir cazibe merkezi hâline gelmeye başlamıştı (Dönmez, 1952: 14-16; Sümer, 1959: 13).

Giriş kısmında ifade ettiğimiz Türkiye sathında açılmış olan müzelere EEMUM’nin 1944-1960 yıllarındaki faaliyetleri çerçevesinde yenileri eklenmişti. Müzecilik çalışmaları büyük bir titizlik içinde yürütülüyor ve halk tarafından da iltifat görüyordu. Örneğin Anadolu’daki ilk iskân yerleri arasında yer alarak arkeolojik incelemeler bakımından zengin bir yapı arz eden Amasra (A)’da 1955’te ve Aydın (A)’da 1959’da Müze Memurlukları ihdas edilmişti. Adana’da 1958’de Karatepe Açık Hava Müzesi ile 1959’da Misis Mozaik Müzesi (BCA, 030.01.0.0.91.568.11), Antalya’da ise 1953’te Selçuklu yapısı üzerine kurulan Kızılıkule Müzesi ziyarete açılmıştı. Bunun yanı sıra 1954’te Edirne, Kayseri ve Sivas, 1957’de ise Niğde Müze Memurlukları Müze Müdürlüğüne; İznik (A), Amasya (A), Kütahya (A&E), Sinop (A&E) ve Tire (A&E) Depoları ise 1960’ta Müze Müdürlüğüne dönüştürülerek yeniden tanzim edilmişti. Maraş (A&E), Mardin (A) ve Urfa (A) Müzeleri ise

doğrudan Müze Müdürlüğü şeklinde teşkil edilmişti (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Dahası 1958’de Sardes Harabeleri Arkeolojik Alanı için EEMUM’dan 33.000, Sardes Kazı Heyeti tarafından da 40.000 lira temin edilerek bir müze binası inşa edilmeye başlanmıştı. İzmir’in Selçuk (Efes) kazasında yapılacak müze binası için 32.000 lira harcanmıştı. Antalya’nın Side ören yerinde bir hayırseverden temin edilen meblağ ile de yeni bir müze binası inşasına girişilmişti (ICOM Türkiye Millî Komitesi, 1960: 23). Konya’da müze olarak kullanılmak üzere restore edilen Alâeddin Camii, Mevlâna Dergâhı, Sahipata Camii’nin yanı sıra 1953’te İplikçi Camii’nde Klasik Eserler Müzesi, 1955’te Karatay Medresesi’nde Çini Eserleri Müzesi, 1956’da İnce Minareli Medrese’de Taş ve Ahşap Eserler Müzesi, 1960’ta Konya Müzesi’ne bağlı olarak da Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi açılmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). MEB tarafından Konya’da inşasına karar verilen Etnografya Müzesi’nin yerini tespit ve diğer çalışmaları gözden geçirmek üzere EEMU Müdürü Kâmil Su ve Vali tamir edilmekte olan eski eserler ile Yeşil Kubbe’nin durumunu incelemişti. Bu arada alınan kararla her gün ziyaret edilebilen Mevlâna Müzesi haftada bir gece de ışıklandırılmış olarak ziyaretlere açık bulunduruluyordu (TTOK Belleteni, 1958: 13). Satılan bilet sayısından anlaşıldığına göre Konya müzelerini geçmiş yıllardan çok daha fazla olarak 1959’da 9.764’ü yabancı olmak üzere 342.561 kişi ziyaret etmişti (TTOK Belleteni, 1960: 19).

Hatay Arkeoloji Müzesi zengin tarihî eserleriyle dönemin dikkat çeken ziyaret mahallerinden birini teşkil ediyordu. Ancak Gazeteci ve Yazar Özer Öztep’in belirttiği üzere tahsisat yetersizliği nedeniyle müzenin geliştirilmesi ve şehirdeki arkeolojik zenginliklerin ortaya çıkarılması konusunda sıkıntı yaşandığı anlaşılmaktadır (Öztep, 1954: 10). Bu dönemde Antakya’da Hristiyanlar kadar Müslümanlar için de önem arz eden Habîb-i Neccâr Camii avlusunda hususi türbelerinde metfun bulunan Hazreti İsa’nın havarilerinden Yohanna ile Pavlos’un ve camiye bitişik olarak bulunan Şem’un Safa ile Habîb-i Neccâr’ın kabirleri tarihî turizm açısından arz ettikleri önem nedeniyle de gündeme gelmişti. Ancak bu konuya ilişkin bir neşriyatın olmaması dikkat çekmekte idi (Seyitoğlu, 1958: 3-5). Yine bu dönemde Bakanlar Kurulu kararıyla Eskişehir’de Alâeddin Camii, Gaziantep’te Nuri Mehmet Paşa Camii ve Akşehir’de Taş Medrese ile Aksaray’da Zinciriye Medresesi gibi vakıf yapılar müze olarak kullanılmak üzere restore edilmişti. Çanakkale’de Truva Ören Yeri’nde, Osmaniye’de

ise Karatepe’de devam eden kazılar çerçevesinde birer yerel müze teşkil edilmeye başlanmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Zengin bir tarihî dokuya sahip olan Side’de yapılan kazı çalışmaları bu bölgede esaslı bir müze oluşturma gerekliliğini ortaya koymuş ve bu konuda çalışmalara başlanmıştı (Devres, 1959: 10). 1960’ta çıkarılan Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Kırşehir Vilâyetindeki Hacıbektaş Türbesi’nin Etnografya Müzesi’ne alınmış olan eşyasının iadesi ve buranın müze halinde tanzim edilerek ziyaretçilere açılması kararlaştırılmıştı (RG, 5 Mayıs 1960: 10497).

Türkiye’de müzecilik faaliyetlerinin başladığı ilk dönemlerden itibaren müzeler mevcut koşullar çerçevesinde tarihî Selçuklu ve Osmanlı yapılarında kurulmuştu. Örneğin İznik Nilüfer Hatun İmaretı 1956-1957 yıllarında yapılan tamirden sonra arkeolojik ve etnografik eserlerin sergilendiği İznik Müzesi binası olarak kullanılmaya başlanmıştı. Bu nedenle EEMUM Dönemi’nde bazı müzelerin koruma ve sergileme şartlarının yeterli olmadığı mevcut binalardan daha elverişli durumdaki farklı binalara nakledildiği görülmektedir. Örneğin 1928’de Cafer Paşa Medresesi’nde ziyarete açılan Adana Arkeoloji Müzesi 1950’de eski bir kiliseyi bina olarak kullanmaya başlamıştı (Önder, 1995: 2). Ayavukla Kilisesi’nde 1927’de açılmış olan İzmir Arkeoloji Müzesi 1951’de Kültür Park’a taşınmıştı. 1901’de açılan Konya Arkeoloji Müzesi 1953’te İplikçi Camii’ne taşınmış, buradaki Klasik Eserler Müzesi için de 1957’de yeni bir tahliye kararı alınmıştı. 1926’da Konya Âsar-ı Âtîka Müzesi içinde kurulan Konya Mevlana Müzesi 1954’te Mevlâna Dergâhı’na taşınarak ziyarete açılmıştı. Gaziantep’te Nuri Mehmet Camii’nde bulunan müze de daha elverişli mekânlara tahliyesi kararlaştırılan müzeler arasında yer alıyordu (BCA, 030.01.0.0.91.568.11).

Bu süreçte ülke sınırları dışında kalan müze ve tarihî eserlerle de ilgilenilmişti. Atatürk’ün Selanik’te doğduğu ev Türk Hükümeti’nin desteğiyle 1953’te müze ve ziyaretgâh haline getirilmişti (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Türk Mütefekkiri Ziya Gökalp’in Diyarbakır’da doğduğu ev 1956’da tanzim edilerek mahalli bir müze haline getirilmişti. 1960’ta Erzurum Kongre Binası ve Atatürk Müzesi’nin teşkil edildiğini görüyoruz. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi bünyesinde açılan Eczacılık Tarihi Müzesi ise Türkiye’de genişleyen müzecilik alanının farklı bir yönüne işaret ediyordu (BCA, 030.01.0.0.91.568.11).

1960'a gelindiğinde ülke sathında 50 Müze Müdürlüğü ile 12 Müze Deposu bulunuyordu. Ülkedeki müzelere gelen ziyaretçi sayısı 1950'de 238.058 kişi iken, 1959'da 1.179.546'ya, bununla paralel olarak 1950'de 30.802 TL olan müze gelirleri, 1959'da 500.807 TL'ye ulaşmıştı (Gerçek, 1999: 188, 219).

1938 tarihli "Müzeleri ve Ören Yerlerini Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücret Hakkında Kanun"da 1953'te yapılan değişiklikle alınan ücretler güncellenmiş ve umuma açık müzelerle, ören yerleri ve Millî Sarayları ziyaret edenlerden alınacak ücretler ile gerekli durumlarda ücretsiz ziyaret temini hususlarında ilgili Bakanlıkların yerine İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınmıştı (RG, 21 Temmuz 1953: 8463). 1956'da yapılan diğer bir değişiklikle giriş tarifeleri meblağ belirtilmek suretiyle ortaya konulmuş, millî bayram ile genel ve hafta tatili günlerinde bu müesseseleri ziyaret edeceklerden ve diğer günler de erlerden yarı ücret alınacağı, EEMUM, ilim, sanat ve gerektiği takdirde basın mensuplarına MEB tarafından serbest giriş kartı verilebileceği, müzelere gece ve müze uzmanları refakatinde yapılacak ziyaretlerde ise giriş ücretlerinin iki katı olarak alınacağı karara bağlanmıştı (RG, 21 Nisan 1956: 9291). 1957'de çıkarılan bir kararname ile de türbe ziyaretlerinden ücret alınmaması kararlaştırılmıştı (RG, 3 Eylül 1957: 9696). Bunun yanı sıra müzelerden temin edilecek gelirin ve harcamaların esaslarını net bir şekilde ortaya koymak üzere mevzuat çalışmalarına girişildiği de görülmektedir.

Türkiye 1946'da kurulan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO)'nun kurucu üyeleri arasında yer almış; ülkedeki eğitim, bilim ve kültür işleriyle ilgili kurulların UNESCO ile irtibatını sağlamak, ortak çalışma imkânlarını artırmak ve UNESCO Sözleşmesindeki amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda 1949'da MEB'ye bağlı olarak "UNESCO Türkiye Millî Komisyonu" teşkil edilmişti (RG, 1 Ekim 1949: 7321). UNESCO'nun davetiyle La Haye'de toplanan ve Millî Komisyonun da katıldığı Hükümetlerarası Konferans neticesinde 14 Mayıs 1954'te "Silahlı Çatışmalar Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme"si imzaya açılmıştı (RG, 10 Nisan 1965: 11976; RG, 8 Kasım 1965: 12145). Tarihî eserlerin restorasyonuna, tarihî değerlerin tanıtılmasına önem veren Millî Komisyon, Konya civarındaki Sultan Hanı'nın restorasyonu işiyle ilgilenmiş ve bu bölgeye gönderilecek uzman heyet hakkında MEB'ye önerilerde bulunmuştu (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 1956: 13). UNESCO nezdinde Müzecilik Komitesi tarafından yürütülen

müzecilik faaliyetleri 1956'da Paris'te kurulan "Milletlerarası Müzeler Konseyi" (MMK/ICOM) tarafından üstlenilmiş, aynı yıl Ankara'da Etnografya Müzesi Müdürü Hamit Zübeyr Koşay'ın başkanlığı altında "Türkiye Millî Komitesi (TMK)" kurulmuştu. Mali ödenekleri MEB aracılığıyla karşılanan ve doğrudan Hükümete bağlı olarak EEMUM ile iş birliği içinde faaliyet gösteren komite; Türkiye müzelerini ve müze mensuplarını milletlerarası seviyede temsil etmek, müzeler ve müzecilik mesleğine mensup üyeler ve teşekküller arasında eğitim, bilim ve kültür alanında bilgi paylaşımı sağlamak ve iş birliğini geliştirmek gibi bir amaca sahipti (Milletlerarası Müzeler Konseyi, 1958: 9-18). Türkiye'deki müzelerin geliştirilmesi, halkın müzelere ilgisinin artırılması, rehberli gezilere önem verilmesi, müzelerdeki eserlerle ilgili broşürler hazırlanması, kültür varlıklarının restorasyon ve idamesi, eserlerin muhafazası için malzeme sağlanması ve uzman yetiştirilmesi hususunda MMK ile geliştirilen ilişkiler, bilgi paylaşımı ve teknik yardımlar önem arz ediyordu. MEB, merkezi Roma'da olan "Kültürel Varlığın Muhafazası ve Restorasyonu Çalışmaları Uluslararası Merkezi"ne TMK'nın teşvikleriyle üye olmuştu (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 1959: 7). 1956'da düzenlenen UNESCO 8. Genel Konferansı'nda, UNESCO'nun kuruluşunun 10. yıl dönümü münasebetiyle 6-14 Ekim tarihleri arası "Milletlerarası Müzeler Haftası" olarak belirlenmişti. MMK'nın "Müzeler Sahasında Uluslararası Hamle" temasıyla düzenlediği etkinliklere aynı yıl MEB'nin yardımlarıyla TMK da katılım sağlamıştı. Hafta münasebetiyle Konya Müzesi Halı-Kumaş ve Matbah Bölümü, Ankara Etnografya Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Şark Eserleri Bölümü, Bursa Müzesi, Konya'da Sırçalı Medrese'de Osmanlı Mezar Anıtları Bölümü, İnce Minareli Medrese'de ise Taş ve Ahşap Eserleri Bölümü ziyarete açılmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Aynı yıl ekim ayında Şam'da toplanan Yakın Şark Müzeleri Konferansı'na MMK'nın davetiyle TMK Başkanı Hamit Zübeyr Koşay da katılmış, konferansta alınan kararlar doğrultusunda Türkiye'deki müzecilik faaliyetlerini tanıtmak ve diğer ülkelerdeki çalışmalarını takip etmek amacıyla ilki 1958'de MEB tarafından basılan "MMK TMK Haber Bülteni" çıkarılmıştı. 1957'de Danimarka, İsveç ve Suriye'de düzenlenen Açık Hava Halk Müzeleri Konferansı'na katılan TMK Başkanı Koşay bu doğrultuda "Açık Hava Halk Müzeleri ve Türkiye'de Açık Hava Halk Müzesi Kurma İmkânları" başlıklı bir rapor hazırlamıştı (Koşay, 1958). Aynı yıl Kopenhag'da düzenlenen Askerî Müzeler Konferansı'na TMK'nın

önerisiyle Türkiye Askerî Müzesi adına Tümgeneral Lütfü Güvenç başkanlığında bir heyet katılmıştı. MMK'nın İtalya'da kurduğu Müze Laboratuvarları Merkezi ile Palermo'daki kazı çalışmalarına MMK'nın davetiyle 1958'de TMK da katılmıştı. Ayrıca Paris'te toplanan MMK İstişare Komitesi Toplantısına da TMK üyesi Rüstem Duyuran gönderilmişti. Bu süreçte TMK'nın açılmasını istediği Açık Hava Müzesi, Tabiat Tarihi Müzesi, İlim-Fen Teknoloji Müzesi, Ziraat Müzesi ve Resim Galerisi gibi kültür yapıları Türkiye'de müzecilik anlayışının sınırlarını genişletmişti. TMK'nın gezici müze sergileri açılması ve tanıtım büroları kurulması, modern müze binaları inşası, müzelerdeki depo, laboratuvar, geçici sergi ve konferans salonu, ısı ışık ve emniyet tertibatının geliştirilmesi, yayın ve tercüme faaliyetlerinin desteklenmesi, uzman kadroların yetiştirilmesi için yurtdışında eğitim imkânlarının araştırılması hususundaki faaliyetleri de dönemin önem arz eden gelişmeleri arasında idi (ICOM Türkiye Millî Komitesi, 1958: 17).

3. Tarihî Abidelerin ve Alanların Korunması Hususunda Yapılan Çalışmalar

EEMUM'nin görev süreci içinde meşgul olunan başlıca işlerden biri tarihî alanların, ören yerlerinin ve abidelerin korunması, çevre düzenlemelerinin yapılması ve bunların geleceğe sağlıklı bir şekilde intikalinin sağlanması olmuştu. Bu konu devlet yetkililerinin yanı sıra gönüllü kuruluşlar ve aydınlar tarafından da aciliyet arz eden ve ilk safhalarda ele alınması gereken bir çalışma alanı olarak değerlendirilmişti.

3.1. İmar, İstimlak ve Şehir Planlaması

İmar ve istimlak faaliyetleri ile şehir planlaması hususu Türkiye'de nüfusun ve köylerden şehirlere göçün çarpıcı bir şekilde arttığı ve siyasi değişimlerin meydana geldiği inceleme dönemimiz içinde önem arz eden bir konu olmuştu. Bu bağlamda beliren ihtiyaçlara çare olmak üzere icra edilen çalışmaların tarihî ve tabii yapıyı tahrip ettiği yönünde eleştirilere de sıklıkla rastlanmaktadır. Bu hususta dikkatler özellikle İstanbul'un üzerine çevrilmişti (Bil, 1952: 18).

1936'dan 1950'ye uzanan süreç içinde İstanbul'un şehir plancısı olarak görev yapan Fransız Şehircilik Mütahhassısı Mimar Henri Prost'un çalışmaları olumlu veya olumsuz yönde olmak üzere birçok eleştiri almıştı (Uluskan, 7: 119-120). İstanbul Belediyesi ile arasındaki mukavelesi Demokrat Parti Dönemi'nde uzatılmayan Prost, görev sürecine dair raporunda şehir planlarının uygulanabilirlik ve mevcut sorunlara

çözüm üretmek gibi iki önemli özelliğinin bulunduğuna işaret etmişti. Şehir planları; yol mühendisleri, mecra, tramvay, seyrüsefer, sular, gaz ve elektrik idaresi mühendislerinin iş birliğiyle oluşturulmalıydı. Şehrin hâlihazırdaki durumu ile iskân mıntıkları haritalarının ve bu haritalarda abideler ile devlet binaları için gerekli işaretlemelerin acilen yapılması gerekiyordu. Mevcut İmar Bürosu'nun yetersizliği birçok soruna neden olmuş, örneğin Caddebostan-Fenerbahçe mıntıkası gelişigüzel bir şekilde inşa edilen villalarla dolmuştu. Dahası Boğaziçi'nden Marmara sahillerine, Florya'dan Suadiye'ye kadar olan kısımda geniş bir temizlik çalışması yapılmalıydı. Mühendis eksiklikleri de önemli bir sorun hâline gelmişti. Bütün bu sorunlara tedbir olmak üzere teklif ve projelerinin dikkate alınmadığını belirten Prost'a göre söz konusu dönem itibariyle İstanbul İmar Planı'nın gerçekleştirilmesine imkân kalmamıştı (TTOK Belleteni, 1950: 12-14). Şehir Meclisi İmar Komisyonu Başkanı Yüksek Mühendis Prof. Enver Berkman ise İstanbul'un imar ve planlama işlerinde şehrin yapısı, tarihi ve sosyal durumu ile mali kudretinin birbiriyle uyumlu bir şekilde ele alınmadığını belirterek, nazım planda şehrin topoğrafik, turistik, sanayi, liman durumuna uygunluğunun dikkate alınmamasını bir eksiklik olarak değerlendirmişti. İmar tatbikat planlarına geçişlerde ana prensiplerden uzaklaşılması uygulamaları zora sokmuş ve bu durum halk ile belediyenin birbirine güven duygularını da sarsmıştı (TTOK Belleteni, 1951: 19). Yeni idarenin bu tür eleştirileri nedeniyle İstanbul'un imar çalışmaları 1956'ya kadar "Müşavirler Heyeti" tarafından yürütülmüştü. Devam eden imar çalışmaları sırasında Prost'un belirlediği ilk esaslardan sapmalar olmuş, bu da şehirdeki imar problemlerini artırmıştı. Buna karşılık 1956'dan itibaren eski imar planlarını az çok tadilatla ele alan Alman Profesör Hans Högg'ün iştirakiyle bir "İmar Komisyonu" kurulmuş, bu doğrultuda karşılaşılan yeni sorunlarla ilgili olarak görüşleri alınmak üzere Prost 1957'de tekrar şehre davet edilmişti. Prost'un görüşlerinin Başvekil Adnan Menderes tarafından bu kez kabul gördüğü anlaşılmaktadır (Leveau, 1957: 5-6).

İstanbul'daki Fransız Âsar-ı Âtıkası Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Albert Gabriel'e göre, Prost geçmişin bütün eserlerine karşı muhafazakâr davranıyordu. Camiler Prost tarafından dikkatlice incelenmiş, binalarla doğal çevre arasında ahenkli bir hava yaratılmak istenmişti. Prost, projelerinde caddeler, bahçeler ve yeşil sahalara koymakla kalmamış: *"anıtların silüetlerinin uzaktan en mükemmel ve manidar bir*

şekilde görünmelerini” istemişti (Gabriel, 1960: 11). Gabriel, İstanbul’da Prost sonrası imar hareketlerini tarihî dokuya zarar verdiği gerekçesiyle eleştirmişti. Örneğin: “Süleymaniye’yi Haliç’in şimal sahillerinden, Atatürk Köprüsü ile Bulvarı’ndan seyrediniz. İslâm dünyasının elbet en güzel mabetlerinden biri budur. Cetlerinizin bin defa, bin sevgi ve hürmete layık bu eserine karşı bir suikast tertip edilmiştir. Büyük mimari eserler kendilerindeki mevcut kıymeti, güzelliği ve asaleti yalnızlık içinde gösterir. Burada ne yapılmış; bir Biyoloji Enstitüsü getirilmiş, onun tam yanına dikilmiş. Bu yeni bina cetlerinizin o nadide eserini yarı yarıya kapatmış, bu nasıl mümkün olmuş, bu hataya, bu gaflete, bu günaha ne isim vermek lazımdır.” diyerek İstanbul’un genişlemeye uygun bir şehir olmakla birlikte yeni yapıların tarihî eserleri gölgelemesini şiddetle eleştirmişti. Murat Paşa Camii’nin yanında Bulgur Palas adıyla bir yapının inşa edilmesi de bu minvaldeki eleştirileri arasındaydı. Takiben: *“Cetleriniz yüksek yerlerin büyük abideler için en muvafık kaideler olduğunu takdir etmişler, İstanbul sırtlarından ve tepelerinden istifade ederek şehre yepyeni bir sima veren camileri kurmuşlar.”* demiş ve Sultan Ahmet Camii ile Ayasofya arasında yapılan ve bir yangın sonucu tahrip olan Adliye binasının Marmara sahillerinden, adalardan ve Çanakkale Boğazı’ndan İstanbul’a gelen vapurların güvertelerinden seyredilen manzarasının çirkinliğine değinmişti. İstanbul için: *“Burası bir tarih ve sanat sergisidir...şehrin büyük mazisine hıyanet etmek ister gibi yeni türedi çirkin binaları asıl binaların güzelliğine ve inzivasına musallat etmemeli”* diyerek konu hakkındaki hassasiyetini dile getirmişti (Tanrıöver, 1955: 3-5).

Falih Rıfki Atay gerek Prost’un İstanbul gerek Prof. Dr. Hermann Yansen’in Ankara imar planlarının özünden uzaklaştırıldığını ifade etmişti. İstanbul ve Ankara’da imar planları ile yasaların öngördüğü şehircilik anlayışı genel menfaatlere hizmet, şehirlerin güzelliği ve şehircilik nizamı yerine merkezi kontrolden uzak olarak şahsi menfaatlere hizmet etmeye başlamıştı. İmar Komisyonlarında etkisi olan bir kısım arsa ve mülk sahibinin kişisel çıkarları imar projelerinde tahribe neden oluyordu. Bazı devlet adamları bile şahsi menfaatleri doğrultusunda mülklerini değerlendirmek gayesiyle hareket ediyordu. Çırağan Sarayı’nın yanında fabrikaya dönüştürülen bina, Boğaziçi’ni basit bir liman havasına büründüren tesisler, gecekondu istilas ve uygulanmayan veya yersiz müdahalelerle bozulan imar planları nedeniyle İstanbul çirkin bir “Asya kasabası” hâline gelmişti (Atay, 1951: 3-6). Yansen’in Ankara şehir

planı üzerinde genişçe bir alanı meskensizlere ayırmasına rağmen Ankara da dâhil olmak üzere ülke sathında boş bulunan arsalarda gelişigüzel ve sıhhi olmayan birer kulübe inşa edilmiş ve bu gecekondulara politikacılar tarafından tapu verilebilmişti (Atay, 1955: 10; Atay, 1954: 17-18). Atay: “19. asırda ve daha öncesinde memleketimiz hiç olmazsa pitoresk idi. Şimdi pitoresk de değildirler. Kötü bir kopyacılığın gülünçlüğü altında pitoresk boğulup gitmiştir...En küçük şahsi menfaatler şehir planlarının tatbik edilmesine ve her türlü inşa işlerinin kontrol edilmesine engel olmuştur.” (Atay, 1952: 17) diyerek imar planları ile tabii ve tarihî çevreye sirayet eden açık bir yaraya işaret etmişti.

Topkapı Müzesi Müdürü Halûk Yusuf Şehsuvaroğlu da İstanbul’un semtleri, mahalleri ve eski evleriyle kaybolmuş dünya şehirlerinden biri olduğunu kaydetmişti. Öyleki söz konusu dönem itibariyle daha eski devirler bir yana 19. asırdan kalma bir Türk sokağına ve evlerine rastlamak mümkün değildi. Şehir özellikle son 50 yılda yenilenmiş ve ahşap konakların yerini birbirinin üstünden aşan cüsseli ve çirkin apartmanlar almıştı. Millî yapısını koruyan ahşap binalar yangınlar ve plansız yapılaşma gibi nedenlerle yerle bir olmuştu. Yerli ve yabancıların uzaktan gördüğünde güzelliğiyle adeta büyüldüğü, sokaklarında Türk şehir karakterinin belirgin bir şekilde hissedildiği, dış yapıları gösterişsiz olmakla birlikte iç tezyinatı ve teşkilatıyla bir medeni anlayışın izlerini taşıyan İstanbul gün geçtikçe bu özelliklerini yitiriyordu. Bu nedenle eski asırların yadigârı durumunda olan İstanbul evlerinin, Boğaziçi’ndeki yalıların, camilerin, çeşmelerin, sebillerin, mezarların, türbelerin, han ve hamamların sivil mimari değerleri münasebetiyle muhafaza edilmesi başlıca şehircilik vazifeleri arasında idi. Bunun için de gerektiği takdirde eski evlerin ve yalıların Belediye ya da Hükümet tarafından satın alınması düşünülmeliydi. Şehirlerin büyümesiyle oluşan trafik sorununa çözüm bulunması, yeni mahalleler ve semtler kurulması kaçınılmaz olmakla birlikte bu yapılanma sırasında tarihî abidelerin muhafaza edilmesi sürekli göz önünde bulundurulmalıydı. Şehsuvaroğlu bu nedenle: “İstanbul baştanbaşa bugünkü örneklerine benzeyen apartmanlar şehri olsaydı, bunlar arasında geçen asrımızı nasıl bulabilir, bir mimari medeniyetimiz olduğunu nasıl gösterebilirdik.” diyerek sorunun ciddiyetine dikkat çekmişti (Şehsuvaroğlu, 1956: 5-6). Prof. Dr. Sabri Esat Siyavuşgil de kültür varlıklarının korunması ve görünürlüğünün sağlanması açısından mevcut imar planlarını yeterli bulmayan aydınlar arasında yer alıyordu. Ona

göre, söz konusu dönemdeki ihtiyaç ve imkânların darlığına rağmen İstanbul'un planlı ve programlı bir şekilde imarı için gelecek nesillerin düşünülerek geniş ve ferah bir çevre hazırlanması gerekiyordu. Belediye Meclisi bu konuda dikkatli olmalıydı (Siyavuşgil, 1954: 9). Siyavuşgil bu dönemde turistlerin uğrak yerlerinden olan Ayasofya Müzesi ile Topkapı Sarayı'na giden yolun berbat bir durumda olduğunu, 3. Ahmet Çeşmesi'nin yazılarının tozdan görünmediğini, yapılan asfalt çalışmalarının ise bölgeyi bir kasaba havasına soktuğunu vurgulamıştı. Dahası Atatürk Bulvarı, Taksim Meydanı, Eminönü Meydanı gibi alanların yanlış imar hareketleriyle tahrip edildiğini belirterek: *“İstanbul son 30 yıllık tarihinde asla görülmemiş bir tempo ile kasabalaşıyor. İmar adı verilen her harekette bir pısrıklık, bir darlık, bir züğürtlük ve bir zevksizlik var. Adeta bu asırlık payitahtın imarına damla ile ayrılan tahsisat büyük hamleleri esnaf pazarlığı ile bir daha doğmamak üzere öldürmüş gibidir. Hâsılı İstanbul'a çok hem de çok yazık oluyor!”* şeklinde sitemini dile getirmişti (Siyavuşgil, 1953: 18). Edebiyat Tarihçisi ve Yazar Nihat Sami Banarlı ise İstanbul'daki imar ve iskân faaliyetlerini şu şekilde eleştirmişti:

“İstanbul gibi tabiat mucizesi bir beldede Tanrıyla yarış edercesine ikinci bir İstanbul mucizesi yaratan ecdadımızın zevk, sanat ve şehir anlayışını altüst eden bir cehaletle bu güzel şehri bir menfaat beldesi ve bir zevksizlik meşheri haline koyup ziyan ediyoruz. Büyük zevkleri ve anlayışlarıyla taşları ve tabiatı mağlup eden ecdadımızla bizim aramızda ne garip bir uçurum yaratıyoruz. Bunu yalnız İstanbul aşığı Türk aydınları değil, Türk'ün bu topraklarda yarattığı bu mucizeye hayran Avrupalı, hatta Amerikalı zevk ve sanat adamları da böyle görüyor ve eski, asil çizgilerini kaybeden İstanbul'a adeta ağlıyorlar. Mesela bir Süleymaniye Camii'ne bir de onun arkasına yapılan beton yığını duvar yığını binaya bakınız. Şehrin ne 'deniz caddesi' Boğaz'ı ne Cihangir'i ne diğer bütün güzel manzaraları bu beton yığınlarından, bu kaçak ve gizli kat hırsızlarından bu en güzel vatan parçasına en büyük hıyanetlerden kurtulabiliyor!”

Osmanlı-Türk şehirciliğinin dünya şehircilik sanatında mucize olarak yâd edilecek büyük bir merhale olduğuna işaret eden Banarlı nihayetinde: *“Bu şehre maksatlı bir düşmanlığımız yoksa şu dalâletten kurtulmalıyız. Unutmamalıyız ki her insan her vatana onun kadrini bilebildiği nispette layıktır.”* diyerek şehrin tarihî

dokusunun korunmasını vatani bir görev olarak gördüğünü ifade etmişti (TTOK Belleteni, 1956: 11-12).

Konu ile ilgili olarak Yazar, Şair ve Hukukçu Mithat Cemal Kuntay atalardan miras kalan bina mimarisinin söz konusu dönem itibarıyla artmaya başlayan maliyeti yüksek kübik binalarla gitgide çirkinleştiğini ifade etmişti (Kuntay, 1951: 7). Gazeteci ve Yazar Refi' Cevat Ulunay da Boğaziçi'nin süsü olan tarihî yalılarının ve köşklerinin günden güne yok olmasıyla ilgili olarak: *"Binaların tarihine vakıf olmayan, Boğaz'ın millî kaşesinin ne olduğunu bilmeyen imarcılar leb-i deryadan ne anlarlar."* diyerek Sultan 3. Selim'in yazlık sefaret binası olarak Fransızlara ihsan ettiği Tarabya'daki yalı-korunun uzun süredir korunduğunu belirtirken Anadolu Hisarı'ndaki Amcazade Hüseyin Yalısı'nın içler acısı durumuna dikkat çekmişti (Ulunay, 1954: 15). Avustralya'nın meşhur mimarlarından Prof. Dr. Roy Grounds mesleki incelemelerde bulunmak üzere 1955 yılı haziran ayında geldiği İstanbul'da verdiği bir beyanatta İstanbul'un tarihî, coğrafi ve turistik bakımdan çok güzel bir şehir olmakla beraber sistemsiz, usulsüz ve plansız inşaat faaliyetlerinin bu şehri "köstebek yuvasına" döndürdüğünü belirtmişti. Bu doğrultuda: *"Eğer tedbir almazsanız İstanbul İstanbulluktan çıkacak ve tarihî eserlerin yerini biçimsiz ve plansız apartmanlar alacaktır."* diyerek endişesini dile getirmişti (TTOK Belleteni, 1955: 19).

İstanbul'da görülen imar sorunları esasen Anadolu'da da baş gösteriyordu. Türk ve İslam sanatı hakkında ihtisas sahibi Oktay Aslanapa: *"Manevi kültürümüze karşı olan bu kayıtsızlık maddi kültürümüze karşı daha fazlasıyla kendini belli etmektedir. Şehirlerimizde yolu kapatıyor, meydanın şeklini bozuyor veya haraptır diye her yıl bir sürü abide yıkılıp ortadan kaldırılmaktadır. Bugüne kadar ayakta kalabilmiş abidelerimizin yanından da tam bir anlaşmazlıkla başımızı bile çevirmeden geçiyor ve bunların korunmasını ve bakımını adeta bir külfet sayıyoruz."* diyerek tarihî abidelerin korunması konusunda beliren zafiyetin şehirlerin yapısını ve çehresini dönüşü olmayan bir şekilde değiştirdiğini ifade etmişti (Aslanapa, 1955: 12). Prof. Dr. Gabriel, Anadolu'daki transit yollar üzerinde kurulmuş olan han ve kervansaraylardan çoğunun tahrip olduğuna, örneğin Konya-Aksaray yolu üzerindeki Sultan Han'ın yol ve köprü müteahhitleri tarafından taş ocağı hâline getirildiğine ve buradaki mermerlerin köylüler tarafından kirece dönüştürülerek badana işlerinde kullanıldığına üzüntüyle şahit olmuştu. Gabriel, kültür varlıklarının korunması için yapılan tamir,

restorasyon ve koruma çalışmalarında yetkin isimlere yer verilmesi hususundaki öneme değinerek: *“Mazi en büyük mirasımızdır. Ve sizin maziden devraldığınız mirasınız son derece büyüktür. Sizin siyasi ve askeri tarihiniz gibi mimari eserleriniz de bir şeref mabaidir...yeni ihtiyaçları düşündüğümüz zaman zihnimizin ilk hatırlayacağı emir, ebedi kıymetlere karşı nankör olmamak, onlara hıyanet etmemektedir.”* demiş ve geçmişin şahidi olarak nitelendirdiği tarihî abideleri korumanın önemine temas etmişti (Tanrıöver, 1955: 3-5). Prost ise imar çalışmaları sırasında Anadolu'nun tarihî şehirlerinden Bursa'ya özel bir önem atfetmiş, bu hususta: *“Bursa'yı eski eserler bakımından fevkalade zengin bir şehir olarak mütalaa ediyorum. Bu eserlere ve tabiatın bu güzelliğine sahip olan Bursa'nun istikbalde dünyanın bütün diğer şehirlerinden üstün olacağına katiyetle emin bulunuyorum. Yeni yapılacak planda gerek camilerin, gerek türbelerin etrafı meydanlarla süslenerek bu eserlerin güzelliklerini daha çok meydana çıkarmaya çalışacağız.”* diyerek turizm alanında değerlendirilmek üzere şehrin sanatsal ve tarihî özelliklerinin daha görülebilir kılınması için çaba sarf edildiğini kaydetmişti (*L'Illustration de L'Orient*, 1948: 12). Buna karşılık ilerleyen süreçte Bursa'da meydana gelen düzensiz ve plansız yapılaşma münasebetiyle Yazar ve Siyasetçi Samet Ağaoğlu: *“İşte Bursa! Büyük Türk İmparatorluğunun ikinci payitahtı, Genç Türk Bey'i Osman'ın, süvarilerinin başında 1800 metre yükseklikteki bir kayadan bakarak hülyalar içinde kaldığı şehir, Türk sanat zevk ve sezişinin bütün inceliklerini meydana koyan medeniyet merkezi, camiler, türbeler, medreseler, imaretler, yeşiller diyarı Bursa üslûbunu kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıyadır.”* diyerek baş gösteren büyük bir soruna dikkat çekmişti. Ağaoğlu, söz konusu dönemde beliren bu önemli soruna çözüm bulmaya çalışmış ve şunları ifade etmişti (Ağaoğlu, 1954: 5):

“Misilsiz sanat eserlerinin aralarında kaybolacakları beton inşaat, dağın eteklerini süratle duvarlıyor. Ovada yeni fabrikalar yapılmasını isteyenler varmış! Bursa'ya ziyan olur. Evet bu apartmanlar, bu fabrikalar, bu demir ve beton yığını Bursa'nın nüfusunu arttırabilir. Halk daha zengin, daha müreffeh yaşayabilir. Fakat buna mukabil Bursamız, Türk'ün zarif şehri yok olur, bir hâtıradan ibaret kalır...Mademki öyle, kanunlar Bursa'nın ve onun gibi şehirlerimizin güzelliğinin bozulmasını önleyecek şekilde değiştirilmelidir; tespit

edilecek planların tatbikinde en ufak inhiraflara müsamaha göstermemeli, yalnız Bursalıların, İstanbulluların, İzmirliilerin değil, bütün Türk milletinin maddi ve manevi serveti olan güzellikleri muhafaza için kıskanç, hırçın, titiz olmalıdır.”

Bütün bu sorunlara karşılık başta İstanbul olmak üzere ülke sathındaki imar, istimlak ve şehir planlaması çalışmalarını kültür varlıklarına zarar vermeyecek ve dahası bunların korunmasına hizmet edecek şekilde yürütme çabalarına da şahit olunmaktadır. Başvekil Adnan Menderes 23 Eylül 1956’da iştirak ettiği bir toplantı vesilesiyle ülkedeki imar faaliyetlerine ve eski eserlere de değinmiş; konunun genişliği, karmaşıklığı, zorluğu ve büyük bir maddi kaynak gerektirmesi gibi nedenlerle uzun yıllar İstanbul’un ihtiyaçlarını karşılayacak imar faaliyetlerine küçük çaplı birkaç faaliyet dışında uzak kaldığını ifade etmişti. Başvekil, hâlihazırda girişilen imar faaliyetlerinin başarılı olmasını halk tarafından destek görmesi şartına bağlamıştı. Bu suretle imar ve istimlak çalışmalarının şehrin iktisadi ve sosyal ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde hızlandırılacağını ifade ederek şu hususlara değinmişti:

“İstanbul’un imarını, bugünkü yaşayış ve anlayış icaplarına uygun bir tarzda estetik, rahatlık, trafik ve turistik gibi birçok zaviyelerden ve Türk’ün bedii zevklerinin ifade ettiği yüksek seviyeyi tebarüz ettirerek, bu hususlarda güzel bir numune vermek bakımlarından ele almış bulunuyoruz. İstanbul’un imarı yalnız bir şehir meselesi, bir İstanbul meselesi değildir. İstanbul’un ve Hükümet merkezimiz olan Ankara’nın imarı birer memleket meselesi telakki edilmelidir...Emelimiz, bu gibi özelliklerini ve büyük abidelerini şimdiye kadar harabeler arasına gizlenmiş, gidilemez yerlerdeki kıymetlerini ihya etmek, onları inşa tarihlerindeki kıymet ve heybetlerine ulaştırmak, onları vitrine koyar gibi ortaya çıkarmaktır. İstanbul imar hareketleriyle tarihî ve turistik bakımdan bir şey kaybetmeyecek bilakis buna birçok şey ilave edilecektir.”

Başvekil bu sözleriyle şehirdeki imar faaliyetleri sırasında tarihî dokunun korunması ve daha görünür kılınması konusundaki hassasiyete işaret etmişti. Güzel ve büyük meydanların bir şehrin önemli unsurlarından biri olduğunu belirterek Karaköy,

Eminönü ve Beşiktaş meydanları gibi birçok meydanın şanına layık bir hale getirileceğini vurgulamıştı. Avrupa'dan Trakya üzerinden gelen, Yeşilköy'den şehre inen ve Boğaz'a uzanan yolların ıslah edileceği, yeni yollarla şehre akışın rahatlatılacağı, trafiğin düğümlendiği noktalar için çözüm üretileceği, Yenikapı'nın İstanbul tarafının istirahat, eğlence ve turistik bir bölge hâline getirileceği üzerinde durmuştu. Sahil yolu ve Marmara kıyıları ve Boğaz'dan halkın azami derecede faydalandırılacağını, yerli ve yabancı birçok ziyaretçiyi çeken Eyüp bölgesinin yapılacak çalışmalarla yeniden düzenleneceğini, Çırağan Sarayı gazinosu, oteli ve arkasındaki korulukların Avrupa'daki emsallerinin üzerine çıkarılacağını belirtmişti. Başvekilin mezarlıklar konusundaki şu ifadeleri de önem arz etmektedir:

“Müslüman dininin şerefi ile gayri mütenasip inşaat yenilenecektir. Mezarlıkların da yollarımızı kapayanları vardır. Bunlar da toptan ele alınacak hangilerinin kalkacağı, hangilerinin kalacağı tefrik edilecektir. Abidevi mahiyetteki mezarlıkların bir kısmı geri alınacak tarihî kıymeti bulunan büyük bir kısmı estetik ve teknik bakımdan şehir içinde olmaması lazım gelenlerle birlikte Eyüp'te tesis edeceğimiz bir yere nakli kubur kayıtlarına riayet suretiyle naklonulacaktır.”

Atatürk, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman gibi Türk büyüklerinin hatıralarını yaşatmak üzere yolları ve meydanları süsleyecek abidevi heykellerin yapılacağını belirten Başvekil, İstanbul ve Ankara'da baş gösteren gecekonduların da halka cüzi imkânlarla verilecek apartman konutlarıyla çözüleceğini belirtmişti (TTOK Belleteni, 1956: 3-8).

Bu hedefler doğrultusunda devam eden imar çalışmaları sırasında İstanbul'da Tophane yeniden tanzim edilmiş ve buradaki tarihî yapıların etrafı açılarak görünürlüğü artırılmıştı (Şehsuvaroğlu, 1957: 3-5). 1954'te Rumeli Hisarı'nın tamir ve restorasyonu (TTOK Belleteni, 1954: 13) ile 1956'da İstanbul Mozaik Müzesi için birer istimlak işlemi yapıldığı gibi (BCA, 030.01.0.0.91.568.11) İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Fahrettin Kerim Gökay'ın belirttiğine göre 1957'de Topkapı-Aksaray, Balıkpazarı, Eminönü-Unkapanı, Beyazıt Mihrimah Camii etrafında, Beşiktaş ve Eyüp, Harbiye-Şişli, Beşiktaş-Bebek, Atatürk Bulvarı, Üsküdar meydanı için gerçekleştirilen istimlakler neticesinde de açma ve genişletme çalışmaları yapılmıştı. Ayrıca Fenerbahçe, Çiftehavuzlar, Kuşdili Parklarının tanzimi, Çamlıca'nın ıslahı ile

millî bir park haline getirilmesi çalışmaları da devam ediyordu. Atatürk Köprüsü'nün başında binalarla örtülmüş Mimar Sinan'ın eseri Sokollu Mehmet Paşa Camii ile Saliha Sultan Sebili etrafları açılmak suretiyle zarar görmekten kurtarılmıştı. Diğer yandan Boğaz kıyılarının kömür depoları ve çirkin binalarla kapatılmasına engel olunmaya gayret gösteriliyordu (TTOK Belleteni, 1957: 5-6). Anadolu'da da istimlak faaliyetleri beliren ihtiyaçlar doğrultusunda devam etmişti. 1945'te MEB'nin çalışmalarıyla Muradiye Türbesi'nin bulunduğu alan (TTOK 1945 Senesi Raporu", 1946: 7), 1956'da Kütahya Vâcidiye Medresesi civarı, Antalya-Side Müze Deposu, Ankara Arkeoloji Müzesi çevresi ile Hacı Bayram Veli Türbesi yakınındaki sur kalıntıları gerçekleştirilen istimlak faaliyetleri içinde yer almıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kültür varlıklarının korunması ile imar çalışmaları arasında bir denge kurulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu yöndeki mevzuatı tamamlamak üzere 1956'da çıkarılan "İmar Kanunu"nda; *"Yapılacak bina, tesis ve bunlara ait müstemilâtın tarihî ve bedîî kıymeti olan eski eserlere ve arkeolojik sahalara olan mesafelerinin hazırlanacak nizamname ve talimatnamelerle tespit olunacağı"*na dair bir ibare yer almıştı (RG, 16 Temmuz 1956: 9359). 1957'de yürürlüğe giren "İmar Nizamnamesi"ne göre belediyeler hazırlayacakları imar talimatnamelerini Nafia Vekâleti'nin onayına sunmakla yükümlüydü. Bu talimatnameler beldenin, şehirciliğin ve belediyeciliğin umumi kaideleri göz önünde tutularak mevcut gayrimenkul eski eserleri ve abideleri de dikkate alacaktı. Ayrıca nizamnamede MEB tarafından tespit olunmuş eski eserlerin bitişik olmayan cephelerine 10 metreden az olmamak üzere bu eserin esas kitlesinin irtifası kadar mesafe dâhilinde bina yapılamayacağı belirtilmişti. Ancak Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun görüşü alınmak suretiyle bu mesafe değiştirilebiliyordu. İmar veya yol istikâmet plânı tanziminde de eski eserler ve arkeolojik sahalardan bu kurulun mütalaası esastı. İmar veya yol istikâmet plânı hazırlanmamış yerlerde zaruri sebepler olmadıkça arkeolojik sahalardan en az 30 metre mesafede hususi inşaata izin verilmeyecekti (RG, 17 Temmuz 1957: 9657). 1959'da Resmî Gazete'de yayımlanan Devlet Şûrası Kararına göre de eski eserlerin ve arkeolojik sahaların istimlâki gerekli bulunduğu takdirde bu muamelenin MEB tarafından ve bunların etrafında imar mevzuatına göre bırakılacak mesafelere ait

istimlâklerin de belediyelerce yapılması gerektiği ifade edilmişti (RG, 31 Mart 1959: 10173). 1960'ta yürürlüğe giren "Hususi Şahıslara Ait Eski Eserlerle Tarihî Abidelerin İstimlâki Hakkında Kanun" a göre de eski eserlerle tarihî abidelerin malikleri olan gerçek kişiler veya hususi hukuk hükmi şahısları, MEB veya VUM tarafından tayin edilecek süre içinde ve Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun görüşü alınmak suretiyle gösterilecek esaslar ve hazırlanacak projeler dâhilinde bu eser ve abideleri tamir ve restore ettirmekle yükümlü tutulmuştu. Gayrimenkul sahibine verilen mükellefiyet ilgili idarece tapuya bildirilerek o gayrimenkulün siciline şerh düşülecekti. Verilen süre içinde tamir ve restorasyonları haklı bir sebep olmaksızın bitirilmediği veya belirlenen proje ve esaslara uyulmadığı takdirde bu tür gayrimenkuller mal sahiplerine bedeli ödenmek suretiyle MEB veya VUM tarafından istimlâk edilecekti (RG, 1 Mart 1960: 10445).

3.2. Tanzim, Tamir ve Restorasyon Çalışmaları

EEMUM Dönemi'nde tarihî abidelerin bakım, tamir, takviye, kurtarma, tanzim ve restorasyon faaliyetlerine özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık bu hususlarda bir kısım zafiyetten ve yapılan yanlışlıklardan da bahsetmek mümkündür. Bu duruma birkaç örnekle temas etmekte fayda vardır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ihtiyati bir tedbir olarak Niğde'ye nakledilen Aya İrini Mabedi'ndeki askerî malzemeler savaştan sonra Maçka Silahhanesi'ne taşınmış ve demir silahlıkları, koridorları ve diğer teşkilatıyla bu silahhanenin müzeye dönüştürülmesi düşünülmüştü. Ancak tamir için ayrılan ödenekle işbaşına getirilen müteahhit söz konusu silahhaneyi Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı'nın tabiri ile adeta "içi yenilmiş bal kovanı" haline getirmiş ve işlem sonrası abidenin yalnız 4 duvarı kalmıştı. Bina daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'ne devredilmiş, ancak üniversite yetkilileri beğenmedikleri bu yeni inşaatı yıktırmıştı. Söz konusu malzemeler de Askerî Müze açılana kadar uzun bir süre bu harabenin bodrumunda kalmıştı (Konyalı, 1956: 12). Benzer şekilde Fatih Sultan Mehmet Dönemi'ne ait Soğanağa Camii'nin çeşmesinin söz konusu dönem itibariyle ehil olmayan kişiler tarafından tarihî dokusu bozulacak şekilde ve hiçbir makamın izni alınmaksızın gelişigüzel bir şekilde tuğla ile örüldüğü görülmüştü (TTOK Belleteni, 1955: 18). Prof. Dr. Gabriel de İstanbul'daki birçok tarihî yapının sahipsiz ve ilgisiz bir durumda olduğunu ifade etmişti. Bunların idaresi, kontrolü, bakım ve tamir çalışmaları İngiltere

ve Fransa örneklerinde olduğu gibi mütehassıslardan oluşan bir konsey tarafından belli bir plan ve program çerçevesinde ele alınmalıydı (Kandemir, 1950: 5). Falih Rıfkı Atay, birçok tarihî eserin badana ve çimento ile tahrip edildiğini ifade ederek kültürel anlayıştaki bu tür zafiyetlere MEB'nin müdahalesinin gerekliliğine işaret etmişti (Atay, 1951: 10-11). Hilmi Ziya Ülken ise söz konusu dönem itibarıyla Osmanlı Dönemi'ne ait abidelerin tamir edilmeye başlanmasını memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirmiş, ancak bu konuda ağır davranılması nedeniyle birçok abidenin yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını vurgulamıştı. Bu doğrultuda sarf ettiği: *“Abidelerin üstüne titremeyen bir neslin günahını zaman affetmez.”* (Ülken, 1949: 6-7) şeklindeki sözlerle durumun vahametini ifade etmişti.

Bu dönemde yurt dışındaki kültür varlıklarının korunması hususundaki sorunlar da artış göstermişti. Türklerin Anadolu'daki hâkimiyetinden önceki dönemlere ait eserlerin restorasyonuna yardım eden yabancı müesseselerin Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ne ait eserlere ilgisiz kaldığı görülüyordu. Bu konuda Ayasofya çevresinin UNESCO tarafından “Zone Archéologique” adlandırılması ve İstanbul'daki Bizans Dönemi eserlerine ilgi gösterilirken Türk Dönemi eserlerine ilgi gösterilmemesi bunun birer örneğini teşkil ediyordu (TTOK Belleteni, 1960: 4). Dahası İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden şekillenen uluslararası politikalar çerçevesinde Çeçen ve Kırım Cumhuriyetleri sınırları içinde Rusların, Balkanlar'da ise Osmanlı izlerini silmekle iftihar eden Bulgaristan Başvekili Georgi Dimitrov ile Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito'nun talimatlarıyla Türk abidelerinin sistematik bir şekilde tahrip edildiği müşahede edilmişti. Türk abidelerinin tahribatı konusunda benzer bir endişenin müttefik kuvvetlerce Yunanistan'a resmen devredilen Rodos başta olmak üzere 12 Ada için de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (TTOK Belleteni, 1948: 3). Vâ-nû da ziyaretleri sırasında Şam'da bütün Arap eserlerinin bakımlı olduğu hâlde Türk eseri Sultan Selim Camii'nin metruk ve cemaatsiz bırakıldığını, duvarlarının yıkılmaya yüz tuttuğunu, avlusunda otların ve dikenlerin bittiğini görmüştü. Benzer şekilde Bağdat'a yaptığı seyahat sırasında Kerbela'daki bütün türbelere büyük paralar harcanırken, merkezde Fuzuli'ye atfedilen mezarın metruk, badanasız, kapı kilidi paslı olarak, çuhaları kir, toz ve örümcek ağları içinde bırakıldığını gözlemlemişti. Yetkililerin hatta kültür propagandası namına öncelikle Türkiye'deki ata yadigârlarına verdiği önemi gösterip, ardından yurt dışındaki Türk

eserlerine ilgi göstermek suretiyle bunları takip ve tamir ettirmesinde fayda görmüştü (Vâ-Nû, 1956: 17). Nitekim bu süreçte yurt dışındaki kültür varlıkları hususunda ilgili ülkelerdeki Türk Büyükelçilikleri vasıtasıyla imkânlar dâhilinde tedbir alınmaya çalışılıyordu. Örneğin Sofya’da müze olarak kullanılmakla birlikte İkinci Dünya Savaşı sırasında bombardıman nedeniyle tahrip olan Ulu Camii ve benzer minvaldeki eserler konusunda Bulgar idarecilerle mutabakat sağlanmış ve bunların tamiri gerçekleştirilmişti (*TOK Belleteni*, 1946: 5; *TOK Belleteni*, 1946: 4).

Bu süreçte yürürlüğe giren yasal düzenlemelerle tarihî abidelerin restorasyon sorunlarına çözüm bulunmaya çalışılmıştı. 1957’de çıkan “Aslında Vakıf Olan Tarihî ve Mimarî Kıymeti Haiz Eski Eserlerin Vakıflar Umum Müdürlüğü’ne Devrine Dair Kanun” ile vakıf yoluyla yaptırılmakla birlikte çeşitli yasalar ve diğer nedenlerle hazine, belediye ve hususi idarelerin mülkiyetine geçmiş olan muhafazası gerekli tarihî ve mimari kıymete sahip eski eserlerin mülkiyeti tekrar VUM’ye devredilmişti. Buna göre intikali gerçekleşen söz konusu eserlerin tamir ve bakımları için her yıl Maliye Vekâletinin bütçesine konulacak tahsisattan VUM’ye yardım yapılacaktı (RG, 13 Eylül 1957: 9705). Ülkedeki tarihî değerlerin korunması hususunda önem arz eden bu düzenlemede yürütücü kurum olan Vakıflar İdaresi için Siyavuşgil: “*Bu idare, tarihî mimarimizin titiz, zevk sahibi ve bilgili bir bekçisi olacaktır.*” demişti. Korunmaya layık olan tarihî eserlerin tespiti, kataloglarının çıkartılarak “mahirane ve sanatkârane” bir şekilde restore edilmesi ve bu eserlerin günün ihtiyaçlarına göre değerlendirilmesi söz konusu idarenin yapacağı başlıca işler arasındaydı (Siyavuşgil, 1958: 14). Bunun yanı sıra hâlihazırda yürürlükte olan Belediyeler Kanunu’na göre kapalı çarşı, bedesten, arasta, pasaj, cesim han ve emsali gibi örtüleri, duvarları ve çevreleri ile bedîî ve mimarî kıymeti olan saraçhane, tabakhane, imalathane ve sanathane gibi emlâk, vakıf veya mülk her nevi büyük binanın çatı, örtü, kubbe, kemer, sayvan, sütun ve kapıları, methal ve mahreçleri aksamının inşa, tanzim, tamir ve termimi için sahibine tebligat yapılıyor, bunun gereği icra edilmediği takdirde bu sorumluluk belediye tarafından yerine getiriliyordu. Bu masraflar daha sonra tasarruf sahibinden alınıyordu (RG, 14 Nisan 1930: 1471).

Söz konusu dönemde eski eserlerin korunması ve müzecilik faaliyetleri için Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), MEB, Nafia Vekâleti ve VUM’nin bütçelerinden ödenek ayrıldığı görülmektedir. Bu idarelerde doğrudan tamire tahsisli

kaynaklar dışında aşağıda örnekleri görüleceği üzere dolaylı ya da ikincil kaynaklar da söz konusu idi. Örneğin Millî Saraylar için TBMM'nin kaynaklarından bütçe ayrılmıştı (EEMUM, 1945: 24-25). MEB'nin bütçesinde ayrı kalemler hâlinde bulunan "Müzecilik" ve "Tamir" ödenekleri 1943'ten itibaren birleştirilmişti. Ayrıca "Kamulaştırma" ödeneği ile bazı cami, türbe ve yapıların kamulaştırıldığı, "Devlet Tarafından Kullanılan Binaların Tamir Giderleri" ödeneği ile de eski okul yapılarının tamir edildiği anlaşılmaktadır. Nafia Vekâleti arkeolojik kazılar için ödenek tahsis etmiş, bunun yanı sıra bir bölümü "kültür varlığı" olarak nitelenen kamu yapılarının yapımı ve tamiri için de bir ödenek hazırlamıştı. VUM bütçesinde "Vakıf Akarlarla, Kamu Hizmetlerinde Kullanılan ve Geliri Olmayan Yapıların Yapım ve Tamiri", "Hayrat Tamiri" ve "Abidelerin Tamiri" için ödenek ayrılmıştı. Bu ödenek ile malzeme bedelleri, usta ve işçilerin yollukları ödeniyor ve cami çevresindeki yapılarla abidelerin kamulaştırma işlemleri yapılıyordu. Bütün bu idarelerin ödeneklerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artış söz konusu olmuştu (Madran, 1997: 79-80). Bunun yanı sıra tamir, restorasyon ve koruma çalışmalarında Valilikler ve Belediyelerin de sorumluluk aldığı görülmektedir. İstanbul ve yakın çevresinde abide tamirleri konusunda ise kontrolü sağlamak üzere MEB tarafından Eski Eserleri Koruma Encümeni (EEKE) yetkilendirilmişti. Encümen, tarihî yapıları yerinde inceliyor, bunların tamirine ve tesciline dair kararlar alıyor ve İmar Müdürlüklerine görüş bildiriyordu (EEKE, 1949: 19-23).

Tarihî eserlerin, alanların ve abidelerin korunması ve teşhiri hususunda Ankara'da 15 Şubat 1945'te Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in riyasetinde "Eski Eserler ve Müzeler I. Danışma Kurulu" nun toplanması dönemin önem arz eden çalışmaları arasında yer almıştı. Müze müdürleri, eski eser uzmanları ile kamuda görevli mimarların katılım sağladığı bu toplantıda abidelerin tarihî kıymeti, tamir ve koruma sistemleri, tescil ve tasnif ilkeleri, 5 yıllık bir abide kurtarma programının oluşturulması, tamir edilecek abideler için proje ve keşif çalışmalarının yapılması ve şartname düzenlenmesi, tamir için iane temini, abidelerdeki tamir önceliğinin önem ve yıkılma tehlikesine göre belirlenmesi, tamir edilecek abidelere yeni bir işlev kazandırılması, şehir imar planlarının Maarif Vekilinin onayından geçirilmesi, müzelerin yıllık çalışma programları ve tarihî mezarlıkların açık müze hâline getirilmesi gibi ciddi konular ele alınmış ve bu hususlarda planlama yapılmıştı (TTOK

Belleteni, 1945: 4). Toplantıda Yücel, koruma anlayışının ülkede tarih ve sanat değeri bulunan eserlerin haritalarda tespitini ve kayıt işlerini yapmak, eski eserlerin tamirinde kıymetinin ve yıkılma tehlikesinin büyüklüğünü esas almak, tamir edilecek eserlere mevcut hayat şartlarına göre yeni vazifeler vermek gibi kıstaslara dayanacağını ifade etmişti. Ayrıca abide tamirinin kalfa, dülgere hatta yalnızca bir mimar işi olmaktan çok daha ileri bir iş olduğunu belirterek abidelerin tamiri için ciddi maddi kaynaklara ihtiyaç olduğunu vurgulamıştı. Kurul, sürdürülmekte olan rölöve ve uygulama etkinliklerini incelemiş ve Topkapı Sarayı'nın tamirine devam edilmesi, Bursa'da Yeşil Külliyesi ile Muradiye Külliyesi'nin çevre düzenlemesi için Yüksek Mimar Macit Kural tarafından önerilen projelerin onaylanması, İstanbul'da kiliseden camiye çevrilen abidelerin Vakıflar İdaresi'nce ivedilikle tamiri ve Bergama'da antik yapılarla beraber Türk eserlerinin de ele alınması doğrultusunda kararlar almıştı. Bunun yanı sıra İstanbul'da Damat İbrahim Paşa Mektebi kurtarılmaya imkân görülmediği, Bahçekapı'daki Hidayet Camii sanat değeri bulunmadığı, Üsküdar'daki Hüseyin Avni Paşa Yalısı mimari değeri olmadığı, Niksar'da Sunguriye ve Hacıçubuk Türbeleri ise tamiri mümkün görülmediği için gözden çıkarılmıştı (EEMBDKÇ, 1945: 1 vd.). Koruma anlayışı hususundaki teknik bilgi ve teknoloji alanındaki kısıtlılıklar, maddi kaynakların yetersizliği, uzman personel ve tamir esnafının bulunmaması gibi nedenlerin söz konusu dönem itibarıyla bu kararın alınmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde tarihî alan ve eserlerin keşfi ve bunların kayda alınma çalışmaları Anadolu sathında devam etmişti (Ogan, 1943: 11-13). Bunların bakım ve tamirleri ile hususi ellerdeki anıt binaların kamulaştırma yoluyla sürekli koruma imkânına kavuşturulması gibi konular da kamuoyunun gündeminde yer almıştı. Bu münasebetle VUM Baş Mimarı Ali Saim Ülgen: *“Anıtların kurtarılmasının hem milletin millî davalarına ve ülke topraklarına bağlılığını ispat edeceğini hem de turizm yoluyla millî servetin artırılarak ülkeye döviz sağlanmasına hizmet edeceğini”* vurgulamıştı (Ülgen, 1946: 16). Ayrıca İstanbul'da imar hareketlerine paralel olarak eski eserlerin tamirine başlandığına işaret eden Ülgen, VUM'nin konuyla ilgili diğer idarelerle ortak bir çalışma sistemi kurduğunu belirtmişti. Bu şekilde özellikle manzume şeklinde oluşturulmuş abidelerin çevresinin açılması ve buralarda temizlik, tanzim ve restorasyon yapılması işlerine hız verildiğini ifade etmişti (TTOK Belleteni, 1957: 6).

Vakıflar Umum Müdürü Orhan Çapçı ise yaptığı bir basın toplantısı vesilesiyle: “VUM, yurdumuzun her köşesine serpilmiş ecdat yadigarı binlerce abide ve camimizi uzun yılların ihmal ve harabisinden kurtarmak için Hükümetimizin büyük mazhariyet ve yardımları ile son beş yıldır idareimiz esaslı restorasyon, tamir ve tanzim faaliyetine girişmiş bulunmaktadır.” diyerek yapılan tadil ve tamir çalışmaları hakkında bilgi vermişti. Çapçı’nın bu çalışmalar münasebetiyle, unutulmaya yüz tutan bir kısım eski eser restorasyon sanatının gelişmesine katkı sağlandığını belirtmesi de dikkat çekicidir. Nitekim eski dini abidelerin tamirinde VUM’nin önemli katkıları görülmüştü. Bu şekilde İstanbul’da Beylerbeyi, Fatih, Davut Paşa, Murat Paşa, Rumi Mehmet Paşa, Hızır Bey (Hacı Hatun), Hekimoğlu Ali Paşa, Şebsefa Camileri ilk aşamada ele alınarak tamiri ve çevre düzenlemeleri yapılan eserler arasında yer almıştı (TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu, 1949: 7). Ayrıca Tophane-Dolmabahçe yolunun açılmasıyla görünürlüğü artan Nusratiye Camii’nin restorasyonu, yine bu yol üzerindeki Mimar Sinan yapısı Mollaçelebi Camii ile Dolmabahçe’deki Eminağa Sebil ve mektebinin tamiri ve Kılıçalipaşa Camii’nin tanzimi, Edirnekapı Mihrimah, Laleli, Âtikalipaşa Camileri ve Sultan Mahmut Türbesi’nin restorasyon ve tanzim işleri, çevre düzenlemesi yapılan Bayezid, Nuruosmaniye, Topkapı Ahmetpaşa Camileri ile Vatan Caddesi üzerindeki Şahhuban Hatun Mektep ve Türbesi, Amcazâde Hüseyin Paşa Medresesi ve Sebili, Üsküdar Cedit Valide Camii mimari manzumesi ve Ayasofya Hamamı’nın tamir ve tanzimleri, Süleymaniye Camii ve manzumesindeki türbe, medrese, kervansaray, dârüşşifa, dârülkurra, hamam, çarşı gibi müştemilatın tamir ve tanzimleri, Beylerbeyi ve Ortaköy Camilerinin temel ve rıhtımlarının çökme tehlikesine karşı takviyeleri, Üsküdar’da Selimiye, Ayazma Camileri, Atik Valide Camii Medreseleri, Avrupa yakasında Zeyrek Kilise Camii, Sokollu Mehmet Paşa Camii Minaresi inşası ve Sultanahmet, Şehzade, Sultan Selim, Davud Paşa, Piyale Paşa, Küçük Mecidiye, Yahya Efendi, Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa, Koca Mustafa Paşa Camileri ile müştemilatının tamiri bu dönemde ele alınan çalışmalar arasında yer almıştı (TTOK Belleteni, 1957: 8). Bunun yanı sıra Bâlî Paşa, Nişancı Mehmet Paşa, Fîruz Ağa, Haseki, İvazefendi, İshakpaşa ve Beşirağa Camileri (Berger, 1957: 10-11; Yalçın, 1957: 9) ile Sümbül Efendi, Hırka-i Şerif, Mesih Paşa Camileri de VUM tarafından tamir ettirilen yapılar arasında idi. Ayrıca devlet bütçesinden ayrılan tahsisatla Topkapı Sarayı müştemilatından bir kısmı, Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi ile

Ayasofya Sıbyan Mektebi'nin tamirleri yapılmıştı (TTOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Rapor, 1946: 6-7). EEKE de bu süreç içinde Topkapı Sarayı'nın Fatih Sultan Mehmet Dönemi'ne ait kısımlarını tamir ettirmek suretiyle önemli bir hizmet ifa etmişti. EEKE ile İstanbul Belediyesi'nin destekleriyle bu süreç içinde Fatih Sultan Mehmet Dönemi eseri olan Çinili Köşk ile Galata Mevlevihanesi, Kuyucu Murad Paşa Medresesi, Süleymaniye Tıp Medresesi, Feridun Paşa Türbesi, Mahmut Paşa Türbesi, Fatih Türbesi ve Tabhane onarılmıştı (TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu, 1944: 8; TTOK 1945 Senesi Raporu", 1946: 7). 1946'da Bakanlar Kurulu kararıyla Galata Mevlevihanesi bakım ve tamir giderleri devlet bütçesinden karşılanmak ve müze olarak kullanılmak üzere MEB'ye tahsis edilmişti (BCA, 30.18.1.2.112.72.19). Bu çalışmalara ek olarak hususi girişimciler tarafından Tophane Kasrı ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mektebi'nin (TTOK 24 üncü Mesai Senesi Raporu, 1948: 6), hayırseverler tarafından da Yedikule'de Hacı Evhad, Marpuçcular'da Çelebioğlu Alâeddin Camileri ile Kasımpaşa Camii Sebili'nin bakım ve tamir çalışmaları yapılmıştı (TTOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Rapor, 1947: 6-7).

1954 yılı kasım ayında meydana gelen yangın nedeniyle hasar gören Kapalı Çarşı'nın EEKE'nin konuya ilişkin raporu çerçevesinde MEB tarafından tamiratına başlanmıştı (TTOK Belleteni, 1955: 14). Rumeli Hisarı için yapılan istimlak in akabinde bina yıkım işlemleri 1954 yılı sonlarında tamamlanmıştı. Bu husustaki çalışmalar için MEB tarafından İstanbul Defterdarlığı'na 450 bin lira tahsisat gönderilmişti (TTOK Belleteni, 1954: 13). Tamir sırasında burçların ve duvarların orijinalliğinin bozulmamasına ve abartılı işlemlerden uzak durulmasına özen gösterildiği anlaşılmaktadır (Enis, 1955: 14). İstanbul'da 1955 yılı nisan ayında Vali Gökay'ın başkanlığında Anıtlar Yüksek Kurulu, EEKE ve TTOK Başkanları, Belediye Başkan Yardımcıları, Prof. Gabriel ve birçok yetkili ile yapılan toplantıda Rumelihisarı'nın restorasyonunun bir an önce tamamlanması yönünde karar alınmıştı. Ayrıca mabetlerin etrafının açılması, Sultanahmet arkeolojik sahası ile Arasta'nın tanzimi, Anemaz mahzenlerinin temizlenmesi ve buraya elektrik getirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu çalışmaların Hükümet, Belediye ile Vakıflar İdaresi tarafından teşkil edilecek ortak bir komisyon marifetiyle yürütülmesi öngörülmüştü (TTOK Belleteni, 1955: 9). 1955'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın talimatıyla Rumeli Hisarı, Fatih, Zağnos Paşa ve Halil Paşa kuleleri ile sur ve burçların restorasyonuna

başlanmıştı. 1956'da Fatih Kulesi'nin içi, surların dar kısmının restorasyonu ve hisar bahçesinin düzenlenmesi için bir müsabaka tertip edilmiş, böylece hisarın hem tamiri hem de açık hava müzesi hâline getirilmesi mümkün olmuştu (Telvi, 1957: 20). MEB, Rumeli Hisarı'ndan sonra Anadolu Hisarı'nın tahribe uğrayan, asli hüviyetini yitiren ve yola giden kısımlarının tamiri ve restorasyonu için de mütehassıslardan kurulu bir heyet teşkil etmişti (TTOK Belleteni, 1959: 11). Hisarın restorasyonu neticesinde yeşil bir alan içinde kurulan Türk Kahvehanesi ile kulelerden Boğaz'ı seyretmek mümkün hâle gelmişti. Kulelere ulaşımı kolaylaştırmak için asansör yapılmıştı. Ayrıca Fatih Kulesi'ne Fatih Sultan Mehmet Dönemi'ni yansıtan eşyalar, silahlar ve mankenler konulmuştu. Restorasyon konusunda memnuniyetini dile getiren Gazeteci Asım Us, Boğazlar bölgesinin turistik bir eser olarak ortaya çıktığını, fakat bu eseri halka ve yabancılara duyurmak işinin ihmal edildiğini ifade etmişti. Bu çalışmaların yanı sıra kalıntıları Bakırköy'de, kaidesi Ayasofya bahçesinde bulunan 12 metrelik Bizans sütununun şehrin turistik değerinin artırılması amacıyla MEB tarafından şehrin uygun bir yerine konulmasına karar verilmişti (Us, 1959: 16).

1955'te Bizantoloji Kongresi'ne de hazırlık olmak üzere Bizans Dönemi eserleri arasında bulunan Küçük Ayasofya, Kalenderhane, Kefeli Camii, Eski İmaret Şeyh Süleyman Mescidi, Gül Camii, Atik Mustafapaşa Camii, Koca Mustafapaşa Camii, Zeyrek Kilise Camii, Vefa Kilise Camii ve Arap Camii için tahsisat ayrılmıştı. Nuruosmaniye, Laleli, Sultan Selim, Bayezid, Şehzadebaşı, Süleymaniye ve Sultan Ahmet dâhil sayısı 30'u bulan Türk yapısı tarihî caminin de keşif ve ihaleleri yapılarak tamirine başlanmıştı (TTOK Belleteni, 1955: 6; TTOK Belleteni, 1955: 4). Azapkapı'daki Yolcuzade Şehsuvar Camii, Belediyenin ve halkın yardımlarıyla tamir edilerek 1955 yılı mart ayında ibadete açılmıştı (TTOK Belleteni, 1955: 5). 1956 yılı itibarıyla Eyüp Camii, Ebussuud Efendi Sıbyan Mektebi ve Medresesi, Kurrahane binası, Sokullu Türbesi ile tarihî mezarlar tamir ve restorasyon çalışmalarına tabi tutulmuştu (TTOK Belleteni, 1956: 5). Osmanlı Dönemi'nde top mermisi imal eden ve humbaracıların da mektebi durumunda olan Tophane'deki Humbarahane restore edilerek etrafı açılmıştı (Seyitoğlu, 1959: 4). 1960'ta da İstanbul'daki Osmanlı eseri Hoş Kadem Medresesi restore edilmeye başlanmıştı (TTOK Belleteni, 1960: 9).

İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde eski eserler için İstanbul gibi Anadolu saatinde da geniş çaplı bir tamir ve restorasyon çalışmasına başlandığı görülmektedir.

EEMU Müdürü Hamit Zübeyr Koşay ile TBMM Bütçe Encümeni Reisi Mahmut Nedim Gündüzalp'in destekleri neticesinde devlet bütçesinden ayrılan meblağ ile Ankara'da Mahmud Paşa Bedesteni, Edirne'de Selimiye Camii, Gazi Ali Bey Camii ile Edirne Arasta ve Ali Paşa Çarşıları, Afyon'da Gedik Ahmet Paşa Medresesi, Niğde'de Akmedrese, Tire'de Yahşi Bey Camii bu süreçte tamiri acil olarak gerçekleştirilen yapılar arasındaydı. Amasya'da İkinci Beyazıt Camii, Giresun'da Şebinkarahisar Camii, Kastamonu'da Nasrullah Camii ile Yakup Ağa Külliyesi, Sinop'ta Alâeddin Camii, Manisa'da Muradiye Camii, Balıkesir'de Zağnos Paşa Camii, Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Camii, Amasya'da Yörgüç Paşa Camii, Manisa'da Ulucami, Giresun'da Kal'a Camii, Tokat'ta Ali Paşa Camii, İzmit'te Pertev Paşa Camii, Tekirdağ'da Rüstem Paşa Camii de VUM tarafından tamir edilmişti. Gebze'de Malkoçoğlu Mehmet Bey Türbesi, Kandıra'da Akçakoca Türbesi ve Karamürsel Bey Türbelerinin tamirâtı için de tahsisat ayrılmıştı (TTOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Rapor, 1947: 6-7). Yine bu dönemde MEB'nin çalışmalarıyla Bursa'daki Osman, Orhan Gazi ve Çelebi Mehmet Türbeleri, Bursa Müzesi müdürünün desteğiyle Fatih Sultan Mehmet'in Hocası Molla Şemseddin Hüsrev ile Molla Hayali'nin Zeyniler'deki mezarları (TTOK 1945 Senesi Raporu", 1946: 7; Koman, 1958: 12), Sağlık Vekili Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın çalışmalarıyla Yıldırım Beyazıt ve 2. Murat Medreseleri tamir edilmişti (TTOK Belleteni, 1954: 6). Prof. Gabriel; Bursa Kalesi, Bursa Müzesi, Ulu Camii, I. Murat Hüdavendigâr Camii, Yıldırım Beyazıt Camii, Yeşil Camii ve Muradiye Camii çevrelerinin olabildiğince açık bulundurulmasının bu yapıların görünürlüğünü artırmak bakımından önem arz ettiğini ve orijinal özelliklerinin korunması bakımından başarılı bir restorasyon işlemine tabi tutulduğunu ifade etmişti. Buna karşılık 2. Murat Medresesi'nin aslına uygun olmayarak restore edilmesi ve dispanser olarak kullanılması nedeniyle eleştirilerde bulunmuştu (Gabriel, 1956: 3-5). İslâm ve Türk dünyasının dini ziyaret mahalli olarak dikkat çeken ve her yıl düzenlenen Mevlâna İhtifali nedeniyle turist akınına uğrayan Konya'da resmî makamlar çinicilik, halıcılık gibi mahalli sanatların geliştirilmesi ve eski eserlerin tamir edilmesi hususuna özel bir önem veriyordu. Bu münasebetle 1959'da Ulu Camii, Karaman'da Mader-i Mevlâna Camii ve Arap Camii, Karapınar'da Selimiye Camii, Beyşehir'de Eşrefoğlu Camii, Merkez'de Sırçalı

Mescit, Alaettin Camii ve Sultan Sahip Ata Hamamı tamir edilmişti (TTOK Belleteni, 1960: 19).

Efes Harabeleri yakınında ortaya çıkarılan Meryem Ana mezarı 19 Ağustos 1951’de ziyarete açılmıştı. Bu açılış etkinliğine katılmak üzere şehre gelen birçok yabancı basın mensubunun yanı sıra Hristiyan ziyaretçi sayısı 4 bine ulaşmıştı. İzmir Valiliği’nin ve Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı (BYTGM)’nin çalışmalarıyla mezarlığa ulaşan yeni bir yol yapılmış, ziyaretçiler mezara araçlarıyla ulaşabilme imkânına kavuşmuştu. BYTGM yetkilisi: “*Çok sevgili yurdumuzun aziz toprakları üzerinde insanlık âleminin zengin tarih hazineleri mevcuttur. Tarih ve cedlerimizin bize emanet ettiği bu medeniyet bakiyelerini bütün dünyanın istifadesine arz etmek bizim için bir vazifedir.*” diyerek konuya verilen önemi göstermişti (Cumhuriyet, 19.08.1951: 3).

İlmi çalışmalar kapsamında Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin’in başkanlığındaki Türk ve İslam Sanatları Tarihî Enstitüsü’nün teşebbüsleri neticesinde 1959’da Ankara’da açılan “Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi”ne doğudan ve batıdan 23 ülke ve 40 temsilci katılmıştı. İstanbul Belediyesi’nde Tarih Uzmanı olarak görev yapan M. Mesud Koman kongre münasebetiyle kaleme aldığı bir yazıda tarihî şehirlerin korunması ve restorasyonu, eski konakların müze olarak korunması, toprak altında ve üstünde bulunan medeniyet eserlerinin tahripten korunması için teşebbüse geçilmesi konusundaki gerekliliği dile getirmişti. Bu anlamda Burdur’daki “Taş Ev” ve “Baki Bey Konağı” gibi 400 senelik yapıların restorasyonu ile bunların müze haline getirilmesini, Antalya ve Alaiye gibi tarihî şehirlerin kale içi mahallelerinin restorasyonunu ve Belkıs’taki çiniler gibi tarihî eserlerin korunmasını acil olarak yapılması gereken işler arasında değerlendirmişti (Koman, 1960: 11-12). 1944’te proje müsabakası yapılan “Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Abidesi” de Türk mimarisinin çağdaş bir örneği olarak 1960’ta tamamlanmış ve ziyarete açılmıştı (Bonatz, 1944: 13, 20-23).

Bu dönemde abidevi yapıların tamir edilerek müze olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Nitekim MEB’nin önerisi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 29 Ağustos 1945’te bakım ve tamir giderleri devlet bütçesinden karşılanmak üzere vakıf durumunda olan Konya’da Alâeddin ve Sâhib Ata Camileri, Karatay Medresesi, Mevlâna Dergâhı, Sırçalı Medrese, Sultan Hanı; İstanbul’da

Fethiye, Kariye ve Perizat Hatun Camileri, Ankara’da Abdülkâdir İsfahânî Mescidi, Eskişehir’de Alâeddin Camii, Gaziantep’te Handaniye ve Nuri Mehmet Paşa Camileri, Akşehir’de Taş Medrese ile İmaret Camii, Aksaray’da ise Zinciriye Medresesi’nin müze ve müze deposu olarak kullanılması kararlaştırılmıştı (BCA, 30.18.1.2.109.54.7). 22 Mart 1948 tarihli kararname ile de Divriği’deki Ulu Cami yakınında bulunan Darüşşifanın bakım ve tamir giderleri devlet bütçesinden karşılanmak ve müze deposu olarak kullanılmak üzere MEB’ye tahsis edildiği görülmektedir (BCA, 30.18.1.2.116.22.12).

Ülkedeki tarihî eserlerin korunmasına yönelik çalışmalar kapsamında milletvekillerinden Mahmud Nedim Gündüzalp, Nazım Poroy, Ziya Karamursal, Yusuf Razi ile Tarihçi Efdaleddin Tekiner, Prof. Prost, Aziz Ogan ve Ali Sami Yen’in katılımıyla 14 Mart 1946’da bir toplantı gerçekleştirilmişti. Toplantıda Hükümetle Belediyenin yetki dairesi içinde bulunan tarihî eserlerle külliyelerin tespit olunarak, tek bir otoriteye bağlanması ve bunların söz konusu otoritenin denetimi altında ciddi bir bakıma ve kontrole tabi tutulmaları yönünde karar alınmıştı. Nitekim ilerleyen süreçte 1951’de “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Yasası”nın yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bu yasa ile yurt içindeki mimari ve tarihî abideleri koruma, bakım, tamir, restorasyon işlerinde riayet edilecek ilkelerin, programların ve uygulamaların tespiti, takibi, denetimi ve abidelerle ilgili her konu ve ihtilâflar üzerinde ilmi görüş bildirmek üzere MEB’ye bağlı olarak “Anıtlar Yüksek Kurulu” teşkil edilmişti. Bu kurul, Ankara, İstanbul ve İstanbul Teknik Üniversitelerinden, Güzel Sanatlar Akademisi’nden, Bayındırlık, İçişleri, MEB ve VUM’dan birer üye ile bu üyeler tarafından seçilecek 4 üyeden ve ilerde kurulacak her üniversiteden seçilecek birer üyeden müteşekkil olacaktı. Vakıflar Umum Müdürü ile EEMU Müdürü bu kurulun tabii üyesi idi. Bu üyelerin tarih, arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık, estetik, şehircilik sahalarının birinde veya birkaçında kendini ispat etmiş ve çalışmalar yapmış kişilerden seçilmesi şart koşulmuştu. Hükümet teşekkülleri ve tesisleri ile hakiki ve hükmi şahsiyetler ilgili hususlarda kurul kararlarına uymaya mecburdu (RG, 9 Temmuz 1951: 7853). Kurulun bürosu İstanbul’da Güzel Sanatlar Akademisi’nde idi. 1952’de İstanbul’daki Fatih Medreselerinin küçük kubbe üstlerinin maddi güçlük ve hırsızlık gerekçeleri ile kurşun yerine tecritli çimento şapla kaplanması uygun olacağı yönünde, 1953’te tarihî yapılarda işlev değişikliğine yol açacak

restorasyonlara dair proje çalışmaları için yetkili mercilerden izin alınması yönünde, 1954'te menşei vakıf olan vakfiyelerde isimleri bulunan külliyelerle bunların dışındaki medrese, mektep, türbe, kütüphane, muvakkithane, bedesten, kervansaray ve sebillerin bakım ve tamirlerinin VUM tarafından, tarihî çeşme ve su ile ilgili tesislerin koruma ve bakımlarının Belediye ve köylerce, tarihî köprülerin bakım ve tamirlerinin ise Nafia Vekâletince yapılması yönünde kararlar almıştı. 1956'da İstanbul'daki II. Bayezid Hamamı'nın maili inhidam durumunda olsa bile hiçbir şekilde yıkılmaması, eserin durum analizinin yapılarak muhafaza ve tamiri için alınması gerekli tedbirleri içeren bir uzman raporunun hazırlanması ve acilen tamirine başlanması, 1957'de ise cami avlularında meşruta, dükkân, kulübe gibi binalarının yapılamayacağı prensip olarak kabul edilmişti. 1958'de mezarlıklarda bulunan taşların yerlerinden alınarak müzelere taşınmasının doğru olmadığı, kaldırılarak cami avlusu ve benzeri yerlerde depolanmış taşların ise alındığı yer zikredilmek suretiyle bir başka yerde mezarlık oluşturmaksızın sergilenebileceği yönünde kararlar verilmişti. 1959'da ise türbe iç mekânında tezyinat göz önüne alınarak hiçbir şekilde elektrik tesisatının yapılamayacağı, tarihî yapıların bakım ve tamirlerinin VUM ile diğer ilgili kurumlardan izin alınmadan derneklerce ve/veya camii görevlilerince icra edilemeyeceği ve bu konuda tedbir alınması gerektiği doğrultusunda kararlar görülmektedir (Dişli ve Günel, 2020: s.9-10). Anıtlar Yüksek Kurulu'nun faaliyete geçmesiyle abidelerin tamir ve bakım çalışmaları hız kazanmış, tamir edilen yapıların bir kısmı müze binasına bir kısmı da anıt müzeye dönüştürülmüştü.

70

Netice olarak Başvekil Adnan Menderes'in de konuya yakın ilgisiyle 1950-1959 yıllarında 52.708.051 lira harcanarak 1354 abide ve tarihî yapı ya tamir edilmiş ya da bakımdan geçirilmişti (Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi 19-24 Ekim 1959 Vakıflar Sergisi, 1959: 25;). Tamiri ve restorasyonu yapılan eserler ağırlıklı olarak Anadolu'nun Türk-İslâm Dönemi'ne ait yapılardı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11).

3.3. Çevre Düzenleme ve Bakım Faaliyetleri

EEMUM'nin tarihî alanların, ören yerlerinin, abide ve müzelerin bakımı, çevre düzenlemesi ve temizliği işlerine hassasiyetle eğildiği anlaşılmaktadır (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Buna karşılık bu hususta yapılan çalışmaların yoğunluğu,

kısıtlı maddi imkânlar ve konu ile ilgili farklı idari birimler arasındaki koordinasyon eksikliği nedeniyle bu konuda belirgin bir zafiyetin varlığı da söz konusudur.

Örneğin Gazeteci ve Yazar Feridun Kandemir, Türklerin Anadolu'daki sivil mimarisinin en önemli eserlerinden olan Konya-Aksaray arasındaki Sultan Hanı ve Edirne'deki Rüstem Paşa Kervansarayları, İstanbul'daki Fatih Külliyesi, İstanbul ve Karadeniz'deki medreseler gibi birçok önemli yapının harap bir durumda olduğunu ifade etmişti (Kandemir, 1952: 5-6). Süleymaniye Camii gibi turistik bir cazibe merkezinin bile etrafının pis ve mezbelelik bir hâlde olması da Reha Oğuz Türkkkan tarafından şiddetle eleştirilmişti (Türkkkan, 4.05.1955: 2). Benzer bir görüşle İstanbul'da yerli ve yabancı birçok turistin ziyaret ettiği Sultan Ahmet Camii'nin idari ihmaller nedeniyle mermer döşemelerinin yer yer çöktüğünü, duvar sıvalarının döküldüğünü, giriş kapısındaki yazıların cilasızlıktan karardığını, dış avlusunun ot bürüdüğünü, etrafının otobüs durağı ve harap yapılarla çevrelendiğini dile getiren Emekli Mülki İdare Amirlerinden Ahmet Refik Noyan, bu tarihî ibadet yerleri hakkında hassasiyet gösterilmesi gerektiğini belirtmiş ve tedbir alınmak üzere Hükümet, VUM ve Belediye arasında ortak bir çalışma yapılmasını önermişti (Noyan, 1955: 18).¹ Gazeteci ve Yazar Vâ-Nû da özellikle ülke içinde İstanbul gibi belli şehirlerde yoğunlaşan tarihî eserlerin bakım, tamir, çevre düzenleme ve buralara ulaşacak yol işlerinin belediyelerin kısıtlı bütçeleriyle gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını, bunların millî bir mevzu olarak devletçe üstlenilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu münasebetle: *"Bu eserler yalnız İstanbul içinin, Eyüp semtinin, Üsküdar'ın, Beşiktaş'ın malları değildir. Bütün milletindir. Mazimiz ve istikbalimizdir."* şeklinde görüş bildirmişti (Vâ-Nû, 1956: 17). Prof. Sabri Esat

---

¹ Noyan'ın Patrona Halil adlı asinin çalıştığı düşünülen Beyazıt'taki eski hamam ile Sultan Ahmet Meydanı'nda eski mimari tarzından başka bir özelliği olmadığını iddia ettiği Vezir İbrahim Paşa Konağı gibi yapıların yıkılmasında bir sakınca görmemesi oldukça ilginçtir. Hatta Noyan, bunlara bakacak teşkilat ve paraları olmadığı hâlde bunların yıkımlarını engelleyen Eski Eserleri Koruma Derneği, Tarih Encümeni, Müzeler İdaresi gibi kuruluşları bu tutumlarından ötürü eleştirmişti (Noyan, Refik. (1953). *"Eski Eserler Meselesi"*, TTOK Belleteni, 141, 18). Bu düşünce ressam, yazar ve milletvekili kimliğiyle tanınan Celal Esat Arseven tarafından şiddetle eleştirilmişti. İstanbul'da yapılan ilk Türk hamamlarından biri olan bu yapının söz konusu dönemde Patrona Halil Hamamı adıyla anılmasının yapının tarihî değerini düşürmeyeceğini ifade eden Arseven, örneğin Roma'da putperestlik devrinin gayri insani olaylarına sahne olan iki büyük hamam harabesinin tahkim edilerek korunduğunu vurgulamıştı. Arseven'e göre bu tür yersiz söylemlerle ecdadın asırlarca yılda inşa ettiği bu sanat ve kültür eserlerini yıkmaktan ve zarar vermektense ziyade onlara sahip çıkılması gerekiyordu (Arseven, Celal Esat. (1954). *"Söylemek Bile Ayıp"*, TTOK Belleteni, 153, 8-9).

Siyavuşgil, Sarayburnu'ndan Yedikule'ye yürüyerek girmenin mümkün olmadığına atıfta bulunarak: "...Nerede şöyle kıyı kıyı bir iki adım atmak istesem, önüme aşamayacağım maniler çıkmıştır. Kâh odun istifleri, kâh demiryolu, kâh teneke mahalleler, kâh sur kalıntıları beni tersleyip geri döndürmüştür. Yarabbi, asırlar boyu biz bu Marmara sahillerini İstanbulluya yasak etmek için neler yapmamışız! Bizans Saraylarının kurulduğu bu köşeyi neden böylesine ihmal etmişiz, anlayamıyorum. Halbuki buraları, mübalağasız, İstanbul'un en güzel semtleridir...Hâlbuki biz iklimi de, manzarayı da halka yasak etmişiz. Değil sahil boyunca bir yol açmak, yukarıdan bakınca denizi görebileceğimiz bir cadde indirmek dahi aklımıza gelmemiş. Aksaray'dan Sultanahmet'e kadar hep sağ tarafınıza bakın, bir tek yolun denize dayandığını görür müsünüz? O güzelim sahilde tek umran eserimiz Sandıkburnu meyhaneleri olmuş!" (Siyavuşgil, 1957: 3) diyerek tarizde bulunmuştu. Cemal Tollu İstanbul'da park, bahçe ve meydanlarda yapılacak havuz, çeşme ve muhtelif devirlere ait heykellerin ülkenin medeniyet ve sanat anlayışına vurguda bulunacak ve halkın sanat terbiyesine hizmet edecek önemli bir eğitim aracı olacağına işaret etmişti. Bunun yanı sıra Beyazıt Meydanı'ndaki tarihî yapıları ve ihtişamı, Türk sanat eserlerinden mahrum olarak yenilendiğini iddia ettiği Taksim Meydanı'nda göremediği hususundaki üzüntüsünü dile getirmişti (Tollu, 1952: 12-13).

Gazeteci, Yazar ve Siyasetçi Vedat Nedim Tör'ün tespitlerine göre bu dönemde Efes, Sart ve Afrodisyas'ın da dâhil olduğu Batı Anadolu bölgesindeki mahaller, çoğu yabancı olmak üzere binlerce ziyaretçiyi bölgeye çeken tarihî ve turistik cazibesine rağmen söz konusu dönem itibarıyla ulaşımı güç, mütehasıs olmayan idarecilerin elinde, yabani otların ve dikenlerin istilasına uğramış, bir iki bekçi ile korunmaya çalışılan alanlar durumuna düşmüştü (Tör, 1940: 5). Gazeteci ve Yazar Burhan Felek de bu dönemde yaptığı Bursa seyahati sırasında Çelebi Mehmet, Osman ve Orhan Gazi Türbelerini ziyaretlere kapalı, harap, mezbelelik ve türbedarsız bir hâlde bulmuştu. Bu doğrultuda: "*Cahil halkın vaktiyle türbeleri bir put gede yapmalarına ve türbedarların elinde oyuncak olmalarına meydan bırakmamak laik bir devletin vazifesi olsa da bu vazife ecdadımızın kabirlerini, türbeleri ihmal etmemize, mezbele hâline koymamıza ve çocuklarımıza ziyaretten alıkoymamıza sebep midir?*" şeklinde bir eleştiride bulunmuştu. Nihayetinde: "*Ecdadını ve ecdadının mefahirini unutan ve onlara hürmette kusur eden milletler için felah olmaz.*"

şeklindeki ifadeleriyle MEB'nin konuya eğilmesini istemişti (Felek, 1946: 20). Bursa'yı ziyaret eden Hikmet Alpasu ise Orhan ve Orhan Gazi Türbelerinde soluk sanduka örtüsü, kirli ve tozlu bir kavuk ve kavuğun altında soluk bir nişan kurdelesi, nakış ve badanaları dökülmüş duvarlar, yırtık ve soluk kumaş perdeler, tozlu ve kirli camlar, yerde fersude hasırlar ve bunlarla zıtlık arz eden gösterişli bir avize görmüştü. Osmanlı Devleti'nin kurucularına bunu reva görenlere sitemlerini dile getirmişti (TTOK Belleteni, 1953: 18). Tahsin Öz, yüzlerce yıllık mazisiyle sayısı binleri aşan ata yadigârı türbelerin iç ve dış mimarilerini yalnızca Türk değil, dünya yapı sanatında da önemli birer unsur olarak değerlendirmişti. Bu türbelerin teçhizatı ve içinde metfun tarihî şahsiyetleri ile paha biçilmez değere sahip olduğunu ifade etmişti. Konu hakkında hassasiyet gösterilmesi gerektiğini şu sözleriyle vurgulamıştı (Öz, 1959: 10; TTOK Belleteni, 1953: 18):

“Ne çare ki, bu kadar mühim olan türbeler cidden bakımsız, hatta pek çoğu sahihsiz ve tarih varlığı olan bu eserler her gün biraz daha erimekte ve unsurlarını kaybetmektedir. Bilhassa türbelerin hemen hepsinde mezar taşı şeklinde kitabe bulunmadığından içindeki şahsiyetlerin adı ve sanı bile yok olmuş ve olmaktadır. Tarihî eserlerin bakımı, dünya muvacehesinde bir kültür davası olmakla beraber ecdada ve büyüklere hürmet Türk'ün ezeli bir şiarıdır. Binaenaleyh türbeler mevzunun en haraplarından başlamak şartıyla esaslı ve yapıcı bir program dâhilinde ele alınması ve kurtarılmasını ilgili makamlardan, bu gibi konuları ele almış hayır deneklerinden ve asil Türk milletinden rica ediyoruz.”

Edirne ziyareti sırasında Falih Rıfkı Atay: *“Doğrusu bu defa kubbelerinde ot değil, ağaç biten o eşsiz ve yerine konmaz anıtlara baktıkça yüreğim yandı. Kalkınma işlerimizde kültür boşluğunun bundan daha acı misali bulunamazdı. Başka memleketler Edirne gibi varlıkları topraklarının altından harabe olarak bulup çıkarmayı bile nimet sayarlar.”* (Atay, 1960; 7) diyerek bu şehirdeki tarihî eserler hakkında gördüğü dikkatsizlikler ve ihmaller konusunda üzüntüsünü dile getirmişti. Arkeolog ve Müzeci Nezih Fıratlı, Çanakkale'de yarımadanın muharebe cereyan eden her yanına İngilizler tarafından itina ile dikilmiş abidelere, aynı şekilde Fransız mezarlıklarının bakımlılığına ve temizliğine dikkat çekmişti. Buradaki Mehmetçik Abidesi, en küçük İngiliz abidesinden bile daha küçük şekilde rezk edilmişti. Mustafa

Kemal'in düşmana taarruz emrini verdiği yeri gösteren ince demirlere bağlı yağlı boyalı teneke levha ve levhanın yanında yağlı boya ile beyaza boyanmış güller söz konusu tarihî alana olan ilgisizliğe ve ata yadigârına sadakatsizliğe işaret ediyordu. Millî Türk Talebe Birliği'nin teşebbüsleri ile toplanan paralarla inşasına başlanan ve mahkeme kararı ile çalışmaları durdurulan abidenin ise birkaç metre yükselen beton bir iskelet hâlinde durduğuna temas ederek bu konudaki ilgisizlikten ötürü üzüntüsünü dile getirmişti (Fıratlı, 1956: 17-18). Dönemin basın organlarında tarihî eserlerin kaderine terk edildiği doğrultusundaki haberlere rastlanıyordu. Örneğin 1956 yılı ağustos ayında Sivas'ın tarihî yerlerini gezen ve sanat eserlerinin fotoğraflarını çeken 2 Amerikalı turist Arkeoloji Müzesi'nin etrafını çeviren gübrelüğün de fotoğraflarını çekmişti. Turistler bu durum karşısında: *"Tarihî eserlerinizi pislik içinde zamanın yıpratıcı, yıkıcı kaderine terk etmişsiniz. Bunların bir yenisini daha dikebileceğinizi tahmin etmiyoruz."* (TTOK Belleteni, 1956: 19) diyerek ciddi bir eleştiride bulunmuştu. Bütün bu sorunlar tarihî alanlar ve müzeler hususunda yapılacak çevresel düzenlemeler ile temizlik faaliyetleri hususunda idari mercilerin daha dikkatli olmasını gerektiriyordu.

3.4. Hafriyat, Neşriyat ve Sergiler

EEMUM Dönemi'nde önem arz eden sorunlardan biri de ülke sathında vuku bulan kaçak kazılar ve tarihî eser kaçakçılığı olmuştu. Halk arasında eski eserlerin çok para ettiğine dair inanç nedeniyle eski eser kaçakçılığı yaygın bir durumda idi. Elde edilen eserlerin birçoğu ya güney sınırlarından adi kaçakçılık yoluyla ya da gümrük kontrolünden muaf kimseler eliyle harice çıkarılıyordu. Avrupa ve ABD müzelerinin kataloglarında Türkiye'den kaçırılmış eserlere sıklıkla rastlanıyordu. Bu hususta Nezih Fıratlı, eski eser kaçakçılığının asgari düzeye düşürülmesinin Türk müzelerinin istikbali için zaruri olduğuna işaretle bütün milletlerin malı durumunda olan müze eserlerini daha metotlu ve hızlı bir şekilde tanıtmak için neşriyat işine önem verilmesi gerektiğine temas etmişti (Fıratlı, 1957: 16-17). Ressam Cemal Tollu da eski eserlerin muhafazası için halkın aydınlatılması ve gerektiği takdirde ödüllendirilmesi gerektiğini dile getirmişti. Cehalet ve değer bilmezlik neticesinde nice tarihî eserin tahrip olduğunu, nicesinin de Avrupa müzelerine taşındığını ifade eden Tollu'ya göre örneğin Milas-Bodrum arasında yaşayan bir vatandaş bulduğu eski mimari eser parçalarını mezar taşına dönüştürmekte bir sakınca görmemişti. Dahası herhangi bir

inşa işi için kazılan topraktan çıkan tarihî eserlerin ilgili makamlara haber verilmesinin işleri duraklatacağı veya geciktireceği doğrultusundaki endişeler bir kısım vatandaşın bunları doğrudan imha etmesine zemin hazırlayabiliyordu. Bodrum’da bir sünger avcısı ise denizde bulduğu bronz heykeli İzmir Müzesi’ne verdiği takdirde güçlüğüle az miktarda bir para ile yetinecekken bunu yurt dışına çıkarmak suretiyle çok daha yüksek bir meblağ alabileceğini açıkça ifade etmişti. Bunlar ülkedeki tarihî eser bilincinin zayıflığını gösteren açık birer delil teşkil ediyordu (Tollu, 1955: 8). Bu sorunları gidermek üzere güvenlik tedbirlerinin artırılmasının ve Âsar-ı Âtîka Nizamnamesinin ilgili hükümlerinin uygulanmasının dışında 1932’de çıkan “Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun”a 1948 ve 1956’da olmak üzere iki kez tadil ve ekleme yapılmıştı. Bu doğrultuda yurt dışına çıkarılması yasak olan eşyalara/eserlere dair kontrol işlemleri ve cezai yaptırımlar artırılmıştı (RG, 1948: 6927; RG, 1956: 9401). Bunun dışında arkeolojik açıdan zengin olan Anadolu’daki birçok tarihî yerleşim alanında TTK ile EEMUM’nin iş birliğiyle Türk ve yabancı araştırmacılara gerekli kolaylıklar tanınarak hafriyat çalışmaları yapılıyordu. Kazı çalışmalarında düzeni sağlamak ve ekipler arasında iş birliğini temin etmek üzere MEB yetkilileri de bulunuyordu. Ayrıca kazı alanlarında birer bekçi görevlendirilmesi esastı (Arık, 1953: 33-34). 1944-1960 yılları arasında yerli ve yabancı bilim insanlarınca Erzincan’da Altın-tepe, Ankara’da Rasattepe Frig Tümülüsü ve Beyliköprü-Gordion Frig, Muğla’da Ksanthos, Antalya’da Karain Mağarası, Adana Kadırlı’de Karatepe, İzmir-Karaburun’da Manastır Köyü civarı, Kayseri’de Kültepe, İzmir’de Bayraklı, Sinop, Balıkesir Ergili’de Daskyleion, Konya’da Karahöyük, Çumra’da Çatalhöyük, Karaman’da Can Hasan, Erzurum’da Güzelova Höyüğü, Urfa’da Harran, Marmaris’te Beycesultan (Çivril), Çorlu ve Kuşadası’nda Panionion, Burdur’da Hacılar, Salihli’de Sart, Diyarbakır’da Çayönü kazıları ile Marmaris’te Gülenya Sualtı araştırmaları gerçekleştirilmişti (Koşay ve Diğerleri I, 2013: 540-543). Elimizdeki sayısal verilere göre yalnızca 1950-1957 yılları arasında Türk bilim adamlarınca 17, yabancı kurumlar tarafından ise 21 kazı gerçekleştirilmişti. 6 kazı yerinde Türk bilim adamlarıyla yabancı bilim adamları ortak çalışmıştı (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Buna karşılık mütehassıs sayısının düşüklüğü kazı çalışmalarını olumsuz yönde etkiliyordu. Bunu Ekrem Akurgal, Arif Müfid Mansel, Tahsin Özgüç ve Muzaffer Şenyürek gibi birkaç bilim adamının aynı kazı döneminde birkaç kazıyı birden yürütmesinden anlamak

mümkündür. Örneğin Akurgal, 1953-1957 yılları arasında Daskleion, Foça, Kyme ve Kyzikos kazılarını aynı anda yürütmek zorunda kalmıştı (Arık, 1953: 33-34).

Ülkedeki müzelerin, tarihî merkezlerin ve abidelerin, ayrıca arkeolojik ve etnografik faaliyetlerin tanıtılması amacıyla neşriyat işlerine önem veriliyordu. Bu hususta dergi, rehber ve kataloglar neşredilerek ilgililerin istifadesine sunuluyordu (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). Türkiye müzelerindeki eserlerle tarihî abidelerin çıkarılacak resim, fotoğraf, mulaj ve kopyaları ile her türlü neşriyat yapılması için “mütedavil sermaye” ihdas olunmuştu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkan “Müze Eserleri Yayın İşleri Mütedavil Sermayesi Talimatnamesi”ne göre bu sermayenin muhasebe ve satış işleri Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Müdür ve Muhasebeciliği tarafından yürütülüyordu. Bu kapsamda basım, yayın veya fotoğraflama gibi çalışmalar müzeler tarafından teklif edildikten sonra sırasıyla EEMUM, Neşriyat Müdürlüğü, Talim ve Terbiye Kurulu’nun incelemelerine tabi tutuluyor ve nihayetinde Maarif Vekilinin onayı ile icra ediliyordu. Bu talimatname müze yayınlarının artmasında önemli bir paya sahip olmuştu (RG, 21 Mayıs 1941: 63). Bu süreçte EEMUM tarafından çıkarılan “Türk Arkeoloji Dergisi” ve “Türk Etnografya Dergisi” kültür varlıklarının ilim dünyası ile paylaşılması konusunda önemli bir yere sahipti (BCA, 030.01.0.0.91.568.11). 1945’te yayınlanan “İstanbul Çeşmeleri II”, 1946’da “Ankara Bedesteninde Bulunan Eti Müzesi Büyük Salonunun Kılavuzu” ile “Türk Mimari Anıtları / Osmanlı Devri, Bursa’da İlk Eserler”, 1948’de “Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri”, “Priene Kılavuzu” ile “Hatay Müzesi Kısa Kılavuzu”, 1950’de “Efesos Kılavuzu”, 1951’de “Didim’de Apollon Mâbedi Kılavuzu” ile “Didim’de Apollon Mâbedi Kılavuzu”, 1952’de “Eski Babil Zamanına Ait Nippur Hukuki Vesikaları”, 1953’te “Fatih Müzesi” ile “Turuva Kılavuzu”, 1954’te “İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri I-III” gibi rehber eserler de EEMUM tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştı.² İstanbul Arkeoloji Müzeleri de

² Tanışık, İ. H. (1945). *İstanbul Çeşmeleri II*. Ankara: MEB, EEMUM Yayınları; Güterbock, H. G. (1946). *Ankara Bedesteninde Bulunan Eti Müzesi Büyük Salonunun Kılavuzu*. Çeviren: Nimet Özgüç, Ankara: MEB; Çetintaş, S. (1946). *Türk Mimari Anıtları. Osmanlı Devri, Bursa’da İlk Eserler*. İstanbul: MEB EEMUM Yayınları; Balkan, K. (1948). *Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri*. Ankara: MEB EEMUM Yayınları; Duyuran, R. (1948). *Priene Kılavuzu*. İstanbul: MEB EEMUM Yayınları; *Hatay Müzesi Kısa Kılavuzu*. (1948). Ankara: EEMUM Yayınları; Duyuran, R. (1950). *Efesos Kılavuzu*. Ankara: MEB EEMUM Yayınları; Ogan, A. (1951). *Didim’de Apollon Mâbedi Kılavuzu*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları; Ogan, A. (1951). *Didim’de Apollon Mâbedi Kılavuzu*. Ankara: MEB EEMUM Yayınları; Çığ, M., Kızılyay H. ve Kraus, F. R. (1952). *Eski Babil Zamanına*

yayınladığı çeşitli lisanlardaki kataloglar, rehberler ve süreli yayınlar ile dikkat çekiyordu (Ogan, 1947: 21). 1953'te yayınlanan "Resimli Rehber: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yunan Roma Bizans Heykeltraşlık ve Mimarlık Eserleri Koleksiyonları" (Resimli Rehber, 1953) ile 1955'te "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Resimli Rehber" doğrudan İstanbul Arkeoloji Müzesi koleksiyonlarına odaklanmıştı (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Resimli Rehber, 1955). Topkapı Sarayı Müzesi'ni ve buradaki eserleri tanıtmak üzere bizzat müze tarafından yayınlanan rehber eser, arşiv kılavuzu ve broşürler yine bu müze koleksiyonlarına ilişkin olarak BYTGM'nin desteğiyle yayınlanan "Elli Şaheser", "Kumaşlar ve Kadifeler", "Çinicilik" gibi sanatsal eserlerle destekleniyordu. Bu eserler müzenin milletler arası mecrada bilinirliğini artırmak hususunda önemli bir rol oynuyordu (Varoğlu, 24.11.1958: 2). T TOK Belleteni de kültür varlıklarına ilişkin bilgi, belge ve haber paylaşımında bulunan önemli bir dergi durumunda idi. Örneğin T TOK üyesi Nuri Ebussuud bu süreçte Fatih Sultan Mehmet Dönemi'ne ait mimari eserlerin ve tarihî alanların cetvellerini oluşturmuş ve bu bilgiler söz konusu belleten de yayımlanmıştı (T TOK 25 inci Mesai Yılı Raporu, 1949: 7). TTK tarafından yayınlanan "Belleten" ve "Belgeler" dergileri de arkeoloji ve tarih alanına ilişkin güncel bilgi ve bulguları ilim dünyası ile paylaşmaya devam ediyordu.

Bütün bu çalışmalara ek olarak T TOK'nın Fotoğraf Mütahassısı Vahram Mardirosyan'ın 1951'de Paris'te düzenlenen "39. Beynelmilel Fotoğraf Sanatı Sergisi"nde teşhir ettiği Bursa'daki Ulucami ve Yeşil Türbe ile İstanbul'daki Sultan Ahmet Camii'nin iç çekimleri ile Ayasofya'nın dış görüntüsünden oluşan fotoğraflar büyük ilgi görmüştü (T TOK Belleteni, 1951: 16). Benzer çalışmalar kapsamında Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı (BYTB) tarafından 1960'ta Türkiye'nin tarihî ve turistik değerleri konusunda bir fotoğraf yarışması düzenlediği ve bu yarışmada dereceye giren fotoğrafçıların ödüllendirildiği görülmektedir (Cumhuriyet, 16.05.1960: 3). 1956'da kutlanan Müzecilik Haftası münasebetiyle kültür varlıklarına ilgi uyandırmak üzere müzelerin önemini vurgulayan sergiler açılmış ve yayınlar yapılmıştı (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 1957: 13). Ankara'da Etnografya Müzesi ve Dil ve Tarih

---

Ait Nippur Hukuki Vesikaları. Ankara: MEB EEMUM Yayınları; Arık, R. O. (1953). *Turuva Kılavuzu.* Ankara: MEB EEMUM Yayınları; *Fatih Müzesi.* (1953). İstanbul: MEB EEMUM Topkapı Sarayı Müzesi; Çığ, M. ve Kızılyay, H. (1954). *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri III.* İstanbul: Maarif Vekâleti EEMUM Yayınları.

Coğrafya Fakültesi, İstanbul'da ise Süleymaniye Kütüphanesi, Resim ve Heykel Müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi ile Çinili Köşk gibi tarihî mekânlar Türk tarih ve kültürüne ilişkin sergiler için sıklıkla tercih ediliyordu. Örneğin 1958'de Topkapı Sarayı Müzesi'nde gerçekleştirilen "Kanuni Sultan Süleyman Sergisi"nde müze arşiv, bölüm ve depolarında bulunan Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ne ait Süleymaniye Camii'nin resmi ve inşa defterleri, Kanuni'nin fermanları, kitapları, el yazmaları ve Osmanlı topraklarında kullanılmış olan altın ve gümüş sikkeler, Bâkî Divânı ile Hattat Ahmet Şemsettin Karahisari'nin el yazması Kuran-ı Kerim'i sergilenerek 16. yüzyıldaki Türk medeniyetinin zihinlerde canlanması sağlanmıştı (Topkapı Sarayı Müzesi, 1958: 2). Bu süreçte Anadolu'ya ait kültür varlıklarının yurt dışında da sergilendiği görülmektedir. Örneğin Hükûmetin desteğiyle Paris'te Louvre Sarayı'nın Marsan Pavyonu'nda 23 Ocak 1953'te açılan "*Türk Sanatının Haşmeti Sergisi*" Türkiye'nin tarih ve kültür zenginliğini vurgulayan uluslararası ölçekte bir sergi olmuştu. Sergi için seçilen 410 parça antika eşya, 145 eski eserrölövesi ve 89 abidenin fotoğrafı Eski Eserler Bürosu Müdürü Saim Ülgen ile Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Halûk Yusuf Şehsuvaroğlu'nun nezareti altında sandıklanarak EEMU Müdürü Cahit Kınay'ın başkanlığındaki bir heyet ile Marsilya'ya gönderilmişti. Bu eserler arasında halılar, kumaşlar, elbiseler, işlemeler, silahlar, tezhip ve ciltçilik sanatlarından örnekler, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ne ait bir çadır ve iki sancak da yer almıştı. Ayrıca 250 adet büyük fotoğraf aracılığıyla Türk mimari eserleri ve üslubu hakkında yabancılara geniş çaplı bir bilgi akışı sağlanmıştı. Fransa Sefareti Kültür Müşaviri M. Camille Bergeaud sergi vesilesiyle Avrupalıların Bizans ve Şark sanatlarından ayrı olarak gayet zengin bir Türk sanatının mevcut olduğunu göreceklere ve Türklerin Avrupa sanatına katkılarını daha iyi anlayabileceklerini ifade etmişti (TTOK Belleteni, 1953: 15-16). Prof. Dr. Sabri Esat Siyavuşgil de Türk sanat ürünlerinin Paris gibi bir kültür ve sanat şehrinde teşhir edilmesinin önemine işaret etmiş ve bu vesileyle kötü propagandaların etkisi altında kalan yabancı sanatseverlerin ve halkın Türk sanatını asli ve üstün özellikleri ile tanıma fırsatı bulduklarını vurgulamıştı (Siyavuşgil, 1955: 10-11). 1958'de Pakistan'ın Lahor şehrinde açılan sergiye "Türk Minyatür ve Yazısı Sergisi" adıyla Topkapı Sarayı Müzesi'nden götürülen 60 eserle katılım sağlanmıştı. Aynı yıl Brüksel'de açılan bir başka sergide Hitit, Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ne ait 175 eser, 1958-1959 yıllarında ABD'nin çeşitli eyaletlerinde

düzenlenen sergi programı münasebetiyle de Gordion'dan çıkarılan bir grup Frig eseri teşhir edilmişti. 1960'ta ise Japonya'nın muhtelif şehirlerinde Anadolu topraklarına ait 372 eser sergilenmişti (Gerçek, 1999: 248-249).

4. Müze, Kültür Varlığı, Turizm İlişkisi

Tarihî eserler, abideler, alanlar, ören yerleri, müzeler ile turizm faaliyetleri arasında yakın bir ilişki olduğuna şüphe yoktur. Bu ilişki söz konusu dönem itibariyle Türk ve yabancı kamuoyunun yakın takibi altında idi. Doğu ülkelerindeki inceleme ve araştırma çalışmaları kapsamında 1954'te 20 öğrencisiyle İstanbul'a gelen dünyanın önde gelen arkeologlarından Amerikalı Ord. Prof. David M. Robertson'un ziyareti sırasında serdettiği: *“Türkiye bir tarihî kıymetler merkezidir. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar değişik medeniyetleri alakadar eden tarihî kıymetler bir araya gelmemiştir. Memleketiniz her arkeoloğun ömrünü tüketmek için seçebileceği en ideal yerdir.”* şeklindeki sözler Anadolu'nun bir kültür coğrafyası olarak zenginliği ve önemi hakkında ifade edilebilecek sözleri özetlemişti (TTOK Belleteni, 1954: 16; TTOK'nın 31 inci Mesai Yılı Raporu”, 1955: 17). Prof. Dr. Albert Gabriel tarihî alan, eser ve abidelere önem veren Doğu Akdeniz ülkelerini ziyaret eden turistlerin sayısının her sene arttığına dikkat çekmiş ve turizmin tarih ve sanat sahası olan ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olduğuna temas etmişti (Tanrıöver, 1955: 3-5). Örneğin İtalya'da bulunan tarihî abidelerin “ilmi şekilde istismarı” ileri bir şekil almış ve hassasiyet gösterdiği turizm faaliyetleriyle İtalya döviz tedariki noktasında ciddi bir mesafe kat etmiş durumdaydı (TTOK Belleteni, 1955: 17).

New York Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Profesörü Casper Kreamer: *“Dünyanın en kıymetli arkeolojik ve tarihî sanat eserleri memleketinizde başka memleketlerde rastlanılmayacak kadar bol ve çeşitlidir. Ancak bu kıymetli hazinelerin paha biçilmez değerinden korkarım ki pek az haberiniz var.”* diyerek Roma ve Yunan medeniyetinden kalan arkeolojik eserler bakımından Türkiye'nin İtalya ve Yunanistan'ı geride bıraktığını belirtmişti. Hatta Fenike ve Hitit medeniyetlerine dair eserlerin de ortaya çıkarıldığı Anadolu tarihî çağlar itibariyle söz konusu ülkelerin önüne geçiyordu. Buna karşılık: *“Roma ve Yunan bizim için eskimiş şeylerdir. Yeni ve daha cazip bir tarih peşindeyiz. Türkiye her bakımdan bunun için biçilmiş kaftandır. Ne yazık ki koca bir devri aydınlatmaya kâfi gelecek bu eserlerden dünyanın*

haberi yoktur. Hele turistler için kapılarınızı sımsıkı kapamışsınız.” diyerek bir serzenişte bulunmayı da ihmal etmemişti (Perese, 1955: 10).

Arkeolog Remzi Oğuz Arık, sanatın ve tarihin terbiye merkezi durumunda olan müzelerin 20. yüzyılda artık turizmin de başlıca unsuru hâline geldiğini ifade etmişti. Dünyada çeşitli husumetlere düşen milletlere mensup insanların, ebediyete intikal etmiş insanların bıraktığı eserler karşısında tarafsızlaştıklarını ve insanlık değerlerini yeniden hatırladıklarını belirterek bu psikolojiyi yaratan müzelerin adeta bir “yeniçağ tapınağı” kimliğine büründüğünü vurgulamıştı. İstanbul ve Konya bu bağlamda insanlığın muhteşem müzeleri durumunda idi. Bu şehirlerin yanı sıra İzmir, Yalova, Bursa, Edirne ve Çanakkale’ye de hızlı ve emniyetli bir şekilde seyahat imkânı tanınması kültür varlıkları odaklı turizm faaliyetlerine önemli bir katkı sağlayacaktı (Arık, 1951: 14).

Falih Rıfkı Atay, turizmin asrın durmaksızın ilerleyen bir endüstrisi olduğuna ve her endüstri gibi bunun da hem sermaye hem de sağlam bir işletme zihniyeti istediğine dikkat çekmişti. Takiben: “*Turizm endüstrisini kurabilmek için bizde bütün hammaddeler var: Tabiat var, tarih var, iklim var. Bunlar ham madde, sadece ham madde! Bunları görmek için memlekete turist gelmez. Tarih ve arkeoloji meraklıları gelir. Yeni bir şey öğrenmek için bin bir zahmete göğüs gerer. Bin bir zorluğu çeker ve dönüp gider. Turist getirecek her şey ağır vergi baskısı altındadır. İrtica aforozu altındadır. Lüks demagojisi altındadır. Biz turist değil, ‘haraçgüzar’ arıyoruz. Kimse gelip bize haraç vermek mecburiyetinde değildir.*” diyerek sorunun büyüklüğüne işaret etmişti. Bu sorunlara çare olmak üzere imar işlerinin Bayındırlık Bakanlığı tarafından bir ihtisas koluna bağlanmasını, mütehassıslar tarafından bölgesel turizm projelerinin hazırlanmasını ve bunları uygulamaya geçirmek üzere sermaye konulmasını salık vermişti (Atay, 1952: 17).

İstanbul’da açılan her cadde ve sokağın etrafında betonarme ev ve apartmanların yükselmesini eleştiren Dr. Fahri Celâl Göktulga ise bu minvalde: “*Yarınki İstanbul’a gelecek seyyahların arayacakları şey apartmanları görmek için olmayacak; kendine mahsus havasını, rengini, evini, köşesini muhafaza etmeyi bilen bir İstanbul olacaktır.*” diyerek şehirdeki bozuk yapılaşmayı, tarihî eserlerde yapılan restorasyon hatalarını ve temizlik sorunlarını turizm açısından değerlendirmişti. Hatta İstanbul için bu sorunları gidermek üzere bir “İnkışaf Planı”nın gerekliliğine temas

etmişti (Göktulga, 1955: 5-6). Gazeteci ve Siyasetçi Abidin Daver İstanbul'un tarihî önemi itibarıyla dış turizm faaliyetleri çerçevesinde ülke iktisadına sağlayabileceği katkılara işaret etmiş, şehrin vali ve belediye reisinin bu hususta ehliyet ve liyakat sahibi olmasındaki gerekliliği vurgulamıştı (Dav'er, 2.9.1949: 1 ve 3). Yazar Refik Halit Karay, İstanbul'un eski şöhretli hamamlarının hem yerli hem yabancı turistler için zevkle gidebilecekleri şekilde yeniden ihyası ile turizme önemli bir katkı sağlanacağını, otellerin gerekli olmakla birlikte şehre şahsiyet katacak asıl unsurun bu tarihî Türk hamamlarının olduğunu vurgulamıştı (Karay, 1956: 18). Prof. Dr. Gabriel, İstanbul surlarının Ayasofya'nın ve İmrahor Camii gibi yapıların acilen tadil edilmesi ve Ayasofya ile Sultan Ahmet Camii arasındaki alanın bir arkeolojik park haline getirilmesinin turizme büyük katkı sağlayacağını, bu konudaki kaynak sıkıntısının UNESCO'dan alınacak desteklerle giderilebileceğini belirtmişti (Kandemir, 1950: 5).

İzmir'de 1950'de keşfedilen Meryem Ana Evi'ne ayin yapmak üzere gelen değişik milletlere mensup din görevlerinin bölgeye yolların bozukluğundan dolayı eşekler vasıtasıyla ulaşması turizm altyapısına dair çalışmaların hızlandırılması gereğini ortaya koymuştu (Refik, 1951: 15). Arkeolog Ahmet Dönmez 1956'da UNESCO'nun 10. kuruluş yıl dönümü münasebetiyle Türkiye'de Müzeler Haftası kutlanırken kaleme aldığı bir makalede, ülkeye turist çekerken abidelerin restorasyonu, bakımı ve bu eserlere ve tarihî merkezlere uzanan düzenli yolların yapılmasının ülkenin turistik gelişimi için önem arz ettiğine temas etmişti. Bu doğrultuda İstanbul'da Rumeli Hisarı, Ağrı'da İshak Paşa Sarayı ve Aksaray'da Sultan Hanı gibi Türk sanatının canlı birer örneği olan bu tarihî yapıların restorasyonuna başlanması ile ömürlerinin uzatılması mümkün olacaktı. Diğer yandan ecdat yadigârlarına karşı saygı bağlamında konu ayrıca hassasiyet arz ediyordu (Dönmez, 1956: 18-19).

Bu dönemde kültür varlıkları ile turizm arasındaki ilişkileri kuvvetlendiren önemli bir müessese bulunuyordu. 1943'te Başvekâlete bağlı olarak turizm faaliyetleri ile de ilgilenen Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü (BYUM) İkinci Dünya Savaşı'nın ardından artan turizm hareketliliğinden üst düzeyde istifade edebilmek üzere BYTGM (1949-1957)'ye, bu birim de daha sonra BYTB (1957-1963)'ye dönüştürülmüştü. Bu teşkilat EEMUM'nin çalışmalarına katkı sağlamıştı. Bahse konu idari birimlerin çalışmaları ile Türkiye'nin tarih ve kültür varlıkları da dâhil olmak üzere turistik

potansiyellerini dünya sathında tanıtmak, uluslararası alanda ülke imajını kuvvetlendirmek, böylece ülkeye gelen turist sayısını artırarak iktisadi, sosyal ve siyasi alanlarda turizmin sağladığı imkânlardan istifade etmek amacıyla önemli çalışmalar yapılmıştı. Ülkede turizmin gelişmesi ve turizm sanayisinin oluşmasında kültür varlıkları ile müzelerin oynayacağı rol göz önünde tutulmuştu (Evcin 2017: 1775 vd.). Bu doğrultuda 1955'te "EEMUM Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun Tasarısı"nın doğrudan BYTUM'nin öncülüğünde oluşturulması manidardır (Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü teşkilat, Vazife ve Selâhiyet Kanunları ve Gerekçeleri, 1955: 15 vd.). Nitekim bu süreçte ülkeye gelen turist sayısında görülen düzenli artışta ülkedeki müzelerin ve tarihî alanların kuvvetli bir etkiye sahip olduğu açıktır. Bu bağlamda 1959'da Türkiye'yi 165.803 yabancı turist ziyaret ettiği görülmektedir (Turizm İstatistikleri 1954-1959, 1960: 5).

5. Sosyal ve Kültürel Kuruluşların Koruma Faaliyetlerine Desteği

Bu dönemde millî abide ve eserleri tamire, buldukları alanda veya müzelerde koruma altına almaya odaklanan çalışmaların devletin kısıtlı bütçe ve personel imkânları çerçevesinde yürütülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (Abdülhak Şinasi, 1933: 472). Bu nedenle devlet tarafından yapılan çalışmalara ülke sathında gönüllülük esasına dayalı olarak kurulan muhtelif sosyal ve kültürel kuruluşlar tarafından da destek sağlandığı görülmektedir.

TTK'nın 24 Kasım 1945 tarihli umumi toplantısında Hamid Zübeyr Koşay, Reşit Saffet Atabinen, Aziz Ogan ve Efdaleddin Tekiner tarafından abidelerin restorasyonu konusunda ilim dünyasının dikkatini çekmek üzere etkin bir cemiyet kurulması doğrultusunda bir öneri sunulmuştu. Bu öneri Maarif Vekili tarafından tasvip edilmiş ve bu mesele etrafında TTOK'nın milletvekili üyelerinin Ankara'da ortak bir teşebbüse geçmeleri kararlaştırılmıştı (TTOK 1946 Yılı 4 üncü Birleşim Tutanağı, 1946: 9). Bu doğrultuda ülke ölçeğinde çalışma yapan bir kuruluş olarak MEB'nin destek ve himayesi ile 1946 yılı nisan ayında "Türkiye Anıtlarının Korunması ve Onarılmasına Yardım Derneği"nin (TAKOYD) kurulduğu görülmektedir (Ogan, 1951: 9-10; TTOK 1946 Senesi 8 inci İçtmanın Zaptı, 1946: 4). Bakan Hasan Ali Yücel'in başkanlığına, TBMM İkinci Başkanı ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Şemsettin Günaltay'ın ikinci başkanlığına, EEMU Müdürü Hamit Zübeyr Koşay'ın Genel Sekreterliğine seçildiği (Ulus, 24.4.1946: 4) derneğin amacı:

“Hangi devirden kalmış olursa olsun Maarif Vekâletindeki kütüğe geçmiş veya geçmeye değer görülmüş anıtlarının ömürlerinin uzatılmasına, onarılmasına, kazı ve ören yerlerinin düzenlenmesine, tarihî hatıralarla dolu yerlerin ve manzaraların korunmasına yardım etmek ve bu eserleri tanıtmaya ve sevdirmeye çalışmak.” idi. Dernek kısıtlı mali imkânlarına rağmen ilk olarak Ankara’da Ahi Şerafettin ve Hacı Bayram Türbeleri ile İstanbul’da Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı gibi üç önemli Türk abidesinin bakım ve tamirini yaptırmıştı (Arık, 1948: 4, 6; Mimarlık, 1947: 30-31; Mimarlık, 1948: 1). Derneğin 1948’de İstanbul’da Divan yolunda bir şubesi açılmıştı (TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu, 1949: 8).

Bu dönemde Hamit Zübeyr Koşay’ın teşebbüsleriyle: “İstanbul dâhilinde mevcut tarihî ve mimari kıymeti haiz abideleri ve müştemilatını ve tevabiini koruma, onarma ve yaşatma” amacıyla “Eski Eserleri Koruma ve Onarma Derneği” kurulmuştu (TTOK 1947 Yılı 2’inci İçtimaının Zaptı, 1947: 6). Dernek büyük bankalardan aldığı nakdi yardımla Yüksek Mimar Saim Ülgen’in denetimi altında tamiri aciliyet arz eden yapılarla ilgileniyordu (TTOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Raporu, 1947: 6).

Kültür varlıklarını korumak üzere İzmir’de teşkil edilen “Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti” de dikkate değer faaliyetler icra ediyordu. Ayrıca koruma çalışmalarıyla birlikte turistik faaliyetlere de destek olmak üzere bölge vilayet ve belediyelerinin iş birliğiyle 20 Kasım 1944’te merkezi İzmir’de olarak “Ege Turizm Cemiyeti” kurulmuştu. Merkez İdare Reisliğine Denizli Milletvekili Dr. Behçet Uz’un seçildiği cemiyetin (Vakit, 9.12.1944: 4; Vakit, 13.7.1944: 6) tarih ve arkeoloji ihtisas komisyonları faal bir yapı arz ediyordu (Cumhuriyet, 23.09.1945: 3). Bakanlar Kurulu kararı ile 1946’da genel menfaatlere yararlı derneklerden sayılan cemiyetin (RG, 16 Mayıs 1946: 6308) amacı kültür ve tabiat varlıkları açısından zenginlik arz eden bölgede tarihî ve turistik altyapıyı kuvvetlendirmektir (Yurdkoru, 1949: 11-12). Cemiyet temsilcileri, Marshall Yardım Planı İdaresi’nin Türkiye’ye gönderdiği Turizm Mütahassısı Charles White’a İzmir, Bergama ve Çeşme’deki tetkikleri sırasında eşlik etmişti. Bu doğrultuda Batı Anadolu’nun turistik açıdan üstünlükleri ve burada turistik faaliyetlerin geliştirilmesi hakkında bilgi alışverişinde bulunulmuştu. Cemiyetin Denizli Şubesi’nin “Pamukkale Günü” adıyla 1948’de Hierapolis Tiyatrosu’nda düzenlediği programda tarih ve turizme dair konuşmalar, temsiller ve

millî oyunlar yer almış ve bu etkinliğe 10 binden fazla kişi katılmıştı (Yurdkoru, 1949, 17-20). Hierapolis Antik Tiyatrosu ilerleyen süreçte restorasyona tabi tutulmuş ve bu yıllarda geleneksel bir hâl alan “Pamukkale Festivali” 1960’tan itibaren yine bu tiyatrodaki devam ettirilmişti (TTOK Belleteni, 1960: 16; Cumhuriyet, 22.05.1961: 1; Cumhuriyet, 21.05.1962: 5). Bergama’yı bütün dünya için bir cazibe merkezi hâline getirmek ve devletin bu yöndeki çalışmalarını desteklemek üzere 1944 yılı başlarında “Bergama’yı Güzelleştirme Cemiyeti” teşkil edilmiş ve bu cemiyet Bergama’daki tarihî mekânların tamir ve tadil işleri başta olmak üzere önemli çalışmalar yapmıştı (Vakit, 23.4.1945: 4; Ergün, 1944: 30-31). 1952’de “Bergama Kermesi” vesilesiyle 10-15 bin kişiye bölgenin tarihî ve turistik değerleri tanıtılmıştı. Bu süreçte teşkil edilen “Efes’i Sevenler Derneği” de faal bir yapı arz etmişti. Bu derneklerin faaliyetleri neticesinde Batı Anadolu bölgesinde tarihî alanlara ve müzelere ilgi artmıştı (Dönmez, 1952: 14-16; Sümer, 1959: 13).

TTOK da kültür varlıklarının korunması, tadili, tamiri restorasyonu ve bakımı hususunda yapılan çalışmalara katkı sağlamıştı. Örneğin TTOK’nın teşvikiyle İstanbul’da Fatih Camii Külliyesi’nden Akdeniz ve Karadeniz Medreseleri ile cami bölümlerinin imarı Belediye tarafından kabul edilmiş (TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu”, 1949: 7), Bursa’da Yeşil Türbe, Osman ve Orhan Gazi Türbeleri ile Muradiye’de Sultan Murat’ın doğduğu evin tamiri yapılmıştı. Kurumun bünyesinde faaliyet gösteren “İstanbul’u Sevenler Grubu” (İGS) ise Türk abidelerini koruma hassasiyetiyle İstanbul’da tarihî eserlerin tamirine yardım etmişti (TTOK 24 üncü Mesai Senesi Raporu, 1948: 5-6, 9). İGS’nin amacı: “*Bilhassa İstanbul’da toplu bulunan kıymeti biçilmez Türk ve Bizans tarihî ve mimari eserlerinin ve hatıralarının, İstanbul’un tabii bedayinin ve manzaralarının ve eski mesirelerinin, ananevi İstanbul inceliğinin, sanatlarının ve selikasının gerek Hükümet ve Belediye gerek İstanbul halkı tarafından muhafazası ve himayesinin temini*” (TTOK Belleteni, 1941: 16) idi. Bu grup, VUM’dan sembolik bir ücretle kiraladığı Kemankeş Mustafa haziresindeki mektebi tamire başlamış, buradaki bazı çeşmeleri temizlettirmiş, tarihî ve tabii alanlar ve abideler üzerinde yaptırdığı tetkiklerin sonuçlarını ilgili makamlara bildirmiş ve bunlara zarar verenler hakkında adli mercilere şikâyette bulunmuştu. VUM, İGS’nin önerileri doğrultusunda Kasımpaşa Camii’ni, İstanbul Millî Emlak Müdürlüğü de Tophane Kasrı’nı tamir için bütçelerinden tahsisat ayırmıştı (TTOK 1946 Yılı

Faaliyetine Dair Rapor, 1947, 6-7). Paris’te 23 Ocak 1953’te açılan “*Türk Sanatının Haşmeti Sergisi*”nin açılmasında da İGS’nin girişimlerinin önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz (*T TOK Belleteni*, 1953: 15-16). Bu dönemde İGS ile ortak çalışma yapma konusunda mutabakat sağlayan İstanbul merkezli “Adaları Güzelleştirme Cemiyeti” de adalarda tarihî ve turistik değerlerin korunması hususunda faaliyet göstermişti (Akşam, 20.10.1945: 4; Tanin, 18.10.1945: 3). Yine İstanbul merkezli “Şehitlikleri İmar Cemiyeti” de kültür varlıklarının korunması doğrultusunda faaliyet gösteriyordu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Trakya bölgesinde ciddi bir varlık gösteren “Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu” 1944’te nizamname değişikliğine giderek çalışma sahasını genişletmişti (*T TOK Belleteni*, 1944: 19). Edirne’nin eski kabristanlarında sanat ve tarih bakımından kıymet arz eden kabir taşlarının müzelere kaldırılmasını sağlayan bu kurum, Edirne’nin eski milletvekillerinden Mahmut Nedim Gündüzalp’in desteğiyle de Ali Paşa Çarşısı’nın tamir çalışmalarını yürütmüştü (*T TOK 1945 Senesi Raporu*”, 1946: 6). Bölgede kültür varlıklarını korumak üzere 1944 yılı aralık ayında kurulan “Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği” 1946’da Bakanlar Kurulu kararıyla genel menfaatlere yarar derneklerden sayılmıştı (RG, 27 Haziran 1946: 6344). Dernek 2 sene zarfında Selimiye ve Kapu Camilerini, Akşemseddin, Üç Kızlar ve Şeyh Aliman Türbelerini, ayrıca halkın yardımları ile Selçuklu Dönemi eserlerinden Sultan Zevle, Abdülâziz, Zenburi, Beyhekim Mescitlerini tamir ettirmişti. Bu süreç içinde “İlgın Eski Eserleri Sevenler Derneği” tarafından Tarihî Lala Mustafa Paşa Camii’nin tamiri yapılmış, “Konya İmar Derneği”nin çalışmalarıyla da Alaeddin Tepesi turistik açıdan planlaması yapılacak ilk alanlar kapsamına dâhil edilmişti (*T TOK 1946 Yılı 2 inci Birleşim Tutanağı*”, 1946: 9; *T TOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Raporu*”, 1947: 6). Bursa’nın tarihî ve mimari zenginliklerini korumak ve kıymetlendirmek amacıyla faaliyet gösteren “Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu” Bakanlar Kurulu kararı ile 1947’de genel menfaate yararlı derneklerden sayılmıştı (RG, 18 Aralık 1947: 6783). Bu yıllarda Bursa’da “Eski Anıtlar Derneği” adlı bir kuruluşun da faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Cumhuriyet: 31.01.1957: 2). Bu teşekküllerin yanı sıra Anadolu sathında “Hatay Tarihî Eserleri Koruma Cemiyeti” (*Akşam*, 1.04.1940: 6), “Gaziantep Güzelleştirme Cemiyeti” ve “Eskişehir’i Güzelleştirme Cemiyeti” gibi temel görevleri

arasında kültür varlıklarını korumak da olan ve gönüllülük esasına dayalı olarak faaliyet gösteren birçok kuruluş bulunuyordu. İzmir, Antalya, Sivas, Kastamonu ve Adana bu tür cemiyetlerin faaliyette bulunduğu diğer şehirler arasında idi (TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, 1945: 7).

Sonuç

Birçok medeniyete beşiklik etmek suretiyle tarihî, arkeolojik ve etnografik açıdan önem arz eden Türkiye’de EEMUM kültür varlıklarının korunması ve müzecilik altyapısının kuvvetlendirilmesi hususunda etkin bir rol oynamıştır. Bahse konu birime ülkedeki kültür varlıklarının bilimsel yöntemlerle ortaya çıkarılması, toplanması, korunması, teşhir edilmesi, ülke ve dünya insanı ile buluşturulması ve geleceğe intikal ettirilmesi hususunda birçok devlet kurumu ile sivil toplum kuruluşu da doğrudan ya da dolaylı yönden destek olmuştur.

EEMUM Dönemi’nde Anadolu’daki kazı alanlarından çıkarılan eserleri sergilemek ve korumak üzere mevcut müzeler yenilediği gibi yeni müzeler de inşa edilmiştir. Türk müzelerindeki eserler bizzat çıkarıldıkları bölgelere ya da Anadolu’ya ait olmakla önemli bir imtiyaza sahip olmuş ve bu tarihî mekânlar bilim dünyası için birer referans kaynağı hâline gelmiştir. Abideleri hüviyetlerini bozmadan tahkim ve muhafaza etmek, bunun yanı sıra her abideye bünyesi ile uyuşan sosyal bir görev yüklemek yapılan çalışmaların temel hareket noktasını oluşturmuştur. Bu doğrultuda bir kısım tarihî medrese, hastane, cami, türbe, tekke, han ve bedesten müze olarak kullanılmak suretiyle harap olmaktan kurtarılmış ve dahası tarihî mimarinin devam etmesine katkı sağlanmıştır. Söz konusu süreçte icra edilen tamir ve koruma çalışmalarının büyük bir kısmının Anadolu’nun Türk-İslam Dönemi’ne, daha az bir kısmının da tarih öncesi, Yunan, Roma ve Bizans Dönemlerine ait yapıları kapsadığı görülmektedir. Kültür varlıkları ve müzecilik ile turizm faaliyetleri arasındaki ilişkinin gerek yasal gerekse sosyal ve kültürel bağlamda hızla geliştirilmesi dönemin önem arz eden özelliklerinden birini teşkil etmiştir.

EEMUM kısıtlı maddi kaynakları ve uzman personel eksikliği nedeniyle Anadolu’da büyük bir zenginlik arz eden kültürel mirasa sahip çıkmak hususunda ağır bir yükü karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanı sıra söz konusu dönemde özellikle büyük şehirlerde öncelikli bir ihtiyaç olarak görülen imar ve iskân çalışmaları kültür varlıklarının korunması hususunda zafiyet yaşanmasına sebep olabilmektedir. Muhtelif

denemelere rağmen kapsamlı bir koruma yasasının çıkarılmaması ve koruma anlayışı çerçevesinde geniş halk kitlelerine yönelik etkin bir duyarlılık oluşturulamaması da bahse konu dönem itibarıyla koruma faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen unsurlar arasında yer almıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

BCA, 30.18.1.1.15.58.20/16.09.1925.

BCA, 51.0.0.0.2.13.17/11.10.1925.

BCA, 30.18.1.1.16.66.7/14.10.1925.

BCA, 180.9.0.0.1.7.1/25.10.1925.

BCA, 143-164, 30.18.1.2, 68.76.5/15.09.1936.

BCA, 30.11.1.0.168.20.18/24.07.1944.

BCA, 30.18.1.2.109.54.7/29.08.1945.

BCA, FK.30.18.1.2.112.72.19/18.11.1946.

BCA, 30.18.1.2.116.22.12/22.03.1948.

BCA, 030.01.0.0.91.568.11/1957.

Resmî Yayınlar

“*Meclis-i Vükelâ Kararı ile Müteşekkil Muhafaza-ı Âsâr-ı Atika Encümen-i Daimisi-Bir Senelik Mesâisine Dair Rapor / 12 Mayıs 1334*”. (1336). İstanbul: *Darü'l-Hilafetü'l-Âliyye, Matbaa-ı Âmire*.

“*İstanbul'da Müteşekkil Muhafaza-ı Âsâr-ı Atika Encümenininin Teşkilât ve Vezâifine Dâir Talimatnâme*”. (1340). Ankara: Yenigün Matbaası.

RG. (1965). “La Haye'de 14 Mayıs 1954 Tarihinde İmzalanan Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme İle Bu Sözleşmenin Tatbikatına Ait Tüzük, Protokol ve Kararlara Katılmamızın Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun”, S.11976, Kanun No:563, Kabul Tarihi: 2/4/1965.

RG. (1948). “*Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair 1918 Sayılı Kanuna Ek Kanun*”, S.6927, Kanun No: 5211, Kanun Tarihi: 31/05/1948.

RG. (1946). “*Merkezi İzmir'de bulunan Ege Turizm Derneği'nin Genel Menfaatlere Yarar Derneklerden Sayılması Hakkında Karar*”, S.6308, Karar Sayısı: 3/4130.

RG. (1941). “*Müze Eserleri Yayın İşleri Mütedavil Sermayesi Talimatnamesi*”, 63.

RG. (1937). “*Maarif Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki 2287 Sayılı Kanuna Bir Madde Eklenmesine ve Mezkûr Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren 2773 Sayılı Kanunun 1 inci, 5 inci ve 8 inci Maddelerinde Değişiklik Yapılması Dair Kanun*”, S.3638, Kanun No: 3225, Kabul Tarihi: 23.06.1937.

RG. (1946). “*Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği*”, S.6344, Karar Tarihi: 10/6/1946, Karar Sayısı: 3/4326.

RG. (1960). “*Hacı Bektaş Türbesi'nin Müze Hâlinde Tanzim Edilmesi Hakkında Kararname*”, S.10497, Karar Tarihi: 2/4/1960, Karar Sayısı: 4/12832.

RG. (1973). “*Eski Eserler Kanunu*”, S.14527, Kanun No:1710, Kanun Tarihi: 25/4/1973.

Âsar-ı Atika Nizâmnâmesi. (29 Safer 1324/10 Nisan 1322). Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası.

Düstur. “*Muhafaza-ı Âbidât Hakkında Nizâmnâme*”. (M.31 Temmuz 1912/R.18 Temmuz 1328). R.807, Tertip.2, C.4, s.599.

RG. (1930). “*Belediye Kanunu*”, S.1471, Kanun No:1580, Kanun Tarihi: 3.4.1930.

RG. (1933). “*Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun*”, S.2434, Kabul Tarihi: 10/6/133, Kanun No: 2287.

RG. (1935). “*Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerin Eklenmesine İlişkin Kanun*”, S.3029, Kabul Tarihi:10/6/1935, Kanun No: 2773.

RG. (1941). “*Maarif Vekâleti Merkez Teşkilâtı ve Vazifeleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanuna Ek Kanun*”, S.4921, Kanun No: 4113, Kabul Tarihi:22/9/1941.

- RG. (1944). “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Teadülüne Dair Olan 3656 Sayılı Kanunla Eklerine Bağlı Cetvellerin Maarif Vekilliği Kısımlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, S.5763, Kanun No: 4624, Kabul Tarihi: 18/07/1944.
- RG. (1947). “Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu”, S.6783, Karar Tarihi: 11/12/1947, Karar Sayısı: 3/6671.
- RG. (1949). “UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Talimatnamesi”, S.7321, Karar Sayısı: 3/9862, Karar Tarihi: 25/8/1949.
- RG. (1951). “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline Ve Vazifelerine Dair Kanun”, S.7853, Kanun No: 5805, Kabul Tarihi: 2.7.1951.
- RG. (1953). “Müzeleri ve Ören Yerlerini Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücret Hakkında Kanunun Birinci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, S.8463, Kanun No: 6152, Kabul Tarihi: 15.7.1953.
- RG. (1956). “Umuma Açılmış Olan Müzelerle Açık Müze Haline Konulmuş Tarihî Binaları ve Düzenlenmiş Ören Yerlerini ve Millî Sarayları Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücretlerin Tespiti Hakkında Kararname”, S.9291, Karar Sayısı: 4/6862, Karar Tarihi: 10/03/1956.
- RG. (1956). “İmar Kanunu”, S.9359, Kanun No:6785, Kabul Tarihi:9/7/1956.
- RG. (1956). “Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair 1918 Sayılı Kanun’un Bazı Maddelerinin Tadil ve Bu Kanuna Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, S.9401, Kanun No: 6829, Kanun Tarihi: 29/08/1956.
- RG. (1957). “İmar Nizamnamesi”, S.9657, Karar Sayısı: A/9153, Karar Tarihi: 18.6.1957.
- RG. (1957). “Umuma Açılmış Olan Müzelerle Açık Müze Haline Konulmuş Tarihî Binaları Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücretlerin Tespitine Dair Kararname”, S.9696, Karar Sayısı: 4/9332, Karar Tarihi: 15/8/1957.
- RG. (1957). “Aslında Vakıf Olan Tarihî ve Mimarî Kıymeti Haiz Eski Eserlerin Vakıflar Umum Müdürlüğü’ne Devrine Dair Kanun”, S.9705, Kanun No: 7044, Kabul Tarihi: 10/09/1957.
- RG. (1959). “Devlet Şurası Kararı”, S.10173, Karar tarihi: 9/10/1958, Karar No: 58/2562-235.
- RG. (1960). “Hususi Şahıslara, Ait Eski Eserlerle Tarihî Âbidelerin İstimlâki Hakkında Kanun”, S.10445, Kanun No: 7463 Kabul Tarihi: 28/2/1960.
- RG. (1964). “1960 Bütçe yılı Kesin Hesap Kanunu”, S.11861, Kanun No:511, Kabul Tarihi: 5.11.1964.
- RG. (1965). “Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Kararname”, S.12145, Karar Sayısı: 6/5041, Karar Tarihi: 24/7/1965.
- RG. (1989). “190, 354 ve 355 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname”, S.20117, Karar Sayısı: KHK/364.

Gazeteler

- Akşam, (1.04.1940). “Hatay’da Tarihî Eserleri Koruma Cemiyeti”, 6.
- Akşam. (20.10.1945), “Adaları Güzelleştirme Cemiyeti”, 4.
- Akşam. (14.11.1945). “Topkapı Sarayı”, 2.
- Akşam. (29.5.1948). “Topkapı Müzesi’ni Ziyaret Günleri”, 3.
- Cumhuriyet. (23.09.1945). “Ege Bölgesinde Turizm Faaliyeti”, 3.
- Cumhuriyet. (16.05.1960). “Fotoğraf Müsabakası”, 3.
- Cumhuriyet. (22.05.1961). “Beşinci Pamukkale Festivali Başladı”, 1.
- Cumhuriyet. (21.05.1962). “Pamukkale Şenlikleri Geniş İlgi Uyandırdı”, 5.
- Cumhuriyet. (19.08.1951). “Meryem Ana’nın Mezarı Bugün Açılıyor”, 3.
- Daver, Abidin. (2.9.1949). “İstanbul’un Ehemmiyeti”, Cumhuriyet, 1, 3.
- Ulus. (14.11.1945). “Topkapı Sarayı Yeni Baştan Tamir Gördü”, 5.
- Ulus. (24.4.1946). “Türkiye Anıtlarının Korunması ve Onarılmasına Yardım Derneği”, 4.
- Ulus. (8.3.1948). “Pamukkale Günü Gezisi”, 3.
- Ulus. (18.9.1948). “Ege Turizm Cemiyeti Denizli Şubesi”, 3.
- Tanın (18.10.1945). “Adaları Güzelleştirme Cemiyeti’nin Faaliyeti”, 3.
- Türkkan, R. O. (4,05, 1955). “Amerikan Turist Dolarları”, Cumhuriyet, 2.
- Vakit. (13.7.1944). “Ege Bölgesi Turistik Faaliyeti”, 6.
- Vakit. (9.12.1944). “İzmir Turizm Cemiyeti İdare Heyeti Kuruldu”, 4.
- Vakit. (23.4.1945). “Bergama’yı Güzelleştirme Derneği’nin Çalışmaları”, 4.
- Varoğlu, H. (24.11.1958). “Bir Yayın Münasebetile”, Cumhuriyet, 2.

Telif-Tetkik Eserler ve Makaleler

- 1943-1944 Yılları Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün Genel Durumu. (1945). Ankara: EEMUM Yayınları.

- Ağaoğlu, S. (1954). “Şehirlerin Üslubu”, TTOK Belleteni, 153, 5.
- Arik, R. O. (1948). “Türkiye ve Anıtları”, TTOK Belleteni, 81-82, 4, 6.
- Arik, R. O. (1951). “Turizm”, TTOK Belleteni, 108, 14.
- Arik, R. O. (1953). *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*. İstanbul: MEB EEMUM Yayınları.
- Arik, R. O. (1953). *Turuva Kılavuzu*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları.
- Arseven, C. E. (1954). “Söylemek Bile Ayıp”, TTOK Belleteni, 153, 8-9.
- Aslanapa, O. (1955). “Büyük Eserler”, TTOK Belleteni, 163, 12.
- Atabinen, R. S. (1956). “Tarihî Anıtlar ve Müzeler Hakkında”, TTOK Belleteni, 168, 3-4.
- Atay, F. R. (1951). “Bu Şehri”, TTOK Belleteni, 107, 3-6.
- Atay, F. R. (1951). “Tamir”, TTOK Belleteni, 118, 10-11.
- Atay, F. R. (1952). “Çeneye Oturmak”, TTOK Belleteni, 120, 17.
- Atay, F. R. (1954). “Vakit Büsbütün Geçmeden”, TTOK Belleteni, 145, 17-18.
- Atay, F. R. (1955). “İmarcılık”, TTOK Belleteni, 156, 10.
- Atay, F. R. (1960). “Kapımız”, TTOK Belleteni, 221-222, 6-7.
- Ayas, A. N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Balkan, K. (1948). *Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1956). “İstanbul Mucizesi”, TTOK Belleteni, 173, 11-12.
- Baykal, İ. (1953). “Tanzimat Müzesi”, TTOK Belleteni, 132, 9-10.
- Berger, A. (1957). “Tarihî Eserlerin Tamiri”, TTOK Belleteni, 188, 10-11.
- Berk, N. (1955). “George Huisman ile Müzelerimiz Hakkında Bir Konuşma”, TTOK Belleteni, 161, 10.
- Bil, H. (1952). “Yurdun İncisi İstanbul”, TTOK Belleteni, 122, 18.
- Bonatz, P. (1944). “Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Abidesi Proje Müsabakası Münasebetiyle”, *Mimarlık*, 3, 13, 20-23.
- CHP On Beşinci Yıl Kitabı*. (1938). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Çavdar, T. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, içinde “Halkevleri”, 4, 878-884, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çığ, M. ve Kızılyay, H. (1954). *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri III*, İstanbul: Maarif Vekâleti EEMUM yayınları.
- Çığ, M., Kızılyay H., ve Kraus, F. R. (1952). *Eski Babil Zamanına Ait Nippur Hukuki Vesikalari*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları.
- Delibaş, C. R. (1951). “Eşek Üzerinde Seyahat!”, TTOK Belleteni, 107, 15.
- Devres, R. (1959). “Side Kazıları ve Müzesi”, TTOK Belleteni, 205, 10.
- Dişli, G. ve Günel, G. (2020). “Türkiye’de Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulunun Oluşumu, Gelişimi ve Kararlarının Günümüz İlke Kararlarıyla Kıyaslanması”, *Grid Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi*, 3, (1), 2-27.
- Dönmez, A. (1952). “Ege Turistik Değerine Kavuşuyor”, TTOK Belleteni, 120, 14-16.
- Dönmez, A. (1956). “Abidelerimiz ve Müzelerimizin Turistik Ehemmiyeti”, TTOK Belleteni, 178, 18-19.
- Durukal, H. S. (31.01.1957). “Bursa İçin Verilen Raporlar”, *Cumhuriyet*, 2.
- Duyuran, R. (1948). *Priene Kılavuzu*, İstanbul: MEB EEMUM Yayınları.
- Duyuran, R. (1950). *Efesos Kılavuzu*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları.
- EEMBDKAKÇ / *Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonu Çalışmaları (15.2.1945-23.2.1945)*. (1945). Ankara: EEMUM Yayınları.
- EEMUM Teşkilat / *Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Selâhiyet Kanunları ve Gerekçeleri*. (1955). Ankara: Başvekâlet BYTUM Yayınları.
- Enis, R. (1955). “Rumelihisarı’nın Tamir ve Restorasyonu”, TTOK Belleteni, 162, 14.
- Ergün, S. (1944). “Bergama’ya Sevenler Cemiyeti”, TTOK Belleteni, 37, 30-31.
- Ete, M. (1947). “İstanbul ve Turizm”, TTOK Belleteni, 69, 15-16.
- Evcin, E. (2017). Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu 26-28 Kasım 2015 İzmir, İçinde “Cumhuriyet Tarihinde Turizm Teşkilatlanması ve Türkiye’nin Turistik Tanıtımı”, 2, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Fatih Müzesi*. (1953). İstanbul: MEB EEMUM Topkapı Sarayı Müzesi.
- Felek, B. (1946). “Bursa’da Bir Müşahede”, TTOK Belleteni, 57, 20.
- Fıratlı, N. (1956). “Çanakkale Abidesi”, TTOK Belleteni, 178, 17-18.

- Fıratlı, N. (1957). “Antika Ticareti ve Kaçakçılık Vak’aları”, TTOK Belleteni, 183, 16-17.
- Gabriel, A. (1956). “Büyük İstikbale Namzet Bursa”, TTOK Belleteni, 178, 3-5.
- Gabriel, A. (1960). “Henri Prost ve İstanbul’daki Eseri”, TTOK Belleteni, 227, 11.
- Gerçek, F. (1999). *Türk Müzeciliği*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Göktulga, F. C. (1955). “İstanbul”, TTOK Belleteni, 162, 5-6.
- Güterbock, H. G. (1946). *Ankara Bedesteninde Bulunan Eti Müzesi Büyük Salonunun Kılavuzu*, Çeviren: Nimet Özgüç, Ankara: MEB Yayınları.
- Halil, A. (1955). “Edirne Müzesini Ziyaret”, TTOK Belleteni, 173, 16-17.
- Hâmi S. (1955). “İtalya’nın Turizmden Kazandığı Gelir”, TTOK Belleteni, 161, 17.
- Hatay Müzesi Kısa Kılavuzu. (1948). Ankara: EEMUM Yayınları.
- Hisar, A. Ş. (1933). “Bizde Müzeciliğin Başlangıçları”, Ülkü Halkevleri Mecmuası, 2, (8), 134-137.
- Hisar, A. Ş. (1933). “Tarihî ve Millî Abidelerimiz”, Ülkü Halkevleri Mecmuası, 1, (6), 472.
- ICOM Türkiye Millî Komitesi Haber Bülteni. (1958). Ankara: ICOM Türkiye Millî Komitesi.
- ICOM Türkiye Millî Komitesi Haber Bülteni. (1960). Ankara: Türkiye Millî Komitesi.
- Konyalı, İ. H. (1956). “Askerî Müze Binasının Yürekler Acısı Durumu”, TTOK Belleteni, 168, 12.
- İstanbul Arkeoloji Müzeleri Resimli Rehber: Sümer, Akat, Asur, Babil, Hitit, Eski Mısır ve Arabistan Eserleri Koleksiyonları. (1955). İstanbul: Maarif Vekâleti EEMUM Yayınları.
- EEKE / İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeninin 1948 Yılı Çalışmaları. (1949). İstanbul: TTOK İstanbul’u Sevenler Grubu.
- Kandemir, F. (1950). “Eski Eserlerimiz Hakkında Prof. Gabriel ile Bir Konuşma”, TTOK Belleteni, 98, 5.
- Kandemir, F. (1952). “Eski Eserlerimizi Nasıl Koruyabiliriz?”, TTOK Belleteni, 5-6.
- Karay, R. H. (1956). “Türk Hamamı”, TTOK Belleteni, 71, 18.
- Koman, M. M. (1960). “Ankara’da Toplanan Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Münasebetiile”, TTOK Belleteni, 224, 11-12.
- Koman, M. Mes’ud. (1958). “Molla Hüsrev”, TTOK Belleteni, 197, 12.
- Koşay, H. Z. (1958). *Açık Hava Halk Müzeleri ve Türkiye’de Açık Hava Halk Müzesi Kurma İmkânları*. Ankara: Maarif Basımevi.
- Koşay, H. Z., Zarif Orgun, M. E., Bayram, S., Tan, E. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*. I-II, Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuntay, M. C. (1951). “Küçük’in Öldürdüğü İstanbul”, TTOK Belleteni, 107, 7.
- L’illustration de L’orient. (1948). “Bursa’da Turizm”, Özel Sayı, 12.
- Leveau, T. (1957). “Henri Prost’un Türkiye’deki Mesaisi”, TTOK Belleteni, 188, 5-6.
- M.R.E. (1951). “Şehrin İmar İşleri”, TTOK Belleteni, 113, 19.
- Madran, E. (1997). “Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-II”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 17, (1-2), 75-97.
- Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi 19-24 Ekim 1959 Vakıflar Sergisi. (1959). Ankara: Doğu Matbaası.
- Milletlerarası Müzeler Konseyi (ICOM) Türkiye Millî Komitesi Talimatnamesi. (1958). ICOM Türkiye Millî Komitesi Haber Bülteni, Ankara: 1, 9-18.
- Mimarlık. (1947). “Anıtları Koruma Derneği Bir Tebliğ Çıkarı”, 1-2, 30-31.
- Mimarlık. (1948). “Anıtları Koruma Derneği”, 1, 43.
- Naci, E. (1950). “Türk ve İslam Eserleri Müzesi”, TTOK Belleteni, 99, 27.
- Noyan, A. R. (1953). “Eski Eserler Meselesi”, TTOK Belleteni, 141, 18.
- Noyan, A. R. (1955). “Sultan Ahmet Camii ve Etrafının Acıklı Hâli”, TTOK Belleteni, 157, 18.
- Ogan, A. (1943). “Cumhuriyet Devrinde Müzelerimiz”, TTOK Belleteni, 34, 11-13.
- Ogan, A. (1947). “Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü II”, TTOK Belleteni, 62, 21.
- Ogan, A. (1951). “Tarihî ve Mimari Abidelerimiz ve Restorasyon İşleri”, TTOK Belleteni, 115, 9-10.
- Ogan, A. (1951). *Didim’de Apollon Mâbedi Kılavuzu*, Ankara: MEB EEMUM Yayınları.
- Ogan, A. (1947). “Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü II”, TTOK Belleteni, 62, 21.
- Orak, H. (1946). *Türkiye Kılavuzu*, Ankara: İbrahim Horoz Basımevi.
- Önder, M. (1995). *Türkiye Müzeleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öz, T. (1946). “Topkapı Sarayı Müzesi”, TTOK Belleteni, 59, 17.
- Öz, T. (1959). “Türbeleri Mahvolmaktan Kurtaralım”, TTOK Belleteni, 208-209, 10.
- Özkoçak, V. (1957). “Topkapı Sarayı’nda Yeni Sergiler Açılacak”, TTOK Belleteni, 181, 5.
- Öztep, Ö. (1954). “Hatay Arkeoloji Müzesi”, TTOK Belleteni, 152, 10.

- Perese, Ş. (1955). “*Tarih Profesörü Kraemer’in Beyanatu*”, TTOK Belleteni, 162, 10.
Resimli Rehber: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yunan Roma Bizans Heykeltıraşlık ve Mimarlık Eserleri Koleksiyonları. (1953). İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
- Seyitoğlu, E. E. (1959). “*Humbarahane ve Humbaracı Ahmet Paşa*”, TTOK Belleteni, 205, 4.
Seyitoğlu, E. E. (1958). “*Antakya’da Şimdiye Kadar Adeta Meçhul Gibi Kalmış Turistik Bir Mevzu*”, TTOK Belleteni, 197, 3-5.
- Siyavuşgil, S. E. (1953). “*Kasabalaşan İstanbul*”, TTOK Belleteni, 135, 18.
Siyavuşgil, S. E. (1954). “*İmar Plânı*”, TTOK Belleteni, 152, 9.
Siyavuşgil, S. E. (1955). “*Modern Müzecilik!*”, TTOK Belleteni, 158, 10-11.
Siyavuşgil, S. E. (1957). “*Marmara Kıyıları*”, TTOK Belleteni, 182, 3.
Siyavuşgil, S. E. (1958). “*Vakıflar İdaresi’nin İşleri*”, TTOK Belleteni, 192, 14.
- Sümer, O. (1959). “*Örnek Şehir Bergama*”, TTOK Belleteni, 210-211, 13.
Şapolyo, E. B. (1936). *Müzeler Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
Şapolyo, E. B. (1971). *Türkiye Turizm Rehberi ve Anıtlar Tarihi*. İstanbul: Kültür Kitabevi.
Şehsuvaroğlu, H. Y. (1956). “*Kaybolan Şehir*”, TTOK Belleteni, 168, 5-6.
Şehsuvaroğlu, H. Y. (1957). “*İstanbul’da Yeniden İmar Edilen Semtlerden Tophane*”, TTOK Belleteni, 81, 3-5.
- Tanışık, İ. H. (1945). *İstanbul Çeşmeleri II*, Ankara: MEB Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü.
Tanrıöver, H. S. (1955). “*Profesör Albert Gabriel’e Ait Bazı Hatıralar*”, TTOK Belleteni, 161, 3-5.
Telvi, B. (1957). “*Rumeli Hisarı Bir Turistik Bölge Hâline Geliyor*”, TTOK Belleteni, 183, 20.
Tollu, C. (1952). “*Bahçe ve Meydan Güzelliği*”, TTOK Belleteni, 122, 12-13.
Tollu, C. (1955). “*Tarih ve Sanat Hazinesi*”, TTOK Belleteni, 167, 8.
Topkapı Sarayı Müzesi. (1958). İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.
Tör, V. N. (16.09.1940). “*Turizm Bakımından Ege Bölgesi, Harabeler*”, İktisadî Yürüyüş, 19, 5.
“*TTOK 31’inci Mesai Yılı Raporu*”. (1955). İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.
- TTOK Belleteni. (1953). “*Bursa’da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri*”, 141, 18.
TTOK Belleteni. (1941). “*İstanbul’u Sevenler Grubu’nun Dâhilî Nizamnamesi*”, 28-192, 16.
TTOK Belleteni. (1944). “*Edirne Eski Eserleri Sevenler Kurumu*”, 36, 19.
TTOK Belleteni. (1945). “*TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu*”, 41, 4-10.
TTOK Belleteni. (1945). “*TTOK İdare Heyeti’nin 3 Mart’ta toplanan 1945 Senesi 3 üncü İçtimainın Zaptı*”, 40, 4.
TTOK Belleteni. (1946). “*TTOK 1945 Senesi Raporu*”, 52, 3-7.
TTOK Belleteni. (1946). “*TTOK 1946 Senesi 8 inci İçtimainın Zaptı*”, 55-56, 4-5.
TTOK Belleteni. (1946). “*TTOK 1946 Senesi 9 uncu İçtimainın Zaptı*”, 57, 4.
TTOK Belleteni. (1946). “*TTOK 1946 Yılı 2 inci Birleşim Tutanağı*”, 49-50, 9.
TTOK Belleteni. (1946). “*TTOK 1946 Yılı 4 üncü Birleşim Tutanağı*”, 9.
TTOK Belleteni. (1947). “*TTOK 1946 Yılı Faaliyet Raporu*”, 63-64, 3-8.
TTOK Belleteni. (1947). “*TTOK 1947 Yılı 2’inci İçtimainın Zaptı*”, 62, 6.
TTOK Belleteni. (1948). “*TTOK 1948 yılının 5 ve 6 ncı İçtimainının Zaptı*”, 74, 3.
TTOK Belleteni. (1948). “*TTOK 24 üncü Mesai Senesi Raporu*”, 76, 5-6, 9.
TTOK Belleteni. (1949). “*TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu*”, 87, 3-9.
TTOK Belleteni. (1950). “*İstanbul’un İmar İşleri hakkında Şehircilik Mühassısı M. Henri Prost’un Raporları*”, 103, 12-14.
TTOK Belleteni. (1951). “*Fotoğraf Mühassısımızın Muvaffakiyeti*”, 119, 16.
TTOK Belleteni. (1953). “*Bursa’da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri*”, 141, 18.
TTOK Belleteni. (1953). “*Paris’te Türk Sanat Sergisi*”, 132, 15-16.
TTOK Belleteni. (1954). “*Bursa’da İki Mühim Abidenin Tamiri*”, 144, 6.
TTOK Belleteni. (1954). “*Meşhur Arkeolog David Robertson*”. 152, 16.
TTOK Belleteni. (1954). “*Rumelihisarı’nın Tamir ve Restorasyonu*”, 153, 13.
TTOK Belleteni. (1955). “*Aynalı Kavak Kasrı ve Bahçesi*”, 161, 14.
TTOK Belleteni. (1955). “*İstanbul’un İmarı Hakkında Avusturyalı Bir Mimarın Fikri*”, 161, 19.
TTOK Belleteni. (1955). “*Kapalı Çarşı Yangını Hakkında Eski Eserleri Koruma Encümeni’nin Maarif Vekâletine Raporu*”, 157, 14.
TTOK Belleteni. (1955). “*Rumeli Hisarı ve Tarihi Eserlerin Restorasyonu*”, 160, 9.
TTOK Belleteni. (1955). “*Şehsuvar Camii*”, 159, 5.
TTOK Belleteni. (1955). “*Tamiri Kararlaştırılan Cami ve Mescitler*”, 161, 6.
TTOK Belleteni. (1955). “*Tuğlayla Örülen Çeşme*”, 157, 18.

- TTOK Belleteni. (1955). “Türk ve Bizans Yapısı Eserler Tamir Ediliyor”, 165-166, 4.
- TTOK Belleteni. (1956). “Başvekil Adnan Menderes’in İstanbul’un İmarına ve Eski Eserlerine Dair Beyanatu”, 177, 3-8.
- TTOK Belleteni. (1956). “Eserleri Kaderine Terk Etmişsiniz”, 176, 19.
- TTOK Belleteni. (1956). “Tarihî Eserlerin Onarılması”, 173, 5.
- TTOK Belleteni. (1957). “Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay’ın İstanbul Radyosu’nda Yeni Yıl Konuşması”, 182, 5-6.
- TTOK Belleteni. (1957). “Süleymaniye Mimari Külliyesi’nin Restorasyonu ve Tamiri”, 189, 6.
- TTOK Belleteni. (1957). “Tarihî Eserlerin Tamiri”, 186-187, 8.
- TTOK Belleteni. (1958). “Konya’da Eski Eserler”, 195, s.13.
- TTOK Belleteni. (1959). “Anadoluhisarı Restore Ediliyor”, 208-209, 11.
- TTOK Belleteni. (1960). “Pamukkale Turistik Tesisleri Açıldı”, 221-222, 16.
- TTOK Belleteni. (1960). “TTOK 3 Ekim Pazartesi Günü Toplanan İdare Heyeti’nin 1960 Yılı 9. İctima Zaptıdır”, 226, 4-5.
- TTOK Belleteni. (1960). “TTOK İdare Heyeti’nin 18 Ağustos Perşembe Günü Toplanan 1960 Yılı 8. İctima Zaptıdır”, 225, 9.
- TTOK Belleteni. (1960). “TTOK İdare Heyeti’nin 4 Ocak Pazartesi Günü Toplanan 1960 Yılı Birinci İctima Zaptıdır”, 217, 19.
- Turizm İstatistikleri 1954-1959. (1960). Ankara: T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarifi (1923-1943). (1944). Ankara: Maarif Vekâleti.
- Türkiye Müzeleri. (2002). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Ulunay, R. C. (1954). “Leb-i Deryâ Yalıları”, TTOK Belleteni, 152, 15.
- Uluskan, S. B. (2007). “Atatürk Dönemi’nde İstanbul’un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936- 1939)”, Erdem, 16, (48), 09-156.
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Raporu (1955-1956). (1956). Ankara: Maarif Basımevi. 92
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Raporu (1956-1957). (1957). Ankara: Maarif Vekâleti.
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Raporu (1957-1959). (1959). Ankara: Maarif Basımevi.
- Us, A. (1959). “Turistik Bir Âbide”, TTOK Belleteni, 214, 16.
- Us, A. (1959). “Turistik Bir Gezi”, TTOK Belleteni, 211, 16.
- Ülgen, A. S. (1946). “Yurdumuzdaki Anıtların Değeri”, TTOK Belleteni, 57, 16.
- Ülken, H. Z. (1949). “Abidelerimiz”, TTOK Belleteni, 90, 6-7.
- Vâ-Nû. (1955). “Türk Hayatının Müzesi”, TTOK Belleteni, 156, 12.
- Vâ-Nû. (1956). “Millî Eserleri Yalnız Belediyeler Esirgeyemez”, TTOK Belleteni, 177, 17.
- Yalçın, M. A. (1957). “Cami ve Abideler Tamir Ediliyor”, TTOK Belleteni, 190, 9.
- Yurdkoru, S. (1949). “Ege Turizm Cemiyeti 1949 Yılı Faaliyet Raporu”, TTOK Belleteni, 93, 17-20.
- Yurdkoru, S. (1949). “Ege Turizm Cemiyeti”, TTOK Belleteni, 89, 11-12.
- Yücel, H. Â. (1945). “Eski Eserlerimiz ve Müzelerimiz”, Mimarlık, 1, 3-6.